

Іван Ющук

ТРОЄ НА МІСЯЦІ

Граматико-фантастична повість

Для середнього і старшого шкільного віку

Київ — 2001

Повість про захоплюючі пригоди школярів на Місяці, про те, як вони, опановуючи основи космонавтики, збагачують свій життєвий досвід і водночас удосконалюють знання рідної мови.

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Уважний читач, помітивши, що повість не “наукова”, а “граматична”, може собі подумати, що в ній викладаються нудні граматичні правила. Насправді ж це не зовсім так. Тут ідеться насамперед про справжній Місяць, на який ви можете дивитися кожного разу, коли він, загадковий і величний, пливе по небу, і на якому є високі гори й безводні моря, буро-коричневий пил і глибокі провалля, та про справжнє село Келеберду, яке можна завжди знайти на карті України.

Справді, хлопцям не раз, коли вони потрапляють у скрутне становище, доводиться вдаватися до граматики, щоб зашифрувати різні повідомлення. Але

ж коли маєш справу з підступними й небезпечними космічними піратами, то треба бути дуже обережним і пильним, бо будь-яка інформація про тебе може обернутися проти тебе.

До речі, коли, дорогий читачу, будеш розшифровувати таємничі записи наших героїв, то не роби цього будь-де (скажімо, на клаптиках паперу і тим більше на сторінках книжки), а роби це в спеціально заведеному для цього зошиті, який повинен зберігатися в надійному, недоступному для космічних піратів місці: у портфелі чи в шухляді.

В уважного читача, який схоче повторити подвиг наших славних хлопців, виникне запитання: де вони взяли корабель та інше космічне спорядження, адже такі речі на дорозі не валяються? Усілякі деталі купили в Києві — трохи в магазині “Юний технік”, трохи на базарах. Бо ж чого тільки не продають тепер на базарах? Як каже народна мудрість, на світі можна все придбати, крім рідної мами і рідного тата. Скафандри десь дістали вже поношені. Звичайно, нових їм ніхто не дав, цього не можна сподіватися навіть у далекому майбутньому. А от корабель склепали самі у верболозах (бо ж де ще інакше, як не там, хтось із них пощербив сокиру?).

Кілька слів про героїв. Це звичайнісінькі собі хлопці, яких можна впізнати по тому, що на уроках мови, і не тільки мови, вони час від часу замріяно дивляться кудись у вікно. Чому Капітана прозвали Капітаном, а Граматика — Граматиком, я гадаю, не треба пояснювати. Але Незнайко... Дехто його обзивав телепнем, інші — дурнем. Проте ці означення зовсім несправедливі. Найкраще для нього все-таки підходить прізвище Незнайко, бо вже давно хтось з українців сказав: “Незнайко на печі лежить, а Знайко по дорозі біжить”. А письменник Григорій Тютюнник у романі “Вир” написав: “Федот навмисне удавав із себе незнайка”.

Хто ж такий Гарріс? Чи капіталіст? Аж ніяк. Це злочинець, якому без будь-яких зусиль дісталися незліченні багатства і який хоче мати їх ще більше. Навіщо? Навряд чи й він сам знав навіщо. Бо якби хоч трохи задумався над тим “навіщо”, то не плекав би таких людоїдських планів. А якої він національності, громадянин якої країни? Мабуть, ніякої. Просто пройдисвіт. Бо людина, яка признається до якоїсь національності, до якогось народу і вважає себе громадянином певної країни, не затівала б такого, як цей Гарріс. До речі, й прізвище його не зовсім справжнє — воно перекладене. У його батька воно звучало інакше.

Багато всіляких пригод довелося пережити хлопцям. Але з кожного скрутного становища вони виходять переможцями. Чи випадково це? Зовсім ні. Уважний читач повинен помітити, що дві речі їм кожного разу ставали в пригоді: справжня, непідробна людяність і рідне слово. Вони завжди дбають насамперед не про себе, а про товариша, про інших людей. А рідне слово, яке йде з глибини віків, додає їм сили, витривалості, розраджує їх у тяжкі хвилини.

А те, що зазнали наші хлопці, потрапивши на Місяць, міг би зазнати кожен, якби йому вдалося дістатися на нього.

АВТОР

I. Таємнича записка

Наближався до кінця останній травневий день.

Щоправда, над Келебердою ще стояв гомін: десь на вибоїнах бряжчала бортами вантажна автомашина, хтось клепав косу, когось гукали, де-не-де ліниво озивався собака, часом поважно мукала корова. Але то був вечоровий гомін, коли все лаштується до спочинку після виснажливої денної праці.

На протилежний, правий берег Дніпра, заволочений прозоро-бузковою млою, вже лягли нерівними плямами перші сутінки й поповзли, наче розколини, по зеленому шумовинню густих заростей. Потемніли старезні тополі круг Шевченкової могили. А за ними, з-за Канівських гір, виткнулася темно-синя хмара, готова розпростерти свої пощерблені крила над розімлілою від денної спеки землею.

Сонце скотилося майже до самого обрію, але, помітивши зловісну, темно-синю стіну на заході, раптом застигло на місці. Йому, певне, стало жаль того чудового світу, що, залитий буйною зеленню та рясним цвітом, красувався по обидва боки величної річки.

І воно ще раз, востаннє зібравши сили, щедро сипнуло навсібіч гарячими стрілами променів.

Посвітлішали верхівки дерев. То тут, то там у небесній безкрайності спалахнули сліпучо-білі, опалові, жовтогарячі, червоні мазки хмаринок. Забіліла срібляста смуга, залишена реактивним літаком. Барви яріли, мінилися, переходили одна в одну й нарешті меркли, щоб знову злитися з синявою неба. Тільки вихоплена сонцем з небесної безодні прозора пелюстка молодого місяця не тьмарилася, не танула, а наливалася світлом і ставала дедалі виразнішою.

Ніби якийсь невидимий художник-велетень на очах творив дивну космічну картину. Неповторну, казкову, розкішну — аж дух перехоплювало. Здавалося, у грудях від неї народжувалася й ширяла, заповнюючи і тебе, і весь простір довкола, беззвучна музика, пройнята незбагненним щемом, сповнена гармонії й довершеності.

Саме в цей час на вулицю з хати вийшов досить високий широкоплечий хлопець років чотирнадцяти. Він прихилився до стовпця хвіртки і так і завмер, прикипівши очима до цього захоплюючого видива. Не помічав нічого: ні комарів, що надокучливо дзижчали навколо його пелехатої голови, ні куща шипшини, всипаного запахущими квітками, ні гомону, який плив над селом. Тільки вбирив у себе мінливі барви заходу і вслухався в бентежну мелодію, що розливалась над світом.

Потім затримав мрійливий погляд на вузькій пелюстці Місяця, довго вдивлявся в його тонкі, мов мереживо, обриси, ніби щось вичитував з нього. А тоді глибоко вдихнув свіжого повітря, що накочувалося з дніпрових лугов на Келеберду, і перевів очі на дорогу, яка бігла в лози.

Поволі осідала курява, збита худобою. Перевальцем, покахкуючи, брели качки від ставка. Якийсь чоловік підгрібав натрушену біля воріт соломку. Дві жінки зупинилися на узбіччі — про щось жваво розмовляли між собою.

З гілки, що нависла над хвірткою, хлопець машинально зірвав зелену вишню, розкусив її і, скривившись, виплюнув. Тоді відщипнув кілька молоденьких вишневих листочків, поклав у рот і став жувати. А в його очах, що пильно стежили за дорогою, росла невідома тривога. Щось, видно, дуже непокоїло його.

Аж раптом у кінці вулиці, від верболозів, знову знялася курява: запізнений пастух настирливо підганяв корову з телям. Обличчя в хлопця, що стояв біля хвіртки, розпогодилося, він ляпнув долонею себе по шиї, проганяючи в'їдливого комара, і ступив назустріч товаришеві.

— Ну, що, знайшов? Де була? — запитав він пастуха, коли той порівнявся з ним.

— Та знайшов,— відповів товариш.— Ніг під собою не чую. Мало не до Канівської греблі забрела.

— Швидше повертайся. Граматику, не барися довго. Є новий цікавий матеріал, — хлопець торкнувся рукою задньої кишені сіро-синіх дешевих джинсів, з якої стирчала газета. — Та й про нашу експедицію треба докладніше поговорити.

— Я миттю, Капітане. А ти, щоб не нудився без діла, ось прочитай, — і Граматик тицьнув йому в руку складений учетверо аркуш із зошита.

Той, кого було названо Капітаном, залишився чекати. А Граматик, — безперечно, Капітанів однокласник, трохи нижчий від нього й дрібніший, з акуратно підрізаною над лобом і пригладженою чуприною, так само в дешевих джинсах, що колись були голубого кольору, і босий,— щодуху погнав корову додому.

Капітан тим часом розгорнув папірець, і в очі йому впав якийсь незрозумілий, химерний набір слів. Став поволі читати:

Галактика, вакуум, гамір, галас, гасло, гармонька, гарпун, вольовий, воля, віче, володар, ветеран, ватра, галявина, вітролом, в'яз, гербіцид, віспа, внівголосо!

Хлопець розгублено здвигнув плечима.

“Але ж домашніх завдань уже нема,— подумав він.— Ні, це не домашнє завдання все-таки. Це щось Граматик накрутив. Йому й хліба не давай, аби слова були. Ого, тут тобі й архаїзм ще з часів Новгородської республіки — *віче*, і новітній термін — *гербіцид*, і діалектизм — *ватра*. Навишукував же! Але що вони означають, ці слова?”

Капітан оглянувся довкола, ніби хтось мав підказати йому розгадку. Та підказувача не було. Повертів папірець у руках, глянув з другого боку: тут теж щось написано.

“Ага! — зметував Капітан.— Інструкція, так би мовити”.

Там акуратним Граматиковим почерком було виведено:

Ключ. Розстав усі слова строго за алфавітом. У кожному слові підкресли передостанню букву. З цих букв, якщо прочитаєш їх підряд, складеться речення. Тільки ж у кінці не забудь поставити знак оклику!

— Ось воно що! — майже вголос промовив здивований Капітан.— Ну й вигадав Граматик. Добре, що алфавіт я знаю. Спочатку: *а, б, в, г, ґ, д*. Далі: *е, є, ж, з, и*. А тепер: *і йй коло мене, о поросята, уф, ха, це чаша з чаю, я*. Тільки ж не забути, що перед *ю, я* стоїть ще м'який знак. І, як казала Лариса Іванівна, коли розставляєш слова за алфавітом, треба враховувати не тільки перші, а й усі наступні букви. Ану, тепер спробую: *вакуум, ватра, ветеран — у, р, а. Ура!* Є перше слово. Далі: *віспа, вітролом...*

II. Космічні пірати

Сонце посунулося ще нижче, надщербилося об темно-синю хмару й почервоніло. Сутінки на протилежному, повитому сизо-фіолетовим серпанком березі Дніпра злилися в одну суцільну пляму. Видовжилися й розмазалися тіні на вулиці.

Мов із-під землі, перед Капітаном, який щойно встиг прочитати зашифроване речення, виринув захеканий Граматик. В одній руці він тримав скибку хліба, товсто намащену маслом і посипану сіллю, а в другій — зелену цибулину.

— Уже думав, через Лиску наша експедиція зірветься,— пояснював він, кусаючи хліб з маслом і відсапуючись.— Я й додому — нема її, не приходила. І до ставків бігав, ледь не до самої Прохорівки. А вона аж он куди зателіпалася — насилу знайшов. А то цілу ніч довелося б шукати — усе пропало б.

Капітан дістав із задньої кишені штанів ушістнадцятеро складену “Молодь України” за 31 травня, розгорнув її на четвертій сторінці, де регулярно розкручується “Коловорот”, час від часу з’являється “Гумористично-сатиричний куток” з емблемою гусака та висвітлюються різноманітні наукові проблеми, і показав Граматикові на рубрику “Орбіта допитливих”:

— Читай ось тут.

Війнув вітерець. Зашурхотіло листя на деревах і затихло. Звідкись із сусідньої вулиці, де стриміли дві тополі, мов космічні ракети, націлені в небо, долинув запах бузку. Десь тричі гавкнув собака. Сонце до половини сховалося за хмару, тільки червоний півкруг його, наче хлібина, ще палахкотів зверху.

Граматик узяв газету, знайшов те місце, де показував Капітан, і почав читати:

— “На початку травня цього року провідний науковий співробітник відділу селенографії Пулковської обсерваторії С.Л.Коротков спостерігав на поверхні Місяця надзвичайно рідкісне явище. Під час проходження термінатора...”

Граматик відірвав погляд від газети й запитливо подивився на Капітана:

— Якщо я не помиляюся, термінатор — це лінія, яка розділяє освітлену й темну частини планети, тобто межа між днем і ніччю. — Він глянув на сонце, від якого залишилася ще тільки палаюча скибочка, й додав: — Ось зараз на Землі термінатор проходить приблизно по Дніпру. Правильно?

— Правильно, — підтвердив Капітан. — Читай-но далі.

— Ага, — повернувся Граматик до “Орбіти допитливих”: — “Під час проходження термінатора через кратер Лінней у Морі Ясності кілька секунд над кратером було видно ледь помітне голубувате світіння. Це може свідчити лише про те, що з надр Ліннея виділяється досить потужний потік газів. Кілька місяців тому, у січні цього року, співробітникові Гарвардської обсерваторії в США, штат Массачусетс, Дж. Хетту під час затемнення Місяця вдалося помітити збільшення світлої плями Ліннея. Випадіння “інею” на поверхню Ліннея вперше спостерігав 1891 року відомий астроном Е. Ч. Пікерінг”. — Граматик підвів очі на Капітана: — Про Пікерінга ми вже знаємо, але нові спостереження...

— Ти розумієш, Граматику, як це для нас важливо, — запалився Капітан. — Ми, отже, на правильному шляху — Море Ясності, кратер Лінней... Тільки туди. І згадаєш моє слово: голубувате світіння — це потужний струмінь кисню із надр Місяця. А кисень — це життя. Уявляєш: герметичні зали — і в них безпосередньо надходить природний кисень, не треба його привозити із Землі. Не треба доставляти й воду: досить лише привезти, скільки треба, водню й спалити його в кисні — от тобі й вода. А “іній” — це, мабуть, заморожений вуглекислий газ. А де вуглекислий газ, там рослини, оранжереї і знову ж кисень...

— Стривай-но, — Граматик, не випускаючи газети з рук, усе намагався зупинити потік Капітанового красномовства, і нарешті це йому таки вдалося. — Ти читав? Ще одне цікаве повідомлення про Місяць.

— Ні, про Місяць більше нічого не читав, — признався Капітан. — Коли я побачив про Лінней, то так зрадів, що далі й не дивився.

— Ось послухай, ще одна загадка. — Граматик підніс до очей газету: — “Астроном-любитель з Володимира-Волинського О. С. Мидак у листі до газети повідомляє, що на південному краї Місяця, в горах Дерфеля, він бачив через різні проміжки часу п’ять загадкових зблисків. Ми звернулися до завідувача відділу Астрономічної обсерваторії М.В.Кублія з проханням прокоментувати це явище. Спалахи на Місяці, сказав М.В.Кублій, могли спостерігатися з кількох причин: по-перше, від падіння метеоритів; по-друге, це міг бути просто світловий ефект — адже відомо, що в горах Дерфеля, висота яких сягає понад вісім тисяч метрів, ніколи не заходить сонце, їх так і називають — горами вічного дня”.

Капітан підвів голову, подивився на небо. Сонце зовсім зайшло за чорну хмару. На синьому тлі недалеко від обрію плив лише тоненький золотий серпик молодого Місяця, нижнім ріжком націлений на південь.

— Відро з водою втримається на ріжку, — зауважив Капітан. — Кажуть, це на погоду. Отже, червень буде сонячний.

— А де гори Дерфеля, як ти гадаєш: на верхньому чи нижньому ріжкові Місяця? — запитав Граматик, не відриваючи погляду від золотого серпика.

— Південний полюс Місяця зараз внизу. Отже, гори Дерфеля — на нижньому ріжкові. Там, де має втриматися відро з водою, — відповів Капітан і додав: — Це ще одна загадка Місяця.

Граматик не зрозумів, про яку загадку говорить Капітан: про спалахи, що їх спостерігав астроном-любитель з Володимира-Волинського, чи про залежність погоди на Землі від положення нижнього ріжка молодого Місяця, чи

про самі гори Дерфеля. Він саме хотів був запитати про це, та Капітан раптом звернув мову на інше:

— До речі, Граматику, скажи: навіщо ти підсунув мені те шифроване послання? Хотів перевірити, чи я знаю алфавіт?

— А про космічних піратів ти чув? — замість відповіді запитав Граматик.

— А хто про них не чув? Таку важливу експедицію зірвали — на Юпітерів супутник Ганімед! Пальне, харчі, бурове обладнання, електроніку — усе чисто загребли. Ще й космонавтів поранили, ті ледве корабель на Землю посадили. Два транспорти на Марс обібрали. Міжнародний суд у Страсбурзі видав дозвіл на знищення їх, якщо вони добровільно не здадуться... А ти ще питаєш, чи я знаю про космічних піратів. Тільки не розумію, до чого тут твоє шифрування?

— А до того! Коли в космосі можуть напасти на тебе розбійники, то треба бути обережним. Бо всяка інформація про тебе — їм на руку. Отже, всі важливі повідомлення, розмови, накази будемо зашифровувати. І для цього, як мені здається, найкраще підходить граматичний шифр... Та й повторити граматику не завадить...

— А-а, зрозумів,— усміхнувся Капітан.— Непогано придумано: якщо пірати навіть розгадають сам принцип шифрування, то все одно не вдасться їм прочитати наших шифровок, бо для цього потрібно добре знати граматику.

— На це я й розраховую,— очі в Граматика заблищали від збудження.— Більше того, для шифрування будемо брати кожного разу інше правило...

Капітанові це сподобалося, і він без найменшого вагання кивнув головою:

— Я вже казав, ти дотепно це вигадав! Шифр чудовий. Пірати зуби поламають об нього, якщо схочуть прочитати. А ми за канікули не забудемо правил граматики. Чудово, Граматику.

Гордий своїм винаходом, Граматик обкрутився на одній нозі, а потім напустив на себе серйозний вигляд:

— Отже, перевірка. Запитую тебе: ми...

І замість запитання Граматик простяг Капітанові аркуш паперу з зашифрованим текстом. Там було написано:

Полум'я, сяйво, яскравий, куц, тюк, алюміній, бар'єр, баян, рояль, інтуїція, тямучий, досліджений, ущільнений, єдність, льотчик, каньйон, модельєр, ощадливість, течія, земля, альянс, в'їжджений, поїзд, дзвін, орієнтир, трюм, райдуга, астронавт?

Капітан притьмом узявся розставляти слова за алфавітом. Хвилинку задумався, яке слово поставити першим: *алюміній* чи *альянс*. І відразу пригадав, що в українському алфавіті м'який знак стоїть перед *ю*, *я*. Отже, спочатку має бути *альянс*, а потім *алюміній*. А тепер наступне слово... Але Граматик зупинив його:

— Не поспішай, Капітане. Тут уже інший ключ, ніж у попередній шифровці. І слова тепер переставляти місцями не можна.

Капітан зніяковіло закліпав очима. А він же завжди намагається бути уважним, зібраним, ніколи не гарячкувати. А тут поспішив. “Спочатку з'ясуй обстановку, а тоді вже дій”, — наказав собі подумки Капітан і взявся читати Граматикову інструкцію.

Ключ. Випиши підряд, не змінюючи їхнього порядку, лише ті слова, у яких

кількість звуків і букв однакова. З перших букв виписаних слів прочитаєш запитання.

Капітан стукнув себе пальцем по лобі. Ага, тут треба зважати на букви *ь, щ, ї; я, ю, є* та буквосполучення *дз і дж*. Ну, м'який знак ніякого звука сам по собі не позначає, він тільки вказує на м'якість приголосних. Це ясно. Букви *щ* та *ї* завжди позначають по два звуки. Це теж просто. А от з буквами *я, ю, є* складніше. Якщо вони стоять безпосередньо після приголосного, то позначають лише один голосний і м'якість попереднього приголосного, а в інших випадках, тобто на початку слова, після голосного, апострофа та м'якого знака, читаються вже як два звуки. Для того ж і апостроф ставиться перед *я, ю, є*, щоб вони читалися як два звуки. Буквосполучення *дз, дж* позначають два звуки лише тоді, коли *д* належить до префікса, а *з* чи *ж* до кореня: *надземний, підживити*. В інших випадках — це один звук, і, коли слово переносимо, їх розривати не можна: *гудзик, раджу*.

Пригадавши добре всі правила, Капітан притьмом заходився розшифровувати важливе Граматикове запитання.

III. Третій зайвий

Небо на заході ще жаріло червоними барвами, а надворі вже почало темніти. Присмерк сочився з-за паркана, в-під куща шипшини, з вибоїн на дорозі, огортав усе м'якою матовою пеленою.

Капітан досить швидко прочитав зашифроване Граматикове запитання, але поки що не міг нічого сказати конкретного.

— Усе залежить від того,— відповів він,— як справиться Незнайкова бригада. Він повинен скоро прийти.

З подвір'я тим часом вибіг химерний шестиногий пес. Він скидався на сенбернара, тільки шерсть на ньому була лискуча, ніби прилизана, і вуха стирчали, як у пінчера. Вкритий лускою безшерстий хвіст ритмічно погойдувався з боку на бік.

Пес утупився своїми опуклими очима в Капітана. Хлопець погладив його між вухами й промовив:

— Ну що, Друже, добре зарядився? На повну потужність? Сьогодні сонце гарно світило. Бо нас чекає велика робота.

Друг розуміюче хитнув безшерстим хвостом.

І тут до них підійшов ще один хлопець, зросту Граматикового, але набагато повніший. На лобі в нього виступали дрібні крапельки поту. Очі були ніби трохи злякані.

— У тебе все готове, Незнайку? — запитав Капітан.

— Так, майже все,— відповів Незнайко.— Воду повністю залили, кисень зрідили й закачали в резервуари, харчі завантажили. Оксана всунула ще якийсь пакунок, навіть не один, а два, я хотів подивитися, що в них, та вона мене мало не подряпала.

— А полуниць хоч трохи поклати? — поцікавився Граматик.

— Їх ще нема багато, вони щойно почали рожевіти. Я, правда, назбирав був півлітрову банку, але взяв одну ягідку попробувати — і не зоглядівся, як не стало їх,— щиро признався Незнайко.— Смачні ж полуниці.

— А космічне пальне? — запитав Капітан.

— Ще п'ятнадцять кілограмів залишилося довантажити. Марудна робота — вкладати ці брикети. Але це вже я сам зроблю... Хлопці,— раптом без передиху випалив Незнайко,— візьміть мене з собою.

Від несподіванки на якусь мить запала мовчанка. Незнайко — гарний товариш, уміє багато чого робити, але...

— Але ж корабель розрахований лише на двох,— перший спромігся на слово Граматик.

— І повітря, води, харчів у ньому теж тільки на двох,— додав Капітан.

— Хіба що я не полечу,— запропонував Граматик.

— Ні, я так не погоджуся,— перебив його Капітан.— Нудно буде, Граматику, без твоїх оповідок. Бо людині потрібно не тільки харчуватися, а й чути слово. І хто вестиме корабельний журнал? Уже краще я залишуся.

— А ти, Незнайку,— по якійсь хвилині обізвався Граматик,— зможеш так, як Капітан, швидко й точно внести поправки в траєкторію, коли потрібно буде, визначити місце знаходження корабля, розрахувати посадку?..

— Він же відмінник,— неохоче відповів Незнайко.

— Ну от бачиш.

Та Незнайко не хотів здаватися. Він уперто тримався свого:

— Я де-небудь у куточку примощуся, десь у комірці для продуктів.— І тут він похопився, що хлопці можуть подумати, ніби йому йдеться про харчі: — Ні, ні, їсти я багато не буду. Я почну худнути.

— Яка маса твого тіла? — раптом, не розтуляючи рота, запитав шестиногий пес.

— Що, що? — не зрозумів Незнайко.

— Друг висловився науковим стилем,— пояснив йому Граматик.— А якщо сказати по-простому, розмовним стилем, то це означає: скільки ти важиш?

— А-а, он воно що,— розчаровано буркнув Незнайко.— Торік восени на току я зважувався, то було за п'ятдесят кілограмів. А тепер, може, й шістдесят.

Друг підвів голову до Незайка, і знову почувся його розмірений голос:

— На кораблі під час польоту не повинно бути ніякої зайвої маси, бо всяка додаткова кількість її потребує додаткової кількості пального для надання кораблеві потрібної початкової швидкості. А для підняття додаткової кількості пального потрібна в свою чергу нова додаткова кількість пального. Зайвий вантаж не тільки не відіграє ніякої функціональної ролі в системі, а й перешкоджає її діяльності.

Незнайко потупцював ще якусь хвилину на місці — хлопці зніяковіло мовчали.

— Тільки ж, хлопці, не забудьте для природознавчого музею привезти каміння, черепашок... Ну, я пішов,— і Незнайко, махнувши рукою, рушив у бік верболозів.

— То ти сам усе зробиш? — запитав навздогін йому Капітан.

— Не турбуйтеся. Усе буде як слід,— долинув із вечірніх сутінок Незнайків голос.— Там залишилося небагато роботи.

Над селом залягла тиша. Тільки у верболозах невтомно витьохкували солов'ї. А потім із сусідньої вулиці, звідти, де, наче космічні ракети, бовваніли дві тополі, почулася, тиха пісня:

Місяць на небі, зіроньки сяють,

Тихо по морю човен пливе...

— Оксана ще не спить, — мрійливо промовив Капітан.— А чуєш, як бузок пахне? У всіх уже перецвів, а біля їхньої хати ще й досі цвіте. Оксана розказувала, що її батько напровесні частину кущів снігом обгортає, щоб вони пізніше розвивалися.

А пісня линула, і молодий місяць плив над обрієм, сповнений незвіданих таємниць. І відносив мрію в безмежні далі. Загадково миготіли зорі — очі неосяжного космосу. Чи вони хотіли сказати щось важливе й радісне, чи застерегти перед чимось тривожним? А чи, може, це просто байдужа цікавість?

Хлопці хвилину стояли мовчки, як перед далекою дорогою. Потім Граматик переступив з ноги на ногу, даючи знак, що збирається йти.

— Отже, зараз я вже можу відповісти на твоє зашифроване запитання,— порушив мовчанку Капітан.—Стартуємо...

Зв'язок, сюжет, арф'яр, в'юн, цятка, тьмяний, реп'ях, ясно, абиякий, звук, імпульс, огорожений, сифон, азот, ніша, оцінка, хвалити, об'єкт, цілющий, легко, дивно, опора, хід, ячний, м'ята.

Ключ. Вибери підряд спочатку всі слова, у яких є губні приголосні звуки, а потім — у яких є шиплячі. Інформацію приховано в перших буквах вибраних слів.

Граматик кивнув головою: він усе зрозумів. Це ж просто: губні — м, в, п, б, ф (“мавпа Буф”), а шиплячі — ш, ч, ж, дж (“ще їжджу”).

— Тільки ж не заспи, — гукнув йому вслід Капітан.

IV. Вогняна куля

Той першочервневий ранок у Келеберді видався незвичайний. Хто встав удосвіта, коли небо на сході ще тільки починає ніжно світитися, той бачив і чув.

Сонце було ще за обрієм, а вже поперед себе послало гінців — сріблясті промені. І вони заходилися розмальовувати й прикрашати хмаринки по небу, лаштуючи тріумфальний шлях своєму господареві. Спочатку яскраво-золотистим блиском обвели ближчі хмарки, потім додали червоних барв і бризнули на дальші, а окремі пурпурові крапельки залетіли аж на півнеба.

Закукурікали півні на сідалах, захоплені зненацька срібним дзвоном променів. І хвиля за хвилею з кінця в кінець селом покотилася їхня пісня на славу ранкового сонця. Вторуючи їм, стримано то тут, то там глибокими альтами замукали корови, даючи знати своїм господарям, що пора їх дойти. Де-не-де вкраплювалося гелготання гусей, кудкудакання несучок, свиняче порохування.

І раптом село заворушилося. Мов хто на сполох ударив. Гамір, рипіння, гупання дверей, бряжчання відер заповнили Келеберду.

Але найдивніше було те, що в жодній хаті ніхто не шепотів, не просив, не гукав: “Синочку, вставай, корову на росу пора гнати”, чи: “Лежню, підводься, доки будеш хропіти? Он худобина в хліві голодна”, або: “Донечко, сонечко, розплющ оченята”. Навпаки, мамам треба було стримувати своїх синів та дочок, щоб вони не вставали так рано.

— Чого ти ні світ ні зоря схопився? Я ще й корови не доїла. Ти ж хоч перекуси що-небудь.

— Та швидше, мамо, доїть, пожену вже на росу.

Це на одному кутку Келеберди. А на іншому:

— Куди ти драбину потяг? Куди? Тільки ж не кинь її там у лозах! Додому принеси! Бо я тебе знаю — аби з дому...

А ще на іншому:

— Хоцу кататися на якеті! Хоцу на Місяць ітіти!

— Полетиш ще, полетиш! А зараз спи! Спокою з тобою нема, щоб ти здоровий ріс, дай хоч попоратися.

Можна було почути й таку розмову:

— Уже тиждень теслярську сокиру шукаю. Треба ото кілля повбивати та дріт натягти від верболозів, а то худоба геть-чисто картоплю перетолочить. А сокири ніяк не знайду. Ти часом не знаєш, де вона, вітрогоне?

— Вона ж, тату, он там, у сінях, за діжкою стоїть.

Розгублений батько бубонить собі під ніс:

— Завжди засунуть кудись.

Але вже через хвилину його басовитий голос гучнішає:

— То твоїх рук справа, шибенику! Ти що, цвяхи сокирою рубав чи що? Скільки кажу: не чіпай мені теслярської сокири... А до нього — як об стіну горохом... Геть пощербив, зачовпав...

Хто був того ранку на Канівських горах, той від несподіванки не міг отямитися, дивлячись на Келеберду.

Мчали промені зі сходу, світлішав поволі широкий Дніпро, вбираючи в себе всю неповторну красу літнього неба. І раптом... Чи то з-за обрію, з-за келебердянських садків, чи з верболозів над Дніпром випорснула вогняна куля. І вдарила могутня хвиля світла й затопила гори, побігла лісами. Міріади діамантових намистинок заграли в росяній траві. Принишло на мить у здивуванні щебетливе птаство.

Замовкли і люди. Тільки в кого-не-кого вихоплювалося мимохіть:

— Яке диво!

Але хлопці — Капітан і Граматик — не чули ні збуджених вигуків у Келеберді, ні здивованого шепоту на Канівських горах. Вони разом з Другом...

І Оксана того чудового, неповторного ранку пильно дивилась у бік верболозів. А коли з них вихопилася вогняна куля й полинула в небо, в її голові закружляли думка за думкою впереміш із правилами, з яких поволі складався шифр. “Дзвінкі приголосні майже завжди звучать дзвінко. А якщо їх невиразно чути, то треба слово змінити так або дібрати таке споріднене, щоб після невиразного приголосного був голосний — тоді дзвінкий звучатиме тільки дзвінко, а глухий — тільки глухо. Префікси *роз-*, *без-* завжди пишуться з буквою *з*, а от префікс *з-* перед *к*, *ф*, *п*, *т*, *х* (“кафе Птах”) переходить у *с-*”.

Оксана зітхнула й промовила ледь чутно:

— Так, Капітан і Граматик з Другом...

Упере(т,д), ро(с,з)сада, кла(т,д)ка, ві(х,г)тик, ле(х,г)кий, пу(х,г)кий, сте(ш,ж)ка, ні(х,г)ті, моло(т,д)ьба, бли(с,з)ько, мабу(т,д)ь, ди(п,б)ки, боро(т,д)ьба, кни(ш,ж)ка, мере(х,г)тіти, ва(ш,ж)ко, змо(х,г)ти, во(к, г)зал, рі(т,д)ко, про(с, з)ьба, зскре(п, б)ти, тя(ш, ж)ко, (с,з)кошений, (с,з)цідити,

лі(ч,дж)ба, дьо(х,г)тьовий.

Ключ. Випиши підряд лише ті слова, у які треба вставити з дужок букви, що позначають дзвінки приголосні. У кожному з них підкресли другу від початку букву. З цих букв прочитаєш надзвичайно важливе і дуже секретне повідомлення.

V. Операція “Узвар”

За ілюмінатором чорніла глуха й мовчазна порожнеча. Тільки, то густіше, то рідше розсипані, рівно, незмигну блищали у ній дрібні іскорки — зорі. Ніби хтось у темній непроникній завісі цвяхом раз по раз попроколював дірочки в інший світ — яскравий, залитий сліпучим сяйвом. І рясно ж тих зірок, рясніше, ніж найтихішої морозяної ночі.

Граматик перевів погляд у нижній ілюмінатор (щоправда, в умовах невагомості важко було сказати, де низ, а де верх). І там теж місцями світилися вогники, але якісь тьмяні й розмазані, немов світлячки між травою. Он справа попереду цілих два скупчення їх. “Це, мабуть, Буенос-Айрес і Монтевідео, а може, Сан-Паулу і Ріо-де-Жанейро,— подумав Граматик, пригадуючи карту світу.— Ми зараз десь над Південною Америкою. Тут ще ніч. Потім під нами почнеться Атлантичний океан... а там Гібралтар, Середземне море, Рим, Белград... До Келеберди далеко ще, хвилин тридцять—тридцять п’ять”.

— А знаєш. Граматику,— обізвався Капітан від пульта керування,— я мало не проспав старту.

Граматик добре почув свого товариша, але не знав, що й казати, вражений його признанням. Це йому так само не вкладалося в голову, як би й те, коли б Капітан устав на уроці й сказав: “Я не виконав домашнього завдання”. Такого з Капітаном не бувало.

— Коли я вчора ввечері попрощався з тобою,— вів далі Капітан,— то подумав, що не завадить ще раз перевірити всі наші розрахунки. Аж за північ засидівся. На щастя, усе виявилось правильним. Звичайно, й Друг мені допомагав. А потім як заснув — мабуть, до обіду проспав би, якби Друг не розбудив.

Тут і Граматик не втримався — теж признався в своїй слабкості:

— Ой, як важко так рано вставати! І чую: уже півні кукурікають, скоро сонце сходитиме, а я очей розплющити ніяк не можу. Ще б тільки хвилину, здається, однісіньку хвилинку поспати.

— То й ти теж не снідав? — здогадався Капітан.— Може, підкріпимося трохи?

Капітан легко відштовхнувся від сидіння, перевернувся через голову і, схопившись за припасований до стінки ремінь, плавно загальмував перед відсіком з харчами. Натиснув кнопку, дверцята розсунулися. Він обернувся до Граматика, запитуючи поглядом, що йому дати з-поміж акуратно попідписуваних пакуночків і пакетів, якими були щільно заставлені полиці. Пес тим часом уместився на його місці за пультом керування.

— Я пізніше снідатиму,— відмовився Граматик.— Коли ми стартували, мене так причавило, що, здавалося, корабель полетить, а я впаду на Землю. Через те, мабуть, і їсти ще не хочеться. Хіба що узвару вишневого вип’ю.

Капітан подав Граматикові прозорий пакет з темно-червоним вишневим узваром.

— Але вважай...— почав був Капітан.

— Знаю, знаю, що ти хочеш сказати,— перебив його Граматик.— Мовляв, в умовах невагомості будь обережний з рідиною. Загавишся — і диви: вона вже мандрує по кабіні. Збереться в кулю й загрожує комусь залити обличчя. Знаю про це.

Він поволі, не роблячи різких рухів, надрізвав пакет і потім так само обережно підніс його до рота, затиснув розріз губами й задоволено почав смоктати узвар.

І раптом закашлявся: рідина потрапила йому в гортань. Граматик швидко затулив рота рукою, але з пакета, якого він відсмикнув від губів, вичавилася велика, мов червоний перестиглий помідор, булька і, пропливши метр-півтора, зависла посеред кабіни.

Булька нагадувала ялинкову прикрасу. Усередині в ній іскрилися пухирці повітря. Ніби куля з прозорого рубіну, вона поволі оберталася, переливаючись червоними зірочками.

Граматикові зробилося прикро, що так зарозуміло знехтував Капітановим застереженням. Тепер він увесь аж напружився, щоб не вчинити ще якогось хибного кроку — не кинутися, наприклад, ловити кулю. Бо тоді вона від руху повітря почала б гасати по кабіні. Найгірше було б, якби рідина потрапила в прилади, особливо в електроніку. Це могло б вивести з ладу на якийсь час усю орієнтаційну систему корабля. Звичайно, буде неприємно і коли узвар залле сидіння, ілюмінатор чи, скажімо, чийсь скафандр.

Граматик затиснув прищипкою розріз у пакеті, у якому залишилося вже менше половини узвару, і обережно, тримаючись за ремені, прикріплені до стінок, рушив до темно-червоної кулі. А вона, мов дражнячись із ним, гойднулася й тихо попливла в протилежний бік, пускаючи Граматикові в очі рубінові зайчики.

— Стривай-но,— стримав його Капітан.

Граматик зупинився, зупинилася й куля.

— Це наша перша, але, мабуть, не остання й не така вже страшна пригода. Потрібно спочатку все обміркувати, а потім уже діяти напевно. Мабуть, треба ввімкнути пілосос...

— Не найкращий варіант,— заперечив Граматик, не зводячи очей з мерехтливої кулі.— Узвар заліпить мішок, вимаже моторець. Я, здається, знайшов інший спосіб. У нас є скатертина. Нею треба зловити цю кулю.

— Справді, ідея. Але в мене є, мабуть, ще краща: вибрати узвар гумовою грушею.

— Підходить,— погодився Граматик.

Капітан дістав із скриньки гумову грушу, вичавив із неї повітря й поволі став підкрадатися до темно-червоної кулі. Але куля теж рушила — в протилежний бік.

— Граматику, наганяй її на мене.

Нарешті хоботок гумової груші торкнувся узвару, Капітан почав відпускати грушу, й куля стала зменшуватися, доки зовсім не зникла. Граматик скатертиною зловив кілька дрібних крапель.

— Ну от,— полегшено зітхнув Капітан,— операція “Узвар” закінчилася успішно. Не забудь, Граматику, написати про це в корабельному журналі... А тепер — по місцях. Під нами, очевидно, Середземне море.

— По курсу через сім хвилин зійде Сонце,— повідомив пес, звільняючи місце Капітанові.

Граматик допив узвар і з блокнотом у руці підсів до ілюмінатора.

Попереду зліва з безмежної непроглядної темені почало виділятися велике півколо земного обрію. Між його краєм і чорною запоною космосу прорізалася синя серпаста смужка, яка дедалі яснішала й набухала червоною барвою. До неї долучалися веселіші кольори: жовтий, оранжевий, і знову жовтий, білий, блакитний, синій, фіолетовий...

— Ніби веселка,— зауважив Граматик.

— Майже спектр: *четверо оранжевих жуків зібрались біля синьої фіалки* — червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий.

Нарешті там, де пруг Землі був найбільше розпечений, виткнувся сплющений краєчок Сонця, який поволі випинався все вище й вище й нарешті, закруглившись, розсипався сліпучими променями.

У кабіні стало тепліше. Граматик опустив на обличчя окуляри з димчастими скельцями. Капітан вимкнув освітлення.

Сонце швидко віддалялося від краю Землі, ніби його хтось підпихав. Тут, у космосі, воно здавалося навіть меншим, ніж на Землі в обідню пору червненого дня. І було якесь зліше, ніби чуже.

Граматик мимоволі перевів погляд униз, туди, де під сонячним промінням оживала велетенська куля Землі. Тяглися руді пасма — може, то гори, а може, й пустелі; густо зеленіли ліси, рябіли поля...

— Капітане, Капітане,— нараз радісно загукав він,— он, он...

Куз..ня, (на) яблун..ці, (в) хатин..ці, велетен..ський, біл..ший, мен..ший, Об., чотир..ма, ател..є, чотир..ох, ірпін..ський, урал..ський, кубан..ський, дон..чин, промін..чик, цвірін..чання, різ..кий, низ..кий, Іркутс..к, Хар..ків, порт..єра, кур..єр, різ..бяр, дз..вякати, повір..те, оглян..сь!

Ключ. Вибери підряд лише ті слова, у які на місці трьох крапок треба вставити м'який знак. У перших буквах цих слів приховано важливу інформацію.

У Капітановій голові блискавично пронеслися правило за правилом. По-перше, м'який знак можна ставити тільки після зубних (“де ти з’іси ці лини?”) та ще після *р*, але тільки перед *о*. По-друге, у середині слова м'який знак перед м'якими, пом'якшеними й шиплячими не ставиться (*уманський, Уманщина*), але ставиться після *л*, а також зберігається в непрямих відмінках і в присвійних прикметниках та в дієсловах перед *-ся* (*сільський, у долоньці, неньчин, підносься*). По-третє, в іншомовних словах м'який знак після зубних може ставитися також перед *й, я, ю, є, ї* (*каньйон, портьєра*), чого в незапозичених словах не буває. По-четверте, м'який знак перед пом'якшеними й шиплячими ставиться, як виняток, у чотирьох словах: *тьмяний, різьбяр, няньчити і бриньчати*.

VI. Невже аварія?

— Де? — кинувся до ілюмінатора Капітан, який щойно закінчив вводити попередні дані в комп'ютерну пам'ять. Навіть Друг, що лежав у кутку за Капітаном на своїй поролоновій підстилці, звівся на всі шестеро лап і тицьнувся мордою в ілюмінатор.

— Он там попереду й праворуч, бачиш, велика синя пляма — це Чорне море. А біля неї менша — то Азовське.

— Бачу,— відповів Капітан.

— А тепер візьми ліворуч, туди, де темніє зелень,— це білоруські й смоленські ліси. Над ними хмарка така закручена й біла-біла в'ється... Це верхів'я Дніпра. Там зараз, мабуть, іде сильний дощ, через днів два-три ця вода добіжить до Келеберди... А тепер поведи очима правіше: перший голубий розлив — Київське море, другий — Канівське... Тут десь і Келеберда...

— Не видно,— з жалем промовив Капітан.— Сама тільки зелень...

— Знову потовщення,— вів далі Граматик,— це Кременчуцьке море... Закрут... ще один море... — це Каховське...

Хлопці прикипіли очима до ледь помітної голубої стрічки попереду, яка, час від часу зблискуючи під променями сонця, то ширшала, то зовсім губилася серед зелених барв, і не могли надивитися на неї.

— Дніпро...— задумливо промовив Капітан.— Який він красивий!.. Хто його так назвав? І що означає ця назва?

— Це, мабуть, не менша загадка, ніж кратер Лінней чи, скажімо, гори Дерфеля,— так само задумливо, в тон Капітанові, промовив Граматик.— Різні вчені по-різному пояснюють цю назву.

— Наука про походження слів називається етимологією,— спокійним тоном зауважив Друг.

— Мені здається,— пожвавішав Граматик, не відриваючи, проте, погляду від Землі,— що назву дали йому таки наші предки, слов'яни, праукраїнці. Давно, близько двох тисяч років тому. А колись люди взагалі не вигадували якихось особливих назв для річок. Натрапляли десь на текучу воду — то так і називали її або просто Ріка, або Велика Ріка, Глибока Ріка, Багата Ріка, Біла Ріка, Гнила Ріка, Кам'яна Ріка... А як би ти, Капітане, назвав наш Дніпро?

— Мабуть, Велика Ріка.

— Приблизно так і називали його наші предки. Точніше: слово *Дніпро*, коли його дослівно перекласти на сучасну мову, означає “Дунай-ріка”.

— А до чого тут Дунай? — здивувався Капітан.— Де Дунай, а де Дніпро...

— А пригадуєш, як у піснях співається: “Тихо, тихо Дунай воду несе”; “Ой у гаю при Дунаю соловей щебече”; “Нехай, нехай погуляю, як та риба по Дунаю”; “Понад морем, Дунаєм вітер явір хитає”; “Налетіли сірі гуси, сколотили всю Дунай-воду”...

— Справді, у нас багато народних пісень, у яких згадується саме Дунай, а Дніпро ані разу, хоч би мало бути навпаки. Аж дивно, чого це так...

— Або, пам'ятаєш, у “Слові про похід Ігорів” Ярославна крізь плач промовляє: “Полечу,— каже,— зигзицею по Дунаєві, омочу бобровий рукав у Каялі-ріці...” Це, ти думаєш, про той Дунай співається, який через Відень, Братиславу, Будапешт, Белград, попри Болгарію і через Румунію тече?

Звичайно, ні. Це все співається про наш-таки Дніпро, а можливо, й про Дністер...

Грамастик дедалі більше захоплювався розповіддю. Його очі світилися якимось внутрішнім вогнем.

— Ну, тепер я тебе, Граматику, вже зовсім не розумію,— здивовано вступився в нього Капітан.— Дунай, Дніпро, Дністер... Де Крим, а де Рим...

— Зараз зрозумієш, — зайорзав на місці Грамастик. — У давніх наших літописах назва *Дніпро* писалася ось так,— Грамастик вивів олівцем на аркуші паперу: “*Дънһпръ*”.— Як бачиш, подібно, але трохи інакше, ніж тепер. І вимовлялося це слово трохи по-іншому, ніж зараз, бо ні в українській, ні в інших слов’янських сучасних мовах нема вже голосних звуків *ъ* та *һ*. Як ці звуки вимовлялися колись, важко сказати, але відомо, що звук *ъ* виник на місці ще давнішого *у*, а *һ* — на місці звукосполучення *ай*. От тепер і підстав у першу частину праукраїнської назви Дніпра,— Грамастик обвів олівцем “*Дънһ*”,— замість *ъ* та *һ* їхні колишні відповідники *у* та *ай*.

— *Д-у-н-ай*... Дунай! — зчудовано вигукнув Капітан.— Отже, *Дні* в слові Дніпро — це *Дунай*? Виходить, і в назві *Дністер* перша частина *Дні* — теж означає *Дунай*?

— Виходить, так,— підтвердив Грамастик.

— А чому наші предки свої найбільші річки назвали Дунаями?.. Не розумію.

На якийсь час запала мовчанка. Тільки було чути, як рівномірно шумить вентилятор.

— Справді, чому? Важко сказати,— повів далі Грамастик.— Але, може-таки, треба повірити давньоукраїнському літописцеві Нестору, який у “Повісті врем’яних літ” писав, що наші предки сюди прийшли колись давно з берегів Дунаю. І звідси, отже, принесли назву *Дунай*.

— А що означає саме слово *Дунай*?

— Назва *Дунай* уперше згадується на початку першого століття до нашої ери. Так називали тільки верхню, гірську течію цієї великої річки. А утворилася ця назва, мабуть, із двох слів: *дон* (чи *дун*) — “вода” і *нав* — “пливуча”. Деякі народи — болгари, німці — так і називають цю річку: *Дунав*. Слово *дон* із значенням “вода” й тепер трапляється в різних мовах: у нас є річка Дон, в Англії дві річки мають таку назву. А частина *нав* є в таких словах іншомовного походження, як *астронавт* (дослівно “зореплавець”), *космонавт*, *навігація*. Кілька річечок у нас називаються *Навля*, у Дунай впадає річка *Наб*...

— Отже, як я зрозумів, *Дунай* означає “пливуча вода”, тобто просто *Ріка*. А хто ж цю назву придумав? Наші предки? Чи хто інший?

— Може, й наші предки, якщо припустити, що вони колись прийшли з верхів’їв Дунаю.

— А *-про* і *-стер* у словах *Дніпро* і *Дністер*, що ці частини означають? — розпитував далі Капітан, закінчивши натискувати клавіші комп’ютера.— Це вже, мабуть, повністю наші, праукраїнські назви?

Дніпро вився майже під самим кораблем. Дедалі чіткіше виділялася його блакитна стрічка з ширшими розплесками штучних морів.

— Дай-но, Капітане, бінокля. Може, Келеберду побачу. Ти ж не забув, що нам на літо загадали написати твір на тему “Чим тобі дороге твоє село?” Якесь

село видно... Але де наша школа з червоним дахом, де обсерваторія?.. Де висока черешня на нашому подвір'ї? Ні, це, мабуть, не Келеберда...

А вдалині вже прорізувалася широка стрічка Волги, за нею підіймалася довга рудувата гряда Уральських гір, повита сизим туманом, правіше синіло витягнуте Каспійське море.

— Ти запитуєш про частини *-про і -стер*,— Граматикові було приємно, що його товариш, затятий фізик і найкращий у класі математик, цікавиться таємницями слова. І він задоволене розповідав, сипав прикладами: — Обидва ці прадавні корені *пр* і *стр* мають однакове значення — “пливуча вода”, тобто “річка”. Але коли я буду наводити приклади, то май на увазі, що в цих коренях можуть з'являтися й зникати різні голосні, тобто відбувається чергування звуків.

— Це так само, як, скажімо, в словах *збирати, зберу, збори, збір, зібрати*, де в корені взаємно замінюють один одного різні голосні: *бир, бер, бор, бір, бр*. Як бачиш, не забув.

— Отже, слухай далі. Корені *пр* і *стр*, по-різному видозмінені, але з приблизно тим самим значенням “вода”, “річка”, є в багатьох словах і нашої, й інших слов'янських та неслов'янських мов. Наприклад, слово *прісний* з колишнім коренем *пр* ще й досі має значення “річковий” (бо ж прісна вода — це те саме, що вода з річки). Швидко течію води ми називаємо і *бистрина* (колишній корінь *стр*), і *пруд* (колишній корінь *пр*). Або ще ось українські та російські слова з різними коренями *пр* і *стр*, але з однаковим значенням: *прати* і *стирати*, *прагнути* і *стремиться*, *пруdkий* і *быстрый*. Особливо багато слів з цими коренями позначають швидкий рух: *бистрий*, *стрімкий*, російське *стремительный* — це з коренем *стр*; *пруdkий*, *спритний*, *порский*, російські *прыткий*, *борзый* — це з коренем *пр*.

— Усі ці слова, ти кажеш, колись означали “річковий”. То як вони стали означати “швидкий”?

— А ми тепер хіба не кажемо *хвилювання, хвилюватися, хвилюючий*? Але ж маємо на увазі не хвилі на воді, а збудження людини. З часом переносне значення слів може стати основним.

— Отже, для наших далеких предків, якщо судити по цих словах, річкова швидкість була найбільшою? — не то запитав, не то ствердив Капітан.— Колись річкова, а тепер космічна швидкість.

— Зрештою,— підтримав його Граматик,— якщо справді наші прапредки колись давно жили у верхів'ях Дунаю, то там вони мали справу з гірськими річками. А швидкість їхня хоч і не космічна, але дуже велика, особливо коли дощі випадають. Тому річка й стала для них символом найбільшої швидкості.

— І взагалі, будь-якою річкою колись, мабуть, можна було набагато швидше дістатися кудись, ніж волами,— додав Капітан.— Чи навіть возом, запряженим кінями.

— Як воно не було,— вів далі Граматик,— але на Україні, крім Дніпра і Дністра, ще чимало річок мають назви з тими прадавніми коренями *пр* і *стр*. Наприклад, корінь *стр* мають назви річок *Стир, Стрий, Стрижень, Струга, Стрина, Струмок, Остер, Бистриця, Простир*. Той самий корінь *стр* є й у запозиченій з англійської мови назві *Гольфстрім*, що в перекладі означає “Бездонна Ріка”. Не менше є назв і з стародавнім коренем *пр*: *Прут, Прип'ять*

(ця назва, очевидно, складається з двох частин і означає “Ріка-путь”), *Простир*, *Проня*, *Протва*, *Пира*, *Опір*, *Пиріг*. Права притока Дніпра Ірпінь давніше називалася *Пірна*. У Тетерів впадає річечка з назвою *Ібр*, що колись, мабуть, звучала як *Іпр*.

— А звідки ти взяв, що в цій назві звук *б* з’явився на місці *п*?

— Бачиш, в українській та й інших мовах парні глухі і дзвінкі можуть іноді чергуватися. Ось приклади тільки на взаємозаміну *б* і *п*: *прискати* і *бризкати* (до речі, тут той самий корінь *пр*, про який ми з тобою оце говоримо), *напухати* і *набухати*, *лапа* і *лабети*, *стовп* і *стовбур*. Очевидно, через те, що колись звук *п* міг змінюватися на *б*, у нас тепер так багато річечок з назвами *Береза*, *Березівка*, *Березянка*, *Березовиця* (ці назви зовсім не мають нічого спільного з назвою дерева береза). А якщо цей первісний звук *п* у корені *пр* зберігся, тоді назва річечки й тепер звучить майже так само, як і в сиву давнину: *Пороз*, *Порозок*, *Просянка*, *Прусянка*, *Порозовиця*. Можливо, що й у найдавнішій, записаній ще античними греками назві Дніпра *Борістен* перша частина *Боріс* — це той самий корінь *пр*, що й у теперішній назві *Дніпро*.

— А знаєш, Граматику,— промовив Капітан з якимось особливим почуттям,— що мені зараз подумалося? Чим вище підноситься людина, тим більше їй хочеться заглянути в глибину віків, подивитися на ті корені й корінці, які напоїли її, щоб вона могла піднятися так високо.

— І ті корені нам зберігає наша мова, слова... Я хотів розповісти тобі ще про одну дуже давню назву, також із коренем *пр*. Але, мабуть, ми вже будемо переходити на основну траєкторію, то й не варто починати?

Капітан якийсь час вдивлявся в цифри на екрані дисплея, а потім відповів:

— Ні, у нас є ще трохи вільного часу. Розрахунки будуть готові хвилини через шість. А двигуни увімкнемо над Гімалаями.

Грамастик обережно підвівся, бо в невагомості кожний різкий рух міг скінчитися гулею на тімені, і сів зручніше в кріслі.

— Пам’ятаєш,— почав він,— з історії нам розповідали: колись на Русі шанували бога Перуна...

— І ще в наших предків були боги Велес, Дажбог, Світовид, Сварог, Ярило... Серед них Перун був, мабуть, єдиний грізний бог. Ще й тепер мій прадід як чого-небудь розсердиться, то вигукує: а щоб тебе Перун ясний побив.

— А мені здається, що й цього бога наші прапредки вигадали добрим, а не лихим. Ось послухай. У назві *Перун*, як і в словах *буркотун*, *веселун*, *сміхун*, *коротун* чи в таких давніх назвах, як *лісун* (був у наших пращурів такий лісовий бог вовків), *відун* (так називали людину, яка нібито знала все наперед), або в найдавніших відомих слов’янських іменах *Славун*, *Сварун*, частина *ун*...

— Це суфікс,— підхопив Капітан.

— Так, правильно,— погодився Грамастик.— Залишається корінь *Пер-*. А це, як неважко здогадатися, той самий корінь із значенням “текуча вода”, що й у словах *Дніпро*, *Прут*, *Пірна*, *періщити*, *прати*, *перу*, *переш*... Отже, назва *Перун* дослівно означає: той, що посилає текучу воду, тобто дощ; тепер би сказали: *Дощувальник*. Це вже пізніше князі та їхні прислужники зробили його страшним богом грому, аби ним лякати простий народ. І ще про одне свідчить це ім’я: наші пращури були хліборобами, бо саме хлібороби, як ніхто інший,

шанують дощ... Ось скільки з одного-однісінького слова можна довідатися про давні часи! — із запалом промовив Граматик.— А візьми такі назви, як імена легендарних засновників Києва,— *Кий, Щек, Хорив* та їхня сестра *Либідь*...

— Пробач, Граматику,— перебив його Капітан.— Потім докажеш. А зараз слухай наслідки вимірів та підрахунків. Наша орбіта проходить на вісім кілометрів нижче від розрахованої. Тобто сталася помилка приблизно на півтора процента, а точніше — на одну цілу і шість десятих. Звичайно, відхилення невелике, але не розумію, чому воно трапилося. Або я помилився, коли робив розрахунки,— але цього не могло статися, бо ж я перевірів себе та й Друг паралельно розраховував деякі елементи польоту,— або маса корабля виявилася більшою, ніж мала бути.

— А пам'ятаєш, Незнайко про якийсь пакунок говорив, що його поклала Оксана,— нагадав Граматик.

— Я не думаю, що цей пакунок міг стільки заважити... Так чи інакше, а на виправлення похибки доведеться витратити зайвих три кілограми пального, а про запас на непередбачені витрати ми взяли тільки десять кілограмів. Доведеться надалі нам бути максимальною ошадливими, щоб не було ніяких перевитрат. Зараз для переходу на місячну траєкторію потрібно п'ятдесят чотири кілограми. Друже, перевір, будь ласка, мої розрахунки. Ось вихідні дані.

Пес утупився в цифри. Граматик розкрив корабельний журнал і став записувати в ньому.

Через дві з половиною хвилини почувся рівний голос Друга:

— Основні розрахунки сходяться.

— Прошу команду зайняти свої стартові місця,— негайно скомандував Капітан.— Приготуватися до ввімкнення двигунів. Дозую пальне.

Граматик застібнув ремені. Пес розпластався в своєму кутку позаду Капітана на поролоновій підстилці, підібгавши всі шестеро ніг.

Невдовзі Капітан якимось невпевнено повідомив від пульта керування:

— На дозаторі п'ятдесят дев'ять кілограмів замість п'ятдесяти чотирьох. Нічого не розумію... Скидаю з дозатора зайве... Не скидається... Скидаю все пальне... Не скидається...

Граматик дивився на Капітанові пальці: вони перебігали з клавіші на клавішу без метушні, вправно, злагоджено. Здавалося, ось зараз забринять сховані за щитом керування струни і полетяться довкола музика. Але в тісній кабіні було тихо, як буває тихо між спалахом блискавки і гуркотом грому.

Щось негаразд, щось негаразд... Нарешті Капітан обернувся, на лобі в нього виступив піт, обличчя було бліде як стіна.

Граматик мовчки, тільки одними тривожними очима запитав його, що сталося. Не виказуючи ані найменшого хвилювання, хоч це йому коштувало великих зусиль, Капітан промовив спокійно, тихо:

— Мабуть, коли стартували...

Тьм..яний, мавп..ячий, дерев..яний, об..єктивний, бур..як, цв..ях, здоров..я, різьб..яр, арф..яр, торф..яний, моркв..яний, обм..якнуту, лл..ється, роз..яснення, з..їзд, порт..єра, інтер..єр, рел..єф, подвір..я, сузір..я, під..йом, з..йомки, уп..ятьох, в..юн, ад..ютант, в..янути, рутв..яний, слов..янський, яструб..ятко.

Ключ. Вибери підряд лише ті слова, які пишуться з апострофом. З перших букв цих слів прочитаєш тривожне повідомлення.

Перед очима в Граматика замиготіли, мов на екрані дисплея, правила: “Апостроф ставиться лише перед *я, ю, є, ї* у незапозичених словах: 1) після губних (“мавпа Буф”), якщо губний стоїть на початку кореня, після голосного або після *р*: *зв'язок, здоров'я, сурм'яний*; 2) після словотвірної частини, якщо та частина закінчується на приголосний: *між'ярусний, дит'ясла*; 3) після *р*, якщо далі чується звук *й*”: *бур'ян*; 4) в іншомовних словах після всіх приголосних, крім зубних та *й*, якщо далі чується звук *й*, а також після зубних у словах *кон'юнктура, кон'юнктивіт, ад'ютант*”.

VII. Люк не відчиняється

— Я тебе зрозумів, Капітане,— промовив уголос Граматик, рвучко відстебнув ремені й поволі підвівся.— Оглянь, будь ласка, мій скафандр, чи все гаразд у ньому, чи все добре закріплене.

— Може, краще я піду? — спробував Капітан стримати свого товариша.

— Ти що? А хто залишиться біля пульта керування? Хто, якщо треба буде, поведе корабель на Землю? — аж вигукнув Граматик.

Капітан підійшов до Граматика, провів рукою по його скафандру, ніби обнімаючи товариша, допоміг йому закрити забороло на шоломі, загерметизував рукавиці, прив'язав до руки ключ від камери з пальним. Граматик поклав собі в кишеню плоскогубці, молоток, викрутку.

— Ти тільки, Граматику, будь обережний. І ні в якому разі не ризикуй,— голос Капітанів звучав благально.— Якщо дуже серйозне щось, то повернемося назад на Землю. А коли буде важко, то пам'ятай: безвихідного становища не буває... І прив'яжися міцно.

Граматик просунувся в шлюзову камеру, увімкнув освітлення й зачинив за собою герметичні двері в кабіну. Залишився сам у шлюзовій камері, у якій при стіні стояла тільки розсувна драбина. Натиснув кнопку — запрацював насос, відкачуючи повітря в резервуар. Скафандр на Граматикові напружився, роздувся: тиск у камері впав. Граматик відпустив кнопку й прислухався: ніякого звуку. Отже, і скафандр на ньому, і двері в кабіну загерметизовані добре.

Тоді увімкнув шоломофон.

— Капітане, ти чуєш мене?

— Чую.

— Доповідаю: усе в порядку, до виходу готовий.

— Граматику, будь обережний. Не квапся. Хай щастить тобі.

Граматик повернув на півоберта вентиль біля вхідного люка. Засвистіло, вириваючись у космос, повітря, яке ще залишилося в камері.

І раптом запала тиша, без найменшого шереху, без жодного звуку. Тільки було чути Граматикові, як у скронях пульсує кров. Отже, в камері — абсолютна порожнеча. Граматик, не поспішаючи, відсунув засувку й потягнув на себе вхідний люк. Він легко відчинився.

Просунув голову в отвір — і його охопив страх. Здалося, що тільки ступить крок — відразу так і шугоне сторч головою кудись на стрімчасті, завалені кілометровими скелями Гімалаї. Або навіть не на Землю впаде, а пролетить повз неї у чорну безвість, втикану тисячами гострих блискучих

цвяшків, готових уп'ястися в його тіло. Мороз пішов поза шкірою, найжачилося під шоломом волосся.

“Тільки не боятися! Я добре прив'язаний до корабля. А чого боятися? Взагалі нема чого...”

І тут на якусь мить у його свідомості ожила давня картина. Колись, ще малий, коли ще й до школи не ходив, він пізно ввечері повертався від бабусі додому, їхні хати стоять одна біля одної: як би вихідний люк на кораблі і люк до камери з пальним, де отой дозатор, до якого йому треба зараз дотягтися. Бабуся не проводила його, тільки стала у дверях, а він сам побіг до своєї хати. Було хмарно. Ні зірок, ні місяця на небі. Лише в них у вікні світло горіло. А довкола бовваніли якісь лапаті, потворні тіні. Він біг на світло й вигукував щось, ніби пустуючи, а насправді відганяв страхів, які звідусіль чигали на нього.

Граматик усміхнувся своєму спогадові й почав роззиратися.

“Як гарно, яскраво світить Венера! Із Землі її зараз не видно: там небо залите сонячним світлом. Ага, де ж це Сонце? Воно за кораблем. Я в тіні. А Земля ніби великий плоский таріль. Але яка вона гарна, мов хто її акварельними фарбами розмалював! Видовжена синювата пляма позаду — це Каспійське море, а он там, праворуч, вдалині голубіє затока Індійського океану. Як вона називається?.. Диви, як скупчилися хмари вздовж Гімалайських гір, наче хто вати білої наклав,— усі з боку Індії, а над Тибетом немає жодної... Яка ж усе-таки чудова наша планета!”

Він переступив через борт і, цупко хапаючись руками за скоби та підтягуючись, почав поволі переносити своє тіло вздовж корпусу корабля. Поступово в нього входив спокій, зростала впевненість у рухах. Але йому ставало дедалі холодніше.

“Ага, цей же бік корабля не освітлений. Тут космічна ніч. Наче вічна мерзлота. Майже абсолютний нуль. Тому й холодно”.

Граматик перевів терморегулятор на обігрівання скафандра. До камери з пальним залишалася все менша відстань.

“Та це й не так далеко. На Землі — кілька кроків ступити... Тільки б нічого серйозного з дозатором... Зрештою, все можна поладати. Основне — не розгубитися, діяти чітко, без паніки”.

І нараз на чорному тлі, попри сам корабель, блиснув сліпучо-яскравий промінь, націлений йому майже в груди. Граматик інстинктивно відсахнувся вбік, ледь скоби не випустив. Промінь ще і ще раз гострими довгими спалахами прорізував темінь.

“Пірати! — обдало його морозом.— Лазерна зброя? Тільки б корабля не пошкодили, не порізали лазерним променем: там же Капітан, скафандр у нього не загерметизований. Що робити?”

І в його уяві виникла картина. Ось пірати біля вхідного люка, він же залишив його відчиненим, вони лізуть у шлюзову камеру, виривають герметичні двері. А Капітан нічого не знає...

Граматик рвучко повернувся до вхідного люка, готовий до сутички з піратами. І побачив — яскраво освітлений сонцем фал, яким він був прив'язаний до корабля. Фал, освітлений сонцем...

“І треба ж... Страхополох, шнурка злякався... А якби подумав добре, то збагнув би відразу, що ніякого променя, навіть лазерного, в безповітряному просторі не побачиш. Це тільки на Землі видно шлях променя, бо там у повітрі зависає безліч пилинок та дрібненьких крапельок води. Вони й відбивають та розсіюють світло. А тут — промінь побачив би хіба що тоді, коли б він був спрямований просто в очі. Побачив би лише сліпучу цятку...”

Нарешті доповз до камери з пальним, вставив у замок чималого ключа з поперечною ручкою, повернув його й хотів потягти до себе, але не було в що впертися: ноги марно совалися в безповітряному просторі.

“Бракує матеріальної точки опори. Такою точкою опори може бути лише корабель, більш нічого довкола нема. Отже, треба стати на корабель і тоді тягти... Поволі, не гарячкуй...”

Тримаючись однією рукою за ручку ключа, другою за скобу, Граматик підібгав під себе ноги так, що підошвами торкнувся обпаленої поверхні корабля біля самого люка. Тоді почав розпростовувати тіло. Ноги дедалі сильніше тисли на корпус ракети, руки натягалися, але люк не піддавався. Ще раз посмикав — люк наче прикипів.

“Сплавився метал чи що, коли проходили крізь товщу повітря?”

Серце гарячкове бухкало. В горлі пересохло. Думка шукала виходу.

Граматик ще раз крутнув ключем — і відчув руками, що за обшивкою клацнула засувка. То це він не до кінця натиснув ключем, через те й люк не відчинявся! Трохи зсунув ноги й потягнув за ручку — люк почав відходити, відхилився зовсім. Перед Граматиком роззявився темний отвір.

Хлопець нахилив обличчя до пройми, заглянув у тісну комірку, яку тьмяно освітлювало молочне світло, відбите від Землі. Воно було навіть яскравіше, ніж місячне. Граматик побачив спочатку кілька брикетів пального, глянув на дозатора—і остовпів. Йому забракло повітря. Неприємний холод поповз поза спиною. Він міцніше затис у кулаці масивного ключа.

Його мозок почав гарячково підшукувати шифр.

“Подвоєння букв. Так, саме подвоєння букв. У дієприкметниках і похідних від них словах на *-ість* буква *н* не подвоюється: *зібраний, зібраність*. Не подвоюються м’які, якщо є збіг приголосних (“третій зайвий”): *радістю*. Подвоюються букви: 1) якщо одна словотвірна частина закінчується, а друга починається на той самий приголосний: *беззмінний*; 2) якщо м’який приголосний стоїть між двома голосними: *тінню*; 3) якщо прикметник вказує на збільшену міру якості”: *страшений, нескінченний*.

На дозаторі...

Зсуне(н)ий, сконденсова(н)ий, схвале(н)я, Повол(ж)я, ста(т)я, годи(н)ик, зцементова(н)ий, в’ю(н)истий, оста(н)ій, прирече(н)ість, сьогоде(н)я, збудже(н)ість, вихова(н)ість, осі(н)ій, зволоже(н)ий, жи(т)євий, здорове(н)ий, пшоня(н)ий, вибіле(н)ий, ві(д)аль, всія(н)ий, сваві(л)я, тьмя(н)ий.

Ключ. Вибери спочатку ті слова, у яких букви, що в дужках, подвоюються, а потім ті, у яких нема подвоєння букв. У кожному слові підкресли другу від початку букву. Коли ці букви складеш підряд, прочитаєш важливу інформацію.

VIII. Над Маріанською западиною

Після того як Граматик вийшов у космос, Капітан і Друг якийсь час залишалися на своїх місцях: Капітан мовчав за пультом керування; Друг лежав на поролоновій підстилці з підібганими під себе ногами.

Закрадалася тривога: щойно вилетіли, зробили тільки один виток — і вже то відхилення від розрахованої орбіти, то якісь неполадки в дозаторі. Ніби ж усе було задалегідь передбачене, забезпечене, випробуване, перевірене. І ось тобі маєш...

А Граматик зараз сам у космосі, віч-на-віч із чорною безоднею. Пробирається вздовж холодного корпусу корабля. Мабуть, незручно там і навіть страшно. Людина ж звикла відчувати під ногами тверду землю, бачити над головою небо — блакитне або сіре, рухатися серед предметів — природних чи створених штучно. А коли довкола ніщо, глуха порожнеча, мертва тиша, тоді нелегко витримати...

“І що могло з дозатором статися? Чи під час старту яка деталь не витримала навантаження й лопнула?.. Чи, може, пірати? Адже до камери з пальним найлегше дістатися: причалив тихцем ззаду до корабля — і порядкуй. А пальне в космосі — як повітря, вода і хліб. Але було б чути бодай поштовх, а може, й брязк... Ет, дурниці”.

Капітан крутнув головою.

“Коли сидиш без діла, всякі думки в голову лізуть... Треба негайно чимось зайнятися, щось робити, щоб не вигадувати казна-що. Найважче — то чекати склавши руки”.

— Друже, йди на моє місце, пильнуй за приладами, а я приготую Граматикові сніданок — він ще не снідав сьогодні.

Капітан підійшов до відсіку з харчами, відчинив холодильник і почав перебирати припаси. На кожному пакунку написи.

“А то що за пакунок?.. Пирогів з маком! Таке не було заплановане... Аж чотири! Стривай, стривай... Незнайко ж казав, що Оксана поклала щось загорнуте в папір і не хотіла показувати йому... Незнайко вантажив пальне... Залишалось п'ятнадцять кілограмів... Отже, Незнайко... щось переплутав, зробив не так...”

— Пробач, Друже, що відволікаю,— звернувся Капітан до свого помічника,— чи не міг Незнайко завантажити пальне в ящиках?

— Незнайко не міг завантажити пальне в ящиках,— відповів пес,— бо діагоналі граней ящиків, у яких запаковане пальне, більші, ніж діаметр люка.

— Отже, все-таки дозатор... Довго нема Граматика... Ремонтує, мабуть.

Капітан поставив у підігрівальну камеру молоко (приємно буде випити гарячого), дістав з холодильника пакет із сніданком (“хай розігрівається для Граматика”). Потім підійшов до полицки з книжками (“може, скоріше час минатиме”).

Узяв з полицки “Енеїду” І. П. Котляревського. У новому навчальному році будуть її вивчати. Першу частину поеми він прочитав ще вдома. І тепер почав одразу з другої:

Еней, попливши синім морем,
На Карфагену оглядавсь...

Тривога стала поволі влягатися, відступати. Уяву заповнило розбурхане море, яке оскаженіло розкидає човни, але веселі, життєрадісні мандрівники-

троянці, тобто козаки, не лякаються грізної бурі, дружно гребуть веслами, сміються, жартують.

За ілюмінатором, повернутим до Землі, вже починався неозорий Тихий океан. Щойно минули найвищу вершину земної кулі Джомолунгму, або, як її ще інакше називають, Еверест (у Капітана в пам'яті спливли цифри: 8848 метрів. “Якби ще додати сорок, то були б одні вісімки”,—подумав він), а вже наближається найглибша на Землі Маріанська западина (“Теж цікаві цифри: 11022 метри,— подумав Капітан,— одинадцять, а потім нуль і помножене на два: двадцять два”). Ось із синього океану повистромлювали темно-зелені спини спочатку Філіппінські, а далі Каролінські острови. Наче якісь велетенські звірі вилізли з води погрітися на сонці. А поміж ними снують кораблі, залишаючи за собою по обидва боки сліди, які роблять їх подібними до довговусих водяних жучків.

Якраз над Маріанською западиною Капітан відчув, як їхній корабель хитнувся, ніби повний соломи віз на вибоїні. “Невже і в космосі є западини, як і на Землі,— проскочила в Капітана думка.— Але ні, одне з другим не пов'язане”. Капітан прислухався. Ніяких звуків. Тільки корабель ще раз гойднувся, ще, ніби хтось його штовхнув убік. Від курсу він, проте, не відхилявся.

Потім щось глухо гупнуло. І за перегородкою в шлюзовій камері почулося шипіння.

— Та це ж Граматик повернувся! — майже вигукнув Капітан.— Повітря в шлюзову камеру напускає.

Він відклав книжку й підійшов ближче до дверей, щоб, коли потрібно буде, допомогти товаришеві.

Клацнув замок, і відчинилися двері. У проїмі з'явився зморений Граматик. Живий і цілий. Від нього повіяло холодним і паленим залізом. На скафандрі забіліли кристалики інею.

Граматик, не кажучи ні слова і не піднімаючи заборولا на шоломі, обернувся обличчям до отвору й почав вибирати фал, який тягся за ним. Щось зачепилося в дверях, він поправив його, потягнув сильніше і ось...

У Капітана очі полізли на лоба. Мимоволі уявив, що передає на Землю шифровку. Несамохіть пригадалися правила спрощення приголосних: “У групах приголосних *стн, стл, здн, ждн*, а також *скн, зкн, слн* середній приголосний випадає. Але в прикметниках, утворених від іншомовних слів на *-ст, -нт*, буква *т* зберігається, зберігається вона і в словах *шістнадцять, кістлявий, пестливий, хвастливий*”.

До кабіни вплив...

Брыз(к)нути, форнос(т)ний, некорис(т)ливий, хвас(т)ливий, кіс(т)лявий, пристрас(т)ний, дійс(т)ний, контраст(т)ний, щас(т)ливий, ультрасучас(т)ний, пес(т)ливий, облас(т)ний, гіган(т)ський, альпініс(т)ський, учас(т)ник, балас(т)ний, ненавис(т)ний, шіс(т)надцять, чотиритиж(д)невий, турист(т)ський, неумис(л)ний, захис(т)ник.

Ключ. Вибери підряд лише ті слова, у які не треба вставляти букв із дужок (у них відбулося спрощення в групах приголосних). У кожному такому слові підкресли третю від початку букву. Саме в цих буквах і криється потрібна інформація.

ІХ. У Морі Ясності води нема

Друг підвівся на всі шість ніг, і з його нерозтуленого рота вирвалося якесь гарчання.

— Що це ти приволік? — запитав здивований Капітан.— У космосі знайшов?

Граматик мовчки відкинув забороло на скафандрі й, не відповідаючи на Капітанове запитання, повідомив:

— Усе в порядку. Неполадки в подачі пального усунено. Дозатор не пошкоджений.

І кинувся розв'язувати лантух. Тільки тепер Капітан помітив, що це не лантух, а скафандр — щоправда, блаженський, потертий. Хтось був у скафандрі, але обличчя його не можна було розгледіти. На шоломі і всіх металевих частинах біліла густа паморозь.

Граматик підняв забороло в незнайомця. І на Капітана глянуло ніби й знайоме і водночас якесь нелюдське обличчя. Пришелець з інших світів? Чи, може, пірат? Губи й ніс темно-синього кольору, щоки білі-білі, волосся розкуйовджене, піднялося сторчма, очі заплющені, западини навколо очей зелені.

— Капітане, швидше закип'яти молока. Дай у нього масла і перцю.

Доки Капітан порався з молоком, заправляв його маслом та червоним перцем, набирав у гумову грушу, щоб знову не сталося таке, як з вишневим узваром, Граматик тим часом розсунув змійку на скафандрі пришельця, скинув шолом з голови і взявся розтирати йому щоки, груди, робив штучне дихання.

Удвох вони розважили йому зуби, і Граматик став потроху, щоб той не захлинувся, вливати в рот гаряче молоко з маслом і перцем. Губи й ніс незнайомця почали бліднути, щоки взялися ледь помітним рум'янцем, очні яблука під повіками заворушилися.

— Незнайко! — з жахом прошепотів Капітан, приглядаючись до обличчя непроханого гостя.— Де він тут узявся?

Граматик здвигнув плечима.

— Дочапав я до камери з пальним,— став розповідати він.— На Землі ступив чотири кроки — і все, а тут, у космосі, не так воно легко, та й страшно. Насилу відчинив люк, заглядаю: а там якась мара на дозаторі сидить. Хочу крикнути: “Хто такий?” — і не можу, мовби хто за горло мене схопив. Усе-таки підповзаю ближче, приглядаюся: та це ж Незнайко. Аж зрадів я, сам не знаю чого... Отож він дрімає на дозаторі, а батареї в його скафандрі зовсім сіли, у камері холод, і він — як бурулька...

— Ой, пече! Ой, вогонь у роті! — раптом забелькотів Незнайко, якому Граматик і далі вливав молоко з маслом та перцем.— Дайте води, бо згорю!

— Тепер уже не згориш,— докинув з відчутним роздратуванням Капітан,— хоч небагато бракувало до того.

— Де я? — запитав Незнайко, розплющивши такі знайомі їм, ніби перелякані очі й роздивляючись довкола себе.

— Ти на космічному кораблі. Зараз ми робимо другий навколосемний виток,— відповів йому Капітан.— А от як ти потрапив сюди, про це розповіси вже сам.

Незнайко знову заплющив очі.

— Розумієш,—усе ще не міг заспокоїтися Граматик від пережитого,— найважче було витягти Незнайка з камери. Люк невеликий. І спершу треба було якось прив'язати його до себе, щоб не випорснув у космічний простір. Я ж не думав, що там може бути Незнайко, мотузка запасного з собою не взяв. Відв'язав я мотузку від себе — обережно, щоб кінець, ще чого доброго, не висмикнувся з рук. Далі прив'язався вже коротше. І почав прив'язувати Незнайка, кілець на його скафандрі нема, от я і так, і сяк — ніяк не можу просунути мотузку попід ним. Не знаю, як він тільки втиснувся в цю камеру. Нарешті таки обв'язав його. Але й це ще не все. Став витягати, а він, скоцюрблений, не пролазить в отвір, хоч ти сядь та й плач...

На лобі, носі, щоках у Незнайка виступили різко окреслені червоні плями, які поступово стали розповзатися по всьому обличчю, втрачаючи свої контури та бліднучи.

— Насилу витяг. А потім у вхідний люк став запихати його, не можу, нема в що ногами впертися. Здогадався: спочатку я сам заліз у шлюзову камеру, а потім його зтягнув...

Незнайко зовсім розігрівся й прийшов до тями. Злякано переводив очі то на сердитого Капітана, то на заклопотаного Граматика. Не знав, як обізватися, з чого почати.

— То як ти потрапив на корабель? — запитав Капітан, коли побачив, що той очуняв і хоче сказати щось.

Незнайко ще покліпав трохи очима, а далі розповів усе, як було, нічого не втаюючи й не викручуючись.

Йому дуже подобається море. Колись він уже був із мамою на Чорному морі в Скадовську. Він тоді хворів на бронхіт, і мама возила його туди, щоб полікувати... Від Херсона вони їхали катером по Дніпру до Голої Пристані, а потім — автобусом... Ох, як гарно пахне море — сіллю й камкою! А вода там яка тепла, особливо на дитячому пляжі,— наче купіль! Плюскаєшся, загоряєш...

На Морі Ясності, мабуть, ще краще. Звичайно. Там, очевидно, й небо не захмарюється, і штормів не буває. На те воно й Море Ясності. Бо коли вони були в Скадовську, то цілий тиждень ішов дощ, море штормило, було якесь непривітне, сіре. Недаремно Чорним його називають. А на Морі Ясності, зрозуміла річ, такого не повинно бути.

До того ж вони збираються висадитися на острові — на кратері Ліннеї. А на острові як же чудово! Він коли був у Скадовську, то їздив з мамою на острів Джарилгач. Яке там повітря чисте, яка вода голуба, а як хвилі шурхотять по піску! І коли вони відкочуються, то на березі залишається стільки гарних черепашок! Одна від одної краща! І йому так захотілося привезти для природознавчого музею черепашок з Моря Ясності, що він вирішив полетіти разом з ними на Місяць.

Отож учора ввечері, після того як пішов від Капітана й Граматика, він довантажив у камеру ще п'ять кілограмів пального, а ті десять, які мали бути про запас, не мав уже куди діти, бо тоді його ноги не помістилися б.

— Отже, ніякого запасу пального в нас нема,— похмуро відзначив Капітан.

Потім він повечеряв добре, щоб не скоро їсти закортіло, одягнув старий навчальний скафандр і заліз у камеру з пальним. Сяк-так примостився і навіть заснув. А прокинувся від страшного гуркоту. Його так причавило, що ні рукою, ні ногою не міг ворухнути. Потім віддало. Але стало дуже холодно. І він знову задрімав.

Доки Незнайко розповідав, Капітан дедалі більше супився та хмурих брови, Граматик усе змотував конопляний мотузок, а пес час від часу видавав звуки, подібні до гарчання.

— На Місяці нема води,— нарешті не витримав Друг, який усім, що сталося, був спантеличений не менше, ніж Капітан чи Граматик.— Місячні моря, як і океани та затоки,— це великі безводні, пустельні рівнини, всіяні великими та дрібними кратерами.

Незнайко знав, що пес не вміє жартувати, але все-таки перевів запитливий погляд спочатку на Граматика, а потім на Капітана, але хлопці мовчали, зайняті своїми невеселими думками. Що тепер вони будуть робити?

— А навіщо ж тоді ці безводні рівнини на Місяці назвали морями? — розгублено видавив із себе Незнайко. Граматик подивився на Незнайка.

— Слова іноді вживають у переносному значенні. Наприклад, поворот річки або дороги називають *коліном* за подібністю до нашого коліна. Але ж це не справжнє коліно. Був колись Чумацький шлях — дорога, якою чумаки їздили в Крим по сіль. Це справжній шлях. Але ж *Чумацьким Шляхом* наші предки назвали і скупчення зірок у небі. Це вже не справжній шлях. Та в ньому є якась подібність до дороги, бо тягнеться через усе небо. На Місяці вчені помітили великі темні плями, формою подібні до земних морів, і їх теж назвали *морями* — за подібністю. Через те на Місяці є *Море Дощів*, *Море Вологості*, *Море Хмар*, хоч там нема ні дощів, ні вологи, ні тим більше хмар. Зрештою, зі слів, вжитих у переносному значенні, з часом виникають омоніми.

— Омонімами називаються слова, однакові звучанням, але різні значенням,— доповнив Граматикове пояснення Друг.

— Виходить, місячне море — не справжнє, а тільки омонім,— розчаровано пробурмотів Незнайко.

— Не море — омонім, а слова — омоніми,— поправив його Граматик.— Ми кажемо: *море*, але це можуть бути два різні слова. Перше: море на Землі, у якому є вода, і друге: море — темна безводна пляма на Місяці. Вимовляються ці слова однаково, але вони мають різне...

Граматик так і не докінчив початої думки. Капітан, який тим часом щось зосереджено розраховував на комп'ютері, раптом рвучко підвів голову. Так рвучко, що якби вчасно не схопився за бильце крісла, то полетів би під стелю. Обличчя його було похмуре, брови зсунуті, в очах зачаївся розпач. У руці він тримав аркуш паперу, списаний цифрами. Голосно буркнув:

— От тобі й черепашки з Моря Ясності.

Усі мимоволі повернули обличчя до нього.

Капітан трохи заспокоївся, взяв себе в руки, хоч це йому, видно, нелегко далось.

— Хлопці,— почав він, наче перед ним щонайменше сидів увесь їхній клас,— хлопці,— повторив ще раз, уже тихіше,—...

Книж..чка, мар..во, мереж..во, ошелеш..ний, замисл..ний, четв..ро,

пор..ватися, ск..лястий, ос..редок, с..лкуватися, сп..котний, в..сна, зд..рев'янілий, неприм..ренний, вигр..бти, зап..сати, оц..т, оч..щати, рів..нь, хлопч..к, лял..чка, кош..чок, оп..ктися, пл..вти, півд..нь, однодум..ць, дал..на, оз..ленити, дал..чність, агр..сивний, греб..нястий, акт..віст, пост..лити, завм..рати, оз..ро, сон..чко, стол..чок, людинолюб..ць.

Ключ. Замість крапок мають стояти букви е або и. Вибери підряд лише ті слова, у які вставив е (таких слів повинно бути 25), і підкресли в них другу від початку букву. З цих букв повинні скластися чотири слова.

Грамастик насупив брови, напружив пам'ять. «Написання ненаголошених е, и в основах слів насамперед перевіряємо наголосом: під наголосом вони звучать чітко. Крім того, пишемо е, якщо неясний звук при змінюванні слова випадає; якщо цей звук чергується з і або о; у групах звуків -ере-, -еле-; у суфіксах іменників -енн(я), -ен(я), -тель, дієприкметників -ен(ий), числівників -ер(о). Але в іменниковому суфіксі -иво пишемо и, крім слова *марево*. Букву и пишемо, як правило, і в усіх інших випадках».

Х. Вихід знайдено!

Незнайко, не розуміючи нічого, злякано втупився в Капітана, ніби той збирався викликати його до дошки доводити теорему, якої він не розібрав і навіть не бачив, або декламувати вірша, якого не вивчив. Грамастик опустил голову й пополотнів, наче саме він був винен у всьому, що сталося. Навіть Друг був якийсь не такий, як звичайно.

Пес підвівся на передні лапи, задер голову, мовби збирався жалібно завити, і заговорив монотонним голосом:

— Маса корабля виявилася на сорок дев'ять кілограмів шістсот тридцять грамів більша від запланованої. Відповідно й витрати пального для проведення всіх передбачених маневрів повинні збільшитися приблизно на десять кілограмів.

— На жаль, Друг має цілковиту рацію,— підтвердив Капітан.— Чому так сталося, пояснювати не буду. Це нам усім відомо. Гадаю, Незнайкові теж. Зараз треба вирішити, як нам бути, що робити далі.

Запала гнітюча мовчанка. Ніхто й не помітив, як сховалися по той бік земного тареля Каролінські, а за ними й Маршаллові острови, і нараз у кабіні зробилося темно. Сонце сховалося за Землю. Лише сонливо блимали контрольні лампочки на пульті керування. А проте ніхто в кабіні не вмикав світла.

Після паузи знову обізвався Капітан:

— Якщо навіть усе в нас ітиме ідеально, чого, звичайно, в житті не буває, то й тоді для того, щоб вийти на потрібну траєкторію, здійснити м'яку посадку на Місяці в кратері Ліннеї, а після закінчення експедиції відірватися від Місяця й сісти на Землю, нам забракне пального. Обмаль у нас кисню й харчів, щоб виконати всю програму.

— Я не їстиму, буду голодувати,— пообіцяв винуватим голосом Незнайко.

— Це нас не врятує,— скрушно похитав головою Капітан.— Все одно пального не вистачить. Та й ти без їжі не зможеш бути. А може, тільки

облетимо довкола Місяця, зробимо кілька витків якраз над кратером Ліннеєм і, не опускаючись на Місяць, повернемо назад? Як ти думаєш, Граматику?

— Скільки готувалися! Усі нам допомагали. Стільки надій наші товариші покладали на цю експедицію — і все нанівець? Хто ж тоді знайде кисень на Місяці?— мало не крізь сльози промовив Граматик.

— Ризикувати життям, навіть своїм, ми не маємо права! — твердо заявив Капітан.— Завжди можна буде спорядити ще одну експедицію...

— Твоя правда,— погодився Граматик.— Але чи ж нема якогось кращого розв'язку? Повернутися з порожніми руками на Землю... Ні, на це ми матимемо право лише тоді, коли зважимо всі можливості. А в мене таке відчуття, що можна ще щось придумати.

— Мабуть, що можна,— підтримав його Капітан.— Але поки що нічого не придумується.

Позаду корабля, низько над ледь видною гігантською земною кулею, блищав, мов приліплений до чорної запони, серп молодого Місяця. На ньому, ближче до верхнього ріжка, темніло Море Ясності, серед якого мав бути кратер Лінней із загадковою білою плямою.

— Я знаю, як зробити! — майже вигукнув Незнайко, який весь час відчував на собі косі погляди товаришів і тому хотів якось піддобритися до них.— Я знаю...— і замовк.

— Як? — запитав Граматик, готовий схопитися бодай за соломинку, аби врятувати експедицію.— Як зробити?

— Нам аби на Місяць дістатися, а назад уже легко. Тільки треба сідати на самісінькому краї Місяця. Тоді досить буде лише трохи підштовхнути корабель — він покотиться й сам упаде на Землю.

— Проект неграмотний,— негайно обіззався Друг.— По-перше, Місяць — це куля, а в кулі краю не буває. По-друге, на Місяці, як і на Землі, є тяжіння. Щоб подолати його, потрібна швидкість дві цілих і чотири десятих кілометра на секунду.

— Отже, впасти з Місяця не можна? — невпевнено запитав Незнайко.

— Так само, як і з Землі,— пояснив Капітан.

— А я думав...— зам'явся Незнайко.— Бачиш... Мій двоюрідний брат Сашко, що вчиться в технікумі в Черкасах, коли я щось у нього запитую або й так, завжди мені каже: “Ти що — з Місяця впав?..” То з Місяця ніхто ще не впав?

— Це лише такий вислів, фразеологізм,— не стримався Граматик, який досі щось записував у корабельному журналі ручкою з самопідсвічуванням.— Коли хтось каже, що в нього на серці коти шкребуть, то це означає, що він стривожений чимось, а не що в грудну клітку йому напустили котів. Як-от ми зараз. Ускочили через тебе, Незнайку, в халепу, тобто опинилися в скрутному становищі, як коза на льоду, й на серці в нас муляко, й сушимо собі голови, чухаємо потилиці, розкидаємо розумом, мізкуємо, метикуємо, розмірковуємо, думаємо, як вискочити з тої халепи.

— Ти, Граматику, вже синонімами заговорив,— зауважив Капітан, який знову засів біля комп'ютера.

— Слова, різні звучанням, але близькі значенням, називаються синонімами,— вставив Друг.

— Як на слизьку попадеш, то ще й не так заговориш... Одне слово, для нас зараз найважливіше вийти сухими з води, тобто зробити так, щоб вовк був ситий і коза ціла, щоб і експедиції не зірвати, і життя не позбутися.

— А я думав,— виправдовувався Незнайко,— що можна стати на краю Місяця і звідси стрибнути на Землю (з парашутом, звичайно), як з крутого берега в Дніпро... Я не думав, що з Місяця не можна впасти...

Граматик знову став писати в корабельному журналі — і раптом утупився в Незнайка, обличчя якого ледве виднілося, тьмяно освітлене різнобарвними контрольними лампочками на приладах:

— Ти сказав: стати на краю Місяця?

— Так,— збентежено відповів Незнайко, збагнувши в ту мить, що він сказав неправильно: адже, як йому щойно пояснив Друг, у Місяця ніякого краю нема.—Тобто я не те хотів сказати,— остаточно заплутався Незнайко.

Але Граматик уже не слухав його. Він аж вигукнув:

— Капітане, чуєш, Незнайко, здається, підказав цікавий вихід.

— Незнайко? — не повірив своїм вухам Капітан.

— Коли ти підраховував кількість пального, ти брав до уваги, що сила тяжіння на місячних морях трохи більша, ніж на інших ділянках Місяця? — запитав Граматик.

— Звичайно, брав до уваги.

— А те, що Море Ясності лежить нижче середнього рівня Місяця, теж врахував.

— Врахував.

— А якби кратер Лінней підняти над поверхнею Місяця кілометрів на вісім — чи вистачило б тоді нам пального, щоб сісти на Місяць і потім повернутися назад на Землю?

— Але ж підняти кратер Лінней неможливо... То навіщо говорити про це?

— А ти все-таки зроби розрахунки. Адже на Місяці, де відстань від його центра до поверхні не дуже велика, сила тяжіння вже на висоті вісім кілометрів повинна помітно зменшитися.

— Гаразд, все одно нема чого робити,— буркнув знехотя Капітан і взявся підраховувати.

Але перш ніж Капітан встиг що-небудь сказати, обізвався Друг:

— Якщо точка старту на Місяці буде на вісім кілометрів вище від розрахованої, то пального вистачить на посадку й повернення корабля на Землю.

— Правильно,— через хвилини півтори підтвердив Капітан.— Ще й повинно залишитися кілограмів два... Ну й що з того?

— А ти зможеш посадити корабель точно на задане місце? Без перевитрат пального?

— Якщо гарне місце буде, то сподіваюся, що зможу.

— У такому разі є таке цікаве місце на Місяці, що на вісім з лишком кілометрів вище від кратера Ліннея і варте того, щоб його обстежити. Дані про нього будуть не менш цінні, ніж про кратер Лінней. Пригадуєш, ми вчора читали з тобою: “На південному краї Місяця...”

Капітан спочатку німо дивився на Граматика, а потім його обличчя нараз проясніло, очі засвітилися радістю, він аж підвівся над кріслом від збудження.

— Я зрозумів тебе! — вигукнув він.— Чудова думка. Ура! Вихід знайдено! Експедиція відбудеться. Висадимося, отже...

Важ...ль, іскр..ння, верш..на, чітк..сть, галяв..на, ож..на, ноч..вля, оч..кувати, руч..ще, гурк..т, ок..льцьованийий, далеч..нь, анічич..рк, неск..нченність, х..тнутися, як..р.

Ключ. Замість крапок треба вставити букви и або і. Випиши підряд спочатку ті слова, у які вставиш и, потім ті, у які вставиш і. З перших букв усіх слів прочитаєш Капітанове рішення.

Грамастик миттю розшифрував сказане Капітаном: “В основах незапозичених слів пишемо букву і: 1) там, де цей звук чергується з о або е; 2) відповідно до вимови після м’яких та пом’якшених приголосних; 3) у суфіксах *-інь, -іш(ий)*, а також у віддієслівних іменниках у суфіксі *-інн(я)*. В інших випадках пишемо, як правило, букву *и*”.

XI. Потрібно мати силу волі

Капітан так і залишився висіти над своїм кріслом. А Грамастик, коли почув, що експедиція все-таки відбудеться, перевернувся через голову і став ногами на стелю. Незнайко нерухомо сидів на долівці, але і в нього просвітліло обличчя. Він зрозумів, що справи, як видно, не зовсім погані, то й, може, його тепер судитимуть не так суворо, хоч за цю витівку йому, звичайно, ще перепаде на горіхи.

— Я відчуваю,— промовив Грамастик, тепер зависнувши посеред кабіни,— у цих горах є свої не менші таємниці, ніж у кратері Ліннеї. А може, і щось цікавіше...

— Усе можливе,— Капітан був стриманіший у своєму оптимізмі.— У всякому разі, які б не були наслідки нашої експедиції, гори Дерфеля поки що *terra incognita*, ніхто не вивчав їх не тільки зблизька, а й здалеку. А вони варті уваги хоч би тому, що там ніколи не заходить сонце,— є, отже, постійне джерело енергії.

— То це я вам щось підказав? — посмілішав Незнайко.

— Не підказав, а наштовхнув на думку,— уточнив Капітан.— Але ж і завдав ти нам клопоту, Незнайку! Аби тільки все добре обійшлося. На Землі ми ще поговоримо з тобою про це. А зараз...

Незнайкові здалося, що Капітан далі скаже: “Ми тебе викинемо в космос”. Ні, не те, це надто жорстоко. “Заморозимо тебе, Незнайку, щоб ти не заважав нам і їсти не хотів”. Але й це, мабуть, ні. Ось що: “Всиплемо тобі по саму зав’язку, щоб знав, як підводити товаришів!” Якби це було на Землі, то хто зна, чи й дався б їм. А тут, де ніщо нічого не важить і він сам як пір’інка,— що зробиш проти двох? Доведеться проковтнути, що заслужив.

— Я ж думав...— хотів був Незнайко хоч трохи пом’якшити Капітанів присуд.

Але Грамастик раптом, насипався на нього, не давши йому закінчити:

— Ти не думав, тобі просто захотілося, заманулося, забандюрилося, стрельнуло в голову. Мало експедиції не зірвав. А якби був подумав перед тим, як лізти в ракету...

— Я ж не думав...— знітився Незнайко.

— Так би й сказав, що не думав.

Їхню суперечку перервав Капітан:

— Про твій вчинок ми ще поговоримо на Землі. А зараз ти, Незнайку, зараховуєшся членом нашої екіпажу. Як і кожен з нас, матимеш свої обов'язки: будеш відповідати за чистоту й порядок на кораблі та за збереження харчів.

— Я буду все робити, що скажете,— зрадів Незнайко.

— Усі інші доручення виконуватимеш під наглядом Друга. На нього можеш покластися більше, ніж на самого себе.

Пес вильнув лускатим хвостом і сказав:

— Мій обов'язок — допомагати в усьому членам екіпажу, дбати про їхню безпеку і сприяти успіхові експедиції.— Помовчавши якусь мить, він додав: — Але Незнайко не підготовлений до експедиції: у нього нема не тільки спеціальних, а й достатніх загальних знань.

Незнайко почервонів. Якби ж то Капітан чи Граматик таке сказали,— то це б ще було не так образливо. А то якийсь там пес... Хоч, правда, Незнайко таки справді не може похвалитися своїми знаннями.

— Ви думаєте, хлопці, що я не хочу вчитися, що мені приємно хапати трійки? Я хочу вчитися, хочу мати п'ятірки. Але тільки візьму книжку читати — аж ворона перед вікном на вишні сіла, підлапою тримає шматок булки. Дзьобне й оглянеться, дзьобне й оглянеться, чи хто не підкрадається до неї. А знизу інша ворона прямісінько на неї летить. Та з несподіванки підскочила, й булка впала на землю. Друга ворона підхопила той кусник і мерщій з ним на копицю сіна. А мені цікаво, чи й у тієї відберуть його... Або вчу вірші: “Летим. Дивлюся, аж світає, край неба палає...” — а тут нараз несамовите цвірінчання за вікном. Я до вікна: сусідський кіт повзе, черевом по землі суне, весь зіщулився, голову пригнув, а над ним горобці — і сьак, і так в'ються та ляцять і мало не на нього падають. “Ага,— думаю,— ото щоб знав, як на дрібноту нападати!”

— Нестійка увага через брак наполегливості,— зробив висновок Друг.

— Тобто нема сили волі,— пояснив, Капітан.

— Еге, усі кажуть: будь наполегливий, виробляй силу волі в собі. А як?

— Справді, це не просто,— поспівчував Незнайкові Граматик.— Он позавчора мама загадала мені відро скороспілих черешень нарвати. Виліз я на черешню, що вирву ягідку — то й у рот. Вони ж такі рожеві, та соковиті, та смачні! Е, бачу, не буде діла, так і до вечора відра не нарву. І я постановив собі: доки не обірву оцієї гілочки, жодної ягідки не з'ім. Потім цієї, цієї і так далі. Не зоглядівся, як і відро стало повне.

— Сила волі — це вміння наказувати собі,— додав Капітан.— Я, наприклад, коли треба виконати якесь нудне, нецікаве завдання, наказую собі: доки не зробиш усього або ось такої частини (тобі, Незнайку, поки що треба брати потроху), доти не смієш глянути у вікно, не маєш права навіть підійти до телевізора, не можеш підвестися з-за стола — сидиш і виконуєш. І коли починаєш вникати в завдання, воно поволі стає цікавим — уже й примушувати себе не треба: робота сама робиться.

— Я пробував — не стає цікавим,— поскаржився Незнайко.— От ще ботаніка, зоологія — цікаві. І то не все. А вже алгебра, граматика, особливо ці правила... Читаєш, читаєш, а воно ніяк у голову не лізе, таке марудне.

Це зачепило Граматика за живе. Отаке говорити про правила з мови! І він не стерпів:

— Бо коли читаєш, треба вдумуватися в те, що читаєш. Аналізувати правило, а не дрімати над ним. Ось візьмемо правило “дев’ятки” — ти, до речі, його так і не знаєш...

— Воно дуже важке,— буркнув Незнайко.

— Важке, доки не розібратися в ньому. А розберешся — і нічого важкого нема: “В іншомовних загальних назвах після дев’яти букв *д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р* перед наступним приголосним, крім *й*, пишемо букву *и*: *азимут, шифр*. У всіх інших випадках у загальних назвах іншомовного походження, як правило, пишемо букву *і*”: *вітамін, гірлянда*. Насамперед треба виділити найосновніше, про що йдеться в правилі. Про що ж, Незнайку?

— Про букву *и* та про *і*.

— Не зовсім так. Передусім треба зрозуміти, що це правило стосується тільки слів іншомовного походження і тільки загальних назв, тобто таких, як *паралелепіпед, електрифікація, аероіонізатор*, а не таких, як *вишня, повітря, кисень, доріжка*, які з давніх-давен існують у нашій мові. Тепер з’ясуємо: що ж говориться про ці слова?

— Що в них може писатися *и* або *і*.

— Правильно. Коли ж пишеться буква *и* в загальних назвах іншомовного походження?

— Я не запам’ятав.

— Тоді давай будемо розбиратися по порядку. Після скількох букв пишеться *и*?

— Не пам’ятаю.

— Це правило через те й названо правилом “дев’ятки”, що в ньому йдеться про дев’ять букв. Щоб запам’ятати їх, вимовляємо ці букви вголос: *д, т, з, с, ц* — повітря проходить через стиснені зуби; *ч, ш, ж, р* — повітря третється об тверде піднебіння. Або ще краще — до кожної з них додаємо голосний звук і запам’ятовуємо їх у вислові: “Де ти з’їси цю чашу жиру”.

— Зрозумів. Після дев’яти букв: “Де ти з’їси цю чашу жиру”. Але, здається, й після цих дев’яти букв не завжди пишеться *и*? — підбадьорився Незнайко.

— Справді,— підтримав його Граматик, радий, що той почав думати.— Після цих дев’яти букв пишеться *и* тільки тоді, коли далі йде приголосний, крім *й*. Ось у слові *радист* пишемо *и*, бо далі йде приголосний: *дис*. А в словах *радіо, радій* (хімічний елемент) пишемо *і*, бо хоч *д* і належить до дев’ятки, але далі йде в одному слові голосний *о*, а в другому — *й*: *діо, дій*.

— Розумію,— піднявся духом Незнайко.— Букву *и* в загальних назвах пишемо тільки після дев’яти букв, якщо далі йде приголосний, крім *й*. В усіх інших випадках пишемо *і*: після букв, які не входять у дев’ятку, перед голосними та *й*, на початку і в самому кінці слова.

— Дуже добре,— не втримався Граматик, щоб не похвалити товариша.

— Не так воно й важко,— аж повеселішав Незнайко.

А Граматик вів далі:

— Щоправда, іноді й не після “дев’ятки” пишеться *и*. Це буває в давно запозичених словах та в словах, запозичених із східних мов — киргизької, казахської...

Але Незнайко вже не слухав його. Він втупився в ілюмінатор — цікаво було спостерігати за сіруватим, наче світанок, велетенським диском Землі, на якому то тут, то там виділялися світліші плями, зблискували вогники. І раптом він вигукнув:

— Погляньте, хлопці, яка троянда біла піднялась над Землею!

Граматик і Капітан припали до ілюмінаторів, але нічого надзвичайного не побачили. Серед зоряних розсіпів бовваніло неосяжне кружало Землі. Тільки світлий пруг, що обкреслював його на сході, потовщав — займався космічний ранок. І вже хлопці хотіли махнути рукою на Незнайкове видиво, як нараз на тьмяному диску справді піднялася біла-біла розпукла квітка з двома нерівними колючими гілочками — достеменно тобі троянда. Поруч проклюнулася ще одна.

— Що це таке? — здивовано запитав Граматик.

— Це спалахи блискавок, — здогадався Капітан. — Над джунглями Амазонки зараз, очевидно, бушує тропічна гроза.

Хлопці замовкли, втупившись у Землю, завішену в космічному просторі. Чи це справді було, чи їм тільки так здавалося, але вони чули, як крізь безгоміння чорного космосу до них проривається невгамовний плюскіт заливного дощу й нерівні перепади могутнього грому. Шаленіла злива, вітер шарпав крони дерев, над лісовими хащами котився безперервний гуркіт. А Земля дарувала їм у далеку дорогу білі троянди.

— Хлопці, — вивів їх із задуми Капітанів голос, — пора готуватися до переходу на основну траєкторію. Насамперед треба влаштувати місце для Незайка.

День настав так само раптово, як і ніч. Щойно було темно, сліпо чорніли ілюмінатори, наче залиті чорною тягучою рідиною — і нараз зробилося видно, мовби корабель випірнув на якусь залиту сонцем поверхню.

Доки Граматик з Незнайком мостили місце, Капітан проводив підготовку до запуску двигунів: разом із Другом уточнював елементи траєкторії, ще раз підраховував кількість пального, звірявся по зірках.

Нарешті Граматик з Незнайком з куртки, двох спальних мішків, ковдри й поролону спорудили при задній стінці під дверима харчового відсіку щось подібне до лежачка. Граматик прив’язав Незайка так, щоб, коли ввімкнуться двигуни, перевантаження його притисло спиною до підстилки. І сам сів у крісло та затягнув ремені. Друг розпластався в своєму кутку.

Капітан востаннє прискіпливо оглянув табло, звірив показання приладів. Дав команду на дозування пального. За якийсь час на табло заблїмали цифри — усе правильно.

— Даю готовність десять хвилин. Опустити заборолу на шоломах.

Через десять хвилин корпус корабля здригнувся, завібували перегородки. Кабіна поволі почала здіблюватися.

— Ой, перевертаємося! Падаємо! — злякано заволав Незайко. Капітан і Граматик висіли над ним у своїх кріслах.

— Не перевертаємося,— заспокоїв його Капітан.— Це лише так здається, бо з'явилося тяжіння.

Тільки-но двигуни перестали працювати, тяжіння знову пропало. Кров ударила в голову. Тепер у Незнайка було таке відчуття, ніби його підвісили вниз головою. Граматикові стало холодно в ноги.

— Корабель вийшов точно на задану траєкторію. Політ триватиме на чотири години довше від раніше запланованого — невеликий програш у часі дав потрібну для нас економію пального. І ще одне. Через те що наш екіпаж непередбачено збільшився в півтора раза, нам потрібно всіляко заощаджувати харчі й повітря. Тому пропоную під час перельоту всім спати. Контроль за рухом корабля здійснюватиме Друг.

Хлопців і справді охопив якийсь сонливий настрій — чи то від незвичайної легкості, чи від попередніх переживань і втоми. Незнайко солодко позіхнув. Граматик розкрив корабельний журнал, зробив запис у ньому, а далі скулився в своєму кріслі, його ліва рука невагомо зависла в повітрі. Потім він підіпхнув її під ремінь. Капітан позаступав ілюмінатори, залишивши відкритим тільки один. Він ще деякий час дивився в нього: далека...

Зеф..р, ек..паж, деш..фратор, міграц..я, ет..кетка, дрез..на, лог..ка, яacob..нець, аз..мут, сем..нар, троп..чний, лабір..нт, інж..р, адаж..о, вік...нг, міт...нг, електр..ка, аф..ша, нарц..с, ш..мпанзе, опт..ка, лодж..я, анг..на, юр..ст.

Ключ. Усі записані слова — інішомовного походження. У них замість крапок треба вставити і або и. Випиши підряд спочатку слова з вставленою буквою і, потім — з и. З перших букв складеться речення.

XII. Надсвітлова швидкість

Граматик розплющив очі: хтось йому сильно стискав руку, він хотів висмикнути — не міг. Підвів голову: коло нього стояв Капітан і очима показував на ілюмінатор.

Граматик подивився в ілюмінатор. Повз їхній корабель пропливали зірки, планети, астероїди. Ось далеко з'явилася яскрава цятка, вона росла, збільшувалася, стала майже така завбільшки як сонце. У кабіну вдарило сліпуче світло. Граматик аж примружився. Коли знову розкрив очі, сліпучо-яскрава куля вже проминула їхній корабель і почала зменшуватися. Ще одна іскорка наближалася до них, збільшуючись.

Нарешті Граматик зрозумів, що його так здивувало: небесні тіла переганяли їхній корабель. Корабель мчав уперед, а зірки, планети, астероїди випереджали його. Вони вихоплювалися позаду з непроглядної темені, дугою обминали їх і зникали десь попереду в безвісті.

— Капітане, що за дивина, що трапилося?

— Наш корабель набрав надсвітлової швидкості і мчить тепер, випереджаючи світло. Світло поширюється зі швидкістю триста тисяч кілометрів за секунду, а ми мчимо...

Граматик не розчув останніх слів Капітана, йому здалося, ніби їх заглушив якийсь страшенний гуркіт, хоч насправді в кабіні було тихо, як у вакуумі.

— А Місяць ми вже проминули?

— Так, він уже страшенно далеко від нас.

— То ми покинули й сонячну систему? — Граматика обдало морозом від однієї такої думки.

— Так, покинули теперішню сонячну систему, — спокійно відповів Капітан, — але можемо натрапити на неї, якою вона була сто і більше років тому, коли мчала зовсім в іншому місці всесвіту.

— Але ж щоб дістатись у таке далеке минуле, скажімо, на сто років назад, то стільки ж часу треба летіти туди з подвоєною світловою швидкістю.

— Ти маєш рацію.

“Отже, ми поки що в часі вернулися всього-на-всього на годину-дві назад. Ага, ось я ще не закінчив розмови з Незнайком про написання *и* та *і* в іншомовних власних назвах. А він же чекає”.

— Незнайку, так слухай далі. Коли йдеться про іншомовні власні назви, то тут треба розрізняти географічні назви і назви людей. До правопису *и* та *і* в іншомовних географічних власних назвах можна застосувати правило “дев’ятки”, але без двох букв — без *з* і *с* (залишається, отже, сім букв, після яких треба писати *и*). До правопису *и* та *і* в іншомовних власних назвах людей так само можна застосувати правило “дев’ятки”, але вже без п’яти букв — без *з*, *с*, *р*, *д*, *т* (залишаються тільки шиплячі та *ц*, після яких треба писати *и*). Є ще кілька винятків, де теж пишемо *и*. А в усіх інших випадках у власних назвах треба писати букву *і*. Зрозумів?

Незнайко махнув рукою:

— Відчепися. Навіщо кому здалася українська мова? Ми ж все одно летимо в минуле.

— Як ти смієш таке казати? — аж спаленів Граматик і ...

Ок..нава, Начж..н, С..нгапур, Нью-Ф..ладельфія, Алж..р, Р..га, Умбр..я, Віш.., Афр..ка, Збонш..нь, Пар..ж, Свaz..ленд, Янг..базар, Раиш..д.

Ключ. В іншомовні географічні власні назви треба вставити пропущені букви и або і. Вибери спочатку назви із вставленою буквою и, потім — із вставленою буквою і. З перших букв прочитай, що сталося.

XIII. Пейзаж без зелені

Під кораблем пропливали кратери, цирки, хребти. Усе округле, ніби хто велетенським циркулем безладно понаводив кола — більші, менші — і позначив їх крутими насипами, а де-не-де частково постирав. І тільки два кольори — білий та чорний, мов невибаглива аплікація.

— Екіпаж, приготуватися! — скомандував Капітан.— Вмикаю гальмування.

Корабель шарпнуло, його швидкість почала різко падати.

Громаддя гір стало вищати — корабель зближався з Місяцем. Попереду на чорному обрії виринула освітлена сонцем гряда. Вона поволі підводилася й росла, здавалося, ось-ось заступить собою півнеба.

Нарешті корабель нерухомо повис над плоскогір’ям і почав сторчма опускатися вниз. Три масивні ноги, висунувшись з його нижньої частини, глухо стукнули об ґрунт, і водночас із боків відкинулися три довгі підпірки — корабель міцно став на місячну твердь. Вимкнулися двигуни, й запала тиша.

Незнайко, що лежав на своєму нашвидкуруч зладнаному лежаку при задній стінці, яка тепер стала долівкою, мерщій схопився на ноги й кинувся до дверей, що вели в шлюзову камеру.

— Ти куди? — зупинив його Капітан.

— Як куди? Надвір. Мені вже обридло каменюкою сидіти в цій тіснєві. І повернутися ніде.

— Навіть забороло на шоломі не опустив! — жахнувся Граматик.— Таж тут, на Місяці, ні крапельки повітря нема. І температура жахлива: на сонці жара понад сто градусів, а в затінку — сто п'ятдесят градусів холоду. На Землі такого морозу й не буває. Ти тільки б виткнувся надвір, то або на бурульку замерз би, або, як чайник, закипів би.

— Це по-перше,— знову обізвався Капітан.— А по-друге, тут кожний крок, перш ніж зробити його, треба десять разів обдумати й зважити.

— Уміння наперед обдумувати свої дії і підпорядковувати їх певним вимогам називається самодисципліною,— докинув зі свого кутка Друг.— Самодисципліна допомагає людині вижити в суворих умовах.

Нараз щось ударило по обшивці корабля. Щоправда, не сильно. Але за першим ударом почувся другий, третій... Удари частішали, сила їх ставала дедалі більшою. Корабель уже, наче дзвін, гудів од цих ударів. У кабіні потемніло, запанували сутінки, як у надвечір'я чи в грозу.

Незнайко з пополотнілим обличчям роззирався довкола. Навіть Граматик розгубився, так і завмер із розкритим ротом.

— Нічого страшного,— спокійним голосом промовив Капітан, якого це бомбування спочатку теж спантеличило.— Двигуни корабля, коли ми сідали, вимели вгору пилуку та дрібне каміння. Зараз усе це падає вниз. Великі частини піднялися не дуже високо — скоро їхні удари припиняться. Але пил сипатиметься довше. Тим часом ми будемо готуватися до виходу на місячну поверхню.

— А що тут готуватися? — заявив Незнайко.— Опустив забороло — та й іди.

— Готуватися треба ретельно,— вів далі Капітан.— Насамперед слід перевірити справність скафандра, його електроживлення, сонячні батареї, терморегулювання, регенераційну систему...

— А що воно таке — ренегаційна... ой, щось не так... Про яку це ти систему кажеш? — запитав Незнайко.

— Про регенераційну.

— Генералційну?

— Ні, не так, Незнайку,— втрутився Граматик.— Ти сплутуєш різні слова, у звучанні яких є щось близьке.

— Слова, різні значенням, але близькі звучанням, називаються паронімами,— додав Друг.

— Тут не зовсім пароніми, бо слова-пароніми більше подібні одне до одного, як *мимохить*, тобто *мимоволі*, і *мимохідь*, тобто *між іншим*,— пояснював далі Граматик.— У слові *регенераційний*, яке, до речі, іншомовного походження, є префікс *ре-* із значенням “знову” і корінь *-ген-*, який означає “породжує”. У цілому ж це слово можна перекласти як “такий, що знову породжує або відновлює”. По-нашому найкраще було б сказати:

відновлювальний. Ми вдихаємо кисень, кисень у нашому організмі сполучається з вуглецем, і утворюється вуглекислий газ, який ми видихаємо. А регенераційна система, яка є в скафандрі, відновлює склад повітря, очищає його, відбираючи з нього вуглекислий газ. І повітрям знову можна дихати.

— То перевір і в мене, ну, оту... ре-генераційну систему,— попросив Незнайко.

— Друг тобі підкаже, як перевірити.

Тим часом у кабіні посвітлішало. Усі четверо прилипли до ілюмінаторів. Згори ще сипалися дрібні блискітки пилинок, але вони не опускалися повільно, як на Землі, а падали прожогом. Тут не було повітря, яке б затримувало політ дрібненьких частинок, і тому вони мчали додола з такою самою швидкістю, як і каміння. Але тихо, без свисту, ніби в німому кіно.

Небо, як і в міжпланетному просторі, було вугільно-чорним, так само рясно світили на ньому непорушні зірки. Низько над обрієм, немов надкраяна велика хлібина, висів яскравий овал Землі, її діаметр був разів у шість більший за діаметр Місяця, видно з Землі. На земному диску переважали два кольори: синій — колір океану і білий — колір хмар. Уся Земля була повита ніби тонким прозорим серпанком, який надавав їй якогось небуденного, ніжного відтінку.

— Погляньте, хлопці! — вихопилося мимоволі в Капітана.— Земля наче трохи бузкового кольору.

— Ні, скоріше блакитного,— заперечив Граматик.— Як літнє небо.

— А мені Земля здається рожевуватою, наче яблуневий цвіт,— здивувався Незнайко.— Але ж яблуні вже давно відцвіли...

— Яка ж усе-таки гарна Земля! — прошепотів Капітан.— Кращої, мабуть, у цілому всесвіті немає.

Праворуч, на сході, вже досить високо над обрієм, сліпучо палало в чотири рази менше від Землі Сонце. Від нього поверхня Місяця була такою яскравою, що було боляче дивитися на неї. Тільки скелі відкидали різко окреслені смолянисто-чорні тіні, і здавалося, що то зяють якісь бездонні прірви. А може, то й справді чорніли провалля? Адже ніхто ще тут не був, ніхто своїми очима не бачив.

— Дивіться, яка малесенька зашпилені гірка,— Граматик показував на освітлений сонцем шпиль, що виглядав з-за обрію, наче був приклеєний до краю Місяця.— Ніби надламана колючка на трояндовому куці.

Капітан відразу ж втупився в розкладену перед ним карту Місяця.

— А знаєте, що це, хлопці? — запитав він через якусь хвилину.— Це пік Лейбніца, найвища гора на Місяці. Має заввишки приблизно дев'ять кілометрів і віддалена від нас кілометрів на сто, не менше.

— Жартуєш, — скептично всміхнувся Незнайко. — Сто кілометрів... А всі камінці на цьому шпиліку як на долоні видно. Це ж буде так десь, як від Келеберди до Києва. А поспробуй побачити Київ навіть з Михайлової гори...

— То на Землі — чим далі предмет, тим гірше видно його. Бо там повітря, а в повітрі ж і пил, і дрібненькі крапельки води — вони розсіюють промені, затуманюють обрій. А на Місяці нема ні повітря, ні пилу, ні пари — і як би далеко не був предмет, завжди його бачиш чітко, виразно, ніби він ось тут, перед тобою. Через те на Місяці важко визначати відстань. Те, що здається близьким, може бути дуже далеким.

— А з Землі цю гору видно? — поцікавився Незнайко.

— З Землі вона дуже маленька, на фоні Місяця й не помітна, бо ж відстань яка! Близько чотирьохсот тисяч кілометрів, все одно, що десять разів об'їхати Землю по екватору. Тільки в потужний телескоп її можна розгледіти, та й то не завжди, бо час від часу вона ховається за диск Місяця.

— То й Землю з неї, мабуть, не завжди було б видно, — здогадався Незнайко.

— Так, — підтвердив Капітан.

— Зате в горах Дерфеля, де оце ми зараз, Земля ніколи не заходить, — додав Граматик. — Тільки трохи коливається над обрієм — вліво, вправо. І Сонце тут завжди світить — це єдине таке місце на Місяці.

— Сонце — постійне джерело енергії для всього живого і всіх механізмів, — обізвався Друг, похитуючи лускатим хвостом. — Без Сонця нема руху, нема життя.

— Справді, — підсумував Граматик, — гори Дерфеля — чудове місце для роботи: і Сонце завжди гріє, і Землю видно, і пейзаж досить різноманітний.

— Пхе, знайшов пейзаж! — презирливо пхикнув Незнайко. — Я-то думав... А тут ні дерев, ні кущика, ні пташок, ні моря. Навіть трави нема. Тільки одне сіре каменюччя. Хоч би небо як небо, а то й воно чорне, ніби сажею вимазане. Подивився я — й виходити надвір перехотілося. Найкраще таки вдома.

— Звичайно, — погодився Капітан, — порівняно з місячною пустелею навіть наші верболози — то райський куточок. Але людям уже мало цього, їм хочеться глянути на свою Землю здалеку, їх тягне до інших світів, до інших цивілізацій. І кращої, ніж Місяць, проміжної станції на шляху до далеких планет годі й шукати. Тут ідеальне місце й для астрономічної обсерваторії. Звідси можна вести постійні спостереження за Землею, за погодою на Землі. А вакуум, такий потрібний для виготовлення різних хімічно чистих речовин! А скільки на Місяці сонячної енергії!

— Якщо тут будуть космодроми, обсерваторії, заводи, сонячні електростанції, то люди побудують і велетенські герметичні оранжереї, а в них достигатимуть плоди, дзиччатимуть бджоли, літатимуть пташки, витьохкуватимуть солов'ї, як у верболозах над Дніпром, — замріяно промовив Граматик. — Сонця на Місяці вдосталь. От тільки якби ж то ще знайти два еліксири життя —...

Вуж.., йдуч.., по-ведмеж.., оскільки.., вільх.., овоч.., дріждж.., іскорк.., усяк.., трох.., рог.., ящірк..

Ключ. У кінці поданих слів треба вставити і або и. Вибери спочатку слова з кінцевою буквою і, а потім — з кінцевою и. З перших букв цих слів прочитаєш два іменники й між ними сполучник.

Незнайко нерозуміюче подивився то на Граматика, то на Капітана.

Обізвався Капітан:

— Та це ж просто. В абсолютному кінці слова після шиплячих (“ще їжджу”) звичайно пишеться буква *і*, тільки в дієсловах (у наказовому способі й у дієприслівниках) та в прислівниках типу *по-заячи* пишеться *и*. І навпаки, в абсолютному кінці слова після *з, к, х* звичайно пишеться *и*, лише в словах, що відповідають на питання *які?*, пишеться *і*.

XIV. Чорні тіні

Незнайко акуратно змів кришки від пирогів з маком, позбирав обгортки, пакети від каші, молока, борщу та інше сміття, загорнув усе це в паперовий кульок і поклав біля виходу.

— Як хтось ітиме надвір, то хай забере і десь там викине.

— Забруднювати поверхню Місяця будь-якими відходами суворо заборонено,— попередив Друг.

— Я ж думав...— знітився Незнайко.

— Поклади це в сміттєзбірник,— порадив Капітан.— Повертатимемося на Землю, то спалимо в щільних шарах атмосфери. А зараз ми — я і Граматик — виходимо на Місяць. Поки що відійдемо недалеко — кілометрів на два-три від ракети. Через півтори-дві години повернемося. По радіо з вами зв'яжемося тільки в крайньому випадку — ми беремо з собою радіопередавач. Ви ж із корабля нікуди не виходьте. Хіба що з нами яке лихо трапиться... Тоді ти, Незнайку, робитимеш усе так, як тобі казатиме Друг. А щоб тобі не було скучно, займися граматикою: вивчи приголосні звуки.

Обидва, Капітан і Граматик, спустилися в шлюзову камеру. Клацнув за ними замок, і відразу ж запрацював насос, відкачуючи повітря з камери.

Першим у вхідному люці виткнувся Граматик, він приставив розсувну драбину до корпусу корабля і став поволі сходити вниз. На останньому щаблі затримався, глянув на Землю, що висіла просто перед ним, потім перевів погляд додолу, обережно простягнув ногу й попробував ґрунт, ніби то був молодий лід на озері. І тільки тоді, коли переконався, що він не проламається й не осідає, ступив обома ногами на поверхню Місяця. За ним зійшов Капітан, зачинивши перед тим вхідний люк.

— Наче дрібно потовчене вугілля,— сказав Граматик, показуючи на пил, що лежав довкола товстим шаром.— І слизький, як просяна полова. Тільки ноги не так глибоко грузнуть у ньому.

Капітан нагнувся й попробував місячний ґрунт рукою, узяв трохи пилу й стиснув у кулаку — він зліпився в крихку грудку. Капітан розкрив долоню, грудка впала й розсипалася. Кілька пилинок прилипло йому до рукавиці.

Хлопці постояли ще хвилину біля корабля, ніби набираючись відваги, і поволі рушили в напрямі до земного диска, якимось незвично високо підіймаючи ноги.

— Як легко йти. Наче уві сні,— зауважив Граматик.

— Бо ми дуже легкі,— пояснив Капітан,— у повному спорядженні кілограмів десять — дванадцять важить кожний із нас. Сила тяжіння на Місяці у шість разів менша, ніж на Землі. Якщо наш корабель на Землі важив три тонни, то тепер десь півтонни важить.

— Ого, то ми з тобою силачі: можемо легко підіймати на Місяці п'ятдесятикілограмові гирі. Тут така гиря важила б лише вісім кілограмів.

Місцевість була нерівна. Хлопцям раз по раз доводилося обходити камені, що, великі й малі, шорсткі, кострубаті, нерівно повідламувані, то тут, то там стирчали над поверхнею Місяця, відкидаючи густі чорні тіні. Де-не-де траплялися цілі камінні брили, а то й кількаметрові скелі. Наче після грандіозної катастрофи.

— Це, мабуть, зруйнований вал якогось великого місячного кратера,— висловив припущення Капітан.— Можливо, десь поблизу й на саму вирву натрапимо.

Порадившись, хлопці вирішили поки що йти прямо, так, як намірилися з самого початку. Граматик зробив кілька знімків, сфотографував Капітана на фоні диска Землі. І вони подалися далі.

— А ми не заблукаємо в цьому безмовному лабіринті? — занепокоєно запитав Граматик, коли, оглянувшись, позад себе, уже не побачив рідного корабля.

— Ні, не заблукаємо,— заспокоїв його Капітан.— Назад на корабель нас завжди заведуть наші сліди. Тут їх вітер не занесе, дощі не змиють. За ними навіть через сотню років можна буде знайти місце, де стояв наш корабель. Аби тільки метеорити не засипали їх. Легко орієнтуватися й за сонцем: по місячному небу воно пересувається майже в тридцять разів повільніше, ніж над Землею — за годину-дві ледве-ледве зрушить з місця. Зараз воно праворуч від нас. А Земля — майже непорушне висить перед нами. І нарешті, можна навіть не підводити очей, щоб зорієнтуватися, у якому напрямку ми йдемо.

— Як це?

— А ти звернув увагу на колір місячного пилу?

— Стривай-но, стривай! — пожвавився Граматик.— Мене це навіть здивувало: коли дивлюся вперед чи назад, то він чорний, а тільки відведу погляд у той чи інший бік — він рудувато-коричневий, наче перетлілий вугільний попіл. Ніби хтось задалегідь проклав для нас чорну доріжку серед рудувато-коричневої пустелі. Ідеш, і здається, наче поверхня Місяця вгинається перед тобою.

— Я переконався, що колір місячного пилу залежить від освітлення. Якщо дивитися впоперек сонячним променям, то він чорний, якщо ж проти сонця чи за ним — він уже має червонястий відтінок. Якби повернулися спиною до сонця, то перед нами прослалася б не чорна, а рудувата стежка...

Хлопці йшли деякий час мовчки, поринувши кожен у свої думки.

Граматик думав про те, що приємно відкривати для себе новий, незнайомий світ, навіть якщо він такий убогий та одноманітний, як оцей місячний. Малим він дуже любив, коли батько брав його із собою в кабінку автомашини. Їдуть вони шляхом, скажімо, у Прохорівку чи до Ліплявого на станцію,— і все нове, незнайоме довкола. “Що то за село? Чому його так називають? — питав він батька.— А яке це дерево росте над дорогою? А чого і те низьке називається дуб, і це високе — теж дуб?” — “А як же його назвати?” — цікавиться батько. ”*Видуб*”.— “Чому *видуб*?” — “Бо високий дуб...” Скільки незрозумілого, скільки загадок для малого — і, мабуть, не тільки для малого — на Землі!.. А тут — поки що все нерозгадана загадка...

Увагу Капітана привернули численні округлі западини з конусоподібними виступами посередині й невисокими стінками довкола. Таке він уже бачив на Землі. Де?.. Ага, коли кинеш важкий камінь у воду, утворюється подібнісінька вирва: довкола — висока хвиля, а в центрі — фонтан води. Отже, ці кратери — це застигли сплески місячної речовини. Сила тяжіння на Місяці мала, тому від удару кожного метеорита здійснюється така помітна хвиля. На Землі цей вал був би, мабуть, у шість разів нижчий, і там би його

скоро розмили дощі, розметали вітри. А тут він такий, як утворився мільйон або й мільярд років тому, коли ще навколишній космічний простір був засмічений камінням і воно раз за разом падало на поверхню Місяця. Застиглий, скам'янілий час.

— Мені пригадалися оті загадкові п'ять зблисків, що їх помітив астроном-любитель у горах Дерфеля,— перебив Капітанові міркування Граматик.— Чи це тільки світловий ефект, чи, може, за ними криється все-таки якась місячна таємниця?

— Будемо шукати розгадку, доки нам вистачить наших припасів,— відповів Капітан.— І, думаю, зробимо ще не одне відкриття... Ні, це не хвастощі, це моя впевненість. Завжди, коли щось виконуєш, то націлюйся на найвищі наслідки — тоді й досягнеш багато, і зазнаватися не будеш... Граматику, знаєш, я навіть радий, що ми опинилися в цих горах. Кратер Лінней і без нас уже досить вивчили. А гори Дерфеля... Із Землі їх погано видно — вони, як каже Незнайко, на самому краї Місяця. В об'єктиви космічних станцій вони майже не потрапляють. А якщо в надрах Місяця є кисень, то він і тут буде так само виступати на поверхню, як і в Ліннеї...

— До речі, ти згадав Незайка. А він ніякої шкоди там не накоїть? Не навмисне, а через своє незнання,— стурбовано промовив Граматик.

— Я гадаю, пес йому не дозволить нічого такого зробити. Та й він сам повинен розуміти, що це не на Землі, а на Місяці...

Великі камінні брили стали траплятися рідше. Перед хлопцями відкрився більш-менш рівнинний пейзаж,— мабуть, починалося залите лавою дно кратера. Його одноманітність порушували тільки чотири пагорби, що випиналися над рівниною вздовж обрїю не далі як за кілометр-півтора. Крайня ліва гора, найближча, видавалася трохи білішою за інші,— може, тому, що майже весь її схил, повернений до хлопців, був освітлений сонцем.

— З оцієї гори, білої, й почнемо наші відкриття,— запропонував Капітан.— Вона і найближча, і чимось ніби вирізняється серед інших. Не заперечуєш?

— Гарзд,— погодився Граматик.— Але перед тим як досліджувати цю гору, закріпимо за нею назву, яку ти вже дав їй,— *Біла*. По-латині це буде *Альба*. Цей самий корінь є в таких словах іншомовного походження, як *альбатрос*, *альбінос*, *альбом*. Трапляється він і в споконвічних слов'янських словах, тільки тут за законами давньослов'янської мови перші два звуки переставлені місцями: ту саму річку німці називають *Ельба*, а слов'яни — *Лаба*. Від цього кореня походить також назва птаха *лебідь* та ім'я сестри першого київського князя Кия — *Либідь*... А може, й гору назвемо *Либідь*?..

Раптом Капітан зупинився і зробив застережливий знак Граматикові. Той замовк.

— Глянь-но! — голос Капітана був украй збентежений, навіть тривожний. Він показував на чорні тіні на поверхні Місяця.

Граматик нахилився над місячною поверхнею. А коли підвів очі, то розгублено втупився в Капітана.

— Ні, це неможливо! — прошепотів він стривожено.— Звідки? Ми ж не збилися з нашого напрямку. Правда ж ні, Капітане? Це не наші, це — ...

По(з,с)плітати, (з,с)чіплювачі, (з,с)ховище, ро(з,с)суд, (з,с)тишив,

(з,с)ходи, (з,с)ціджу, вро(з,с)тіч, (з,с)підтиха, (з,с)корочення, (з,с)чепитися, бе(з,с)силля, не(з,с)повна, (з,с)кам'яність, ро(з,с)квіт, ро(з,с)сада, (з,с)піднизу, (з,с)шитий.

Ключ. Випиши підряд тільки ті слова, у яких треба вставити з дужок букву з, і в кожному підкресли передостанню букву. З підкреслених букв складеться два слова, хоча й коротких, але дуже важливих, щоб зрозуміти тривогу Капітана й Граматика.

У голові в Капітана чітко вирізьбилися правила: “У префіксах роз-, без- завжди пишеться з, а префікс з- лише перед к, ф, п, т, х (“кафе Птах”) переходить у с-”.

XV. Зв'язок обірвався

Як тільки Граматик і Капітан вийшли в шлюзову камеру, Незнайко припав до ілюмінатора. Подивився в один бік, в інший. Нічого цікавого. Тільки сонце пряхить немилосердно, навіть крізь скло припікає. “Хоч би дощ пішов”,— подумав Незнайко. Але відразу ж пригадав, що на Місяці не те що дощу — навіть хмар не буває.

— А гроза буває на Місяці? — запитав він у Друга.

— Грози на Місяці не буває,— відповів Друг.

Ось у полі зору з'явилися хлопці. Як вони кумедно ступають, як високо підносять ноги, наче чорногузи на луці. Граматик щось каже Капітанові — повернув до нього голову. Капітан зачерпує рукою пил, розглядає його. Рушили, обминають камені, йдуть просто на Землю.

“А на Землю цікаво дивитися,— подумав Незнайко.— Тільки чому вона вся така біло-рожева? Де зелень поділася? У нас же зараз там усе зеленіє”.

Він помітив, як Граматик послизнувся чи перечепився за камінець і почав падати, але повільно, як, буває, іноді показують у сповільненому кадрі кіно. Подався корпусом уперед, хилиться, до половини вже нахилився, та не впав — швидко переставив ногу й відновив рівновагу.

Зупинилися. Мабуть, про щось радяться. Ось Капітан віддав Граматикові відеокамеру й пішов швидко вперед. Куди це він? Обернувся. Його шолом ніби спалахнув, від нього розсипалися сліпучі іскри. Ага, це сонячні зайчики. Граматик підносить відеокамеру, знімає Капітана.

Але коли хлопці зникли за валом, стало зовсім нудно. Одноманітний, непорушний, мертвий пейзаж. Таке ж і небо — жодного тобі руху, жодної хмаринки.

А на Землі лежиш, було, у траві, дивишся в небо: пливуть по ньому білі, голубі, сірі, пухнасті, кучеряві, розвихрені, потріпані й ще бозна-які хмаринки. Ось одна — мов кінь з вигнутою шиєю, розпущеною на вітрі гривною, хвацько піднятим хвостом. Басує той кінь серед якихось дивовижних чудовиськ. І нараз він починає кривитися, кособочитися, і там, де був кінь, уже проступає чудернацький бородань у кошлатій шапці, з широко роззявленою пащею і закарлюченим носом.

Незнайко позіхнув.

І відразу пролунав рівний голос пса:

— Бездіяльність негативно впливає на людський організм. У людини виникає хворобливий психічний стан, який називається сонливістю.

— Ти думаєш...— почав Незнайко.

— Я не думаю,— перебив його пес,— я сприймаю сигнали зовнішньої діяльності, аналізую їх і роблю висновки. Тобі, Незнайку, зараз треба взяти підручник і вчити правила.

Незнайко знехотя пошукав книжку на полиці, заліз у Граматикове крісло й розлігся в ньому. Але тієї ж миті обізвався пес:

— Коли виконуєш будь-яку розумову роботу, ти насамперед повинен прибрати сприятливу для цього позу: сісти рівно, зручно поставити ноги, глибоко вдихнути повітря...

Незнайко невдоволено буркнув, що він і сам це знає, але сів-таки рівно. Розкрив підручник, знайшов потрібний параграф — і нараз відчув, що йому конче треба побачитися з Федьком, який живе по-сусідськи, через вулицю. Щось дуже-дуже важливе він має йому сказати, і то негайно. Тільки не пам'ятає, що саме, але дуже важливе. Аж схопився з місця й рукою мацнув коло себе, шукаючи шапку. Та глянув на ілюмінатор — і охолов: до Федька близько чотирьохсот тисяч кілометрів. А поруч — тільки оцей надокучливий шестипалий пес. Та ще десь неподалік бредуть чорною пустелею Капітан з Граматиком.

“Довго не обзиваються... Хоч би голос подали, чи що...” — подумав Незнайко.

Кілька хвилин він дивився в книжку, а тоді звернувся до пса:

— Тут стільки тих приголосних звуків названо — ніяк у голові не вміщаються.

— А ти запам'ятовуй не звуки самі по собі, а те, як вони творяться: губні — на губах, зубні — на зубах, задньоротові — в задній частині рота, шиплячі — шиплять, свистячі — свистять.

— Гм, то це досить просто,— зрадів Незнайко. Він спробував визначити, до якої групи належить той чи інший звук — це в нього виходило:

— *Б, б* — змикаються губи, отже, губний; *д, д* — язик впирається в зуби, значить, зубний; *к, к* — глибоко в роті твориться, виходить, задньоротовий; *ш, ш* — шипить, отже, шиплячий.

Але коли треба було назвати всі губні, всі зубні і так далі — тут Незнайко розгубився.

— Щоб полегшити собі запам'ятовування,— прийшов йому на допомогу Друг,— треба використовувати різні допоміжні засоби. Наприклад, губні приголосні легко запам'ятати в словах “*мавна Буф*”; зубні — “*де ти з'їси ці лини*”; шиплячі — “*ще їжджу*”, тобто *ш, ч, ж, дж*; сонорні (це ті дзвінки, до яких немає пар серед глухих) — “*ми винили рій*”; глухі — “*усе це кафе “Птах і чаша”*”; дзвінки — це парні до глухих. Запам'ятати чергування приголосних можна за допомогою слів *нога, рука і вухо*: *нога, носі, ніженька* — чергуються *г—з—ж*; *рука, руці, рученька* — чергуються *к—ц—ч*; *вухо, у вусі, вушко*...

— Чергуються *х—с—ш*,— підхопив Незнайко.

— Правильно,— похвалив його Друг. — Так само закономірно зливаються два звуки в один при додаванні суфіксів *-ськ-* і *-ств-*. Якщо до *г, з, ж* додати *с*, утворюється *з*; до *к, ц, ч* додати *с* — буде *ц*; до *х, с, ш* додати *с* — буде *с*.

Але Незнайко недовго посидів над підручником, бо раптом згадав, що він відповідає за чистоту на кораблі.

— Я трохи поприбираю, а потім знову буду вчити правила,— попередив він пса, щоб той не дуже сікався до нього.

Коли увімкнув пилосос, йому стало затишніше: як-не-як, а все-таки якісь звуки чути, бо тут уже так тихо, що аж у голові шумить. Щойно він почав чистити Капітанове крісло, корабель раптом гойднувся — в один бік, у другий. Упала книжка з полиці. Пес погрозово загарчав.

Незнайко присів на підлогу.

“Це я, мабуть, зачепив якусь кнопку на пульті керування,— майнуло в Незнайковій голові, і він жажнувся.— Що ж тепер буде? Ще корабель полетить куди-небудь. Без Капітана й Граматика. Вони ж самі залишаться на Місяці! Вони ж тут пропадуть без їжі, без води, без повітря. Як затримати корабель?”

— Друже, Друже...— перелякано пролепетав Незнайко. Але корабель хитнувся кілька разів і застиг на місці. За ілюмінаторами був той самий пейзаж, те саме каменюччя.

Незнайкові відлягло від серця. Тільки тепер у нього з'явився інший страх: адже пес розповість хлопцям про все, що сталося. І скаже, що це він винен, бо чогось поліз до пульта керування. І Незнайко вирішив вивідати, що пес думає про це.

— Друже, що це було? — запитав він.

— Деякі вчені вважають, що на Місяці можливі землетруси внаслідок виверження вулканів,— повідомив Друг.

Від цих слів Незнайко зовсім заспокоївся. Він знов узяв пилосос, але на всяк випадок відійшов далі від Капітанового крісла й пульта керування.

“Чи, може, краще все-таки взятися за книжку? — подумав Незнайко, наляканий тим, що сталося.— А прибиратиму потім, коли хлопці прийдуть”.

У радіоприймачі тим часом затріщало. Це ще більше підбадьорило Незнайку. Нарешті хлопці надумали обізватися. А йому вже так хотілося почути живе людське слово!

— Друже... Незнайку... Чуєте нас? — почувся схвильований Граматиків голос.— На Місяці кос...

У радіоприймачі загуркотіло, щось луснуло, наче хтось пліт ламав,— і зробилося тихо. Зв'язок обірвався.

Незнайко і Друг кинулися до ілюмінатора і втупили очі туди, де востаннє між сірими камінними брилами бачили Капітана з Граматиком. До самого обрію було порожньо, ніяких змін на поверхні Місяця начебто не сталося. Але стривай... Що це?... Навпроти світлого диска Землі здіймався чорний...

Чех, француз, латиш, турист, Острог, німець, Таганрог, Абхазія, Одеса, Новоселиця, солдат, Париж, Лепетиха, Звенигородка, Онега, Рига, Скалат, Овруч, Знам'янка, Хмільник, Калуш, Устилуг.

Ключ. Від цих назв за допомогою суфікса -ський утвори прикметники (наприклад: чех — чеський, турист — туристський). Виписи підряд лише ті слова, у яких суфікс -ськ-, злившись із кінцевим приголосним звуком твірної основи, перейшов у -зьк- або -цьк-. З перших букв цих слів прочитаєш два важливих слова.

XVI. Чиї сліди?

— Земля весь час була в нас перед очима, як і зараз,— Капітан намагався спокійно розібратися в несподіваній загадці.— Ми не збочували, ішли прямо і, отже, не могли знову вийти на свої сліди. Це не наші сліди.

— Тоді чиї? — стурбованість Граматика дедалі зростала.— Хіба гори Дерфеля хтось уже досліджував?

— По-моєму, ні. Принаймні я ніде не читав, щоб у горах Дерфеля або коло них коли-небудь висаджувалися люди.

— Але це й не випадковий витвір природи: надто вже правильно чергуються заглибини в поросі. Сліди зовсім як людські, як наші, тільки ніби трохи більші і ширший крок,— розмірковував Граматик, приглядаючись до відбитків, що тяглися двома паралельними рядами на поверхні Місяця.— А може, саме тут отаборилися космічні пірати?

— Цілком можливо,—не заперечив Капітан.—Адже місце для бази тут надзвичайно вигідне: і за Землею можна постійно спостерігати, і Сонце не заходить, весь час є сонячна енергія, і стартувати з Місяця легко, щоб перехоплювати космічні кораблі... А хто б іще міг тут залишити сліди?

— В одній науково-фантастичній повісті я читав, мовби Місяць — це штучне тіло, велетенський космічний корабель, заселений усередині високорозвиненими істотами... То, може, вони час від часу виходять на поверхню.

— Дуже малоймовірно,— засумнівався Капітан.— Якби на Місяці були високорозвинені істоти, вони б уже давно якось дали про себе знати. Можливе інше припущення, що тут зупинилися пришельці з далеких світів і вивчають Землю, перш ніж зав'язати контакт із людьми.

— А чи нема якогось зв'язку між цими слідами і зблисками, що їх помітив у горах Дерфеля астроном-любитель з Володимира-Волинського? Як ти думаєш?

— Мені здається, що саме це найбільш імовірно, хоч відповіді, чиї ж усе-таки сліди, ми поки що не маємо. Зрештою, ці сліди можуть бути й столітньої давності. Але тоді це не могли бути земляни.

Хлопці замовкли, придивляючись до заглибин у місячному ґрунті, мовби хотіли вичитати, чиї ж вони — ці сліди: друзів чи ворогів?

— То що? Вертатися на корабель і чекати? — порушив мовчанку Граматик.

— Ні, звичайно, ні,— заперечив Капітан.— Бо що це дасть? У нас же запасів — од сили на днів п'ять вистачить... Чекати нема чого. Навпаки, я вважаю, нам пощастило, що ми відразу наткнулися на ці сліди — це перший наш успіх. Тепер потрібно вистежити й дізнатися, хто тут і що робить...

— Правильно. Ходімо,— рішуче підтримав його Граматик.

— Але нам треба бути дуже обережними. Тримаймося ближче до скель. Коли якась небезпека — відразу в тінь. Основне зараз — не виказати себе. Через те й Другові та Незнайкові поки що нічого не будемо повідомляти. Та й чим вони можуть зарадити нам?

Обидва, пильно роззираючись довкола, звернули трохи ліворуч, у напрямку до Білої гори, звідки тягнувся слід невідомої істоти. Попереду й по боках привидами здіймалися камінні брили, проваллями чорніли тіні коло брил.

“Місячний пил наче сніг навпаки”,— подумав Граматик. І йому пригадалося, як уже колись вони отак удвох із Капітаном брели по снігу Незнайковими слідами.

Була середина січня. Щойно після коротких зимових канікул почалося навчання. Перед тим два дні підряд сипав рівний лапатий сніг, усю землю вкрив пухкою білою ковдрою. Перший справжній сніг цієї зими, чистий, незайманий. І вдарив тріскучий мороз. Якби ще трохи сильніший, то й до школи не треба було б іти. Але він, на жаль, не дотяг до тої заповітної поділки, коли ти з чистим сумлінням можеш серед будня, не в канікули, сидіти в хаті біля грубки й читати не дочитану вчора ввечері книжку. Не дочитану, бо мама десь о першій годині ночі помітила, що в тебе в кімнатці горить світло...

Незнайко того дня не прийшов до школи. “Він хворий”,— заявив класному керівникові його сусід Федько. “Що з ним? Ти був у нього?” — запитала стурбовано класний керівник Лариса Іванівна. “Я не був у нього. Не знаю, що з ним”. Одне слово, Лариса Іванівна доручила Граматикові й Капітанові провідати Незнайка.

Зайшли вони до Незайка додому. “О,— сплеснула руками його мама,— а я думала, що це мій повертається зі школи. А де ж він? Мабуть, знову після уроків сидить? Я ж то думаю: кладу йому обід у торбу, а він і не відмагається, бере. Знав уже, що залишать... Ой, нема кому добре взятися за нього”. Граматик уже розкрив був рота, щоб розповісти про все, але Капітан штовхнув його під бік і каже: “Ми прийшли вам сказати, тітко, щоб ви не турбувалися: він скоро буде”.— “Дякую вам, хлопці”.

Вийшли надвір. “Та він,— каже Капітан,— на лід потяг. От побачиш...” Зайшли за хлів, дивляться: справді, ланцюжок слідів так і прослався простісінько на верболози до Дніпра. Подалися вслід. Сніг був білий-білий, аж очі сліпив... І зараз очам боляче... Як рівно біжать ці сліди, ніби під шнурок проведені!.. Тоді сніг так приємно рипів під ногами...

— Цікаво, чи цей пил рипить у нас під ногами? — порушив мовчанку Граматик.

— А хіба тут почувеш якийсь звук? — відповів Капітан.— З гармати вистрель — тільки дим побачиш. Як би сказав Друг, звук — це коливання повітря...

Тоді вони знайшли Незайка на дніпровській затоці. Лід був прозорий і рівний, як скло. Розженешся і мчиш — стриматися не можна. Тільки пильнуй, щоб не впасти... Повалили вони Незайка на лід. “Так ти,— каже Капітан,— маму свою обманюєш, їй кажеш, що до школи йдеш, а сам...”

Раптом лід під ногами гойднувся... Ні, то не лід, то місячний ґрунт. Граматик мимоволі розкинув руки, щоб не впасти. Глянув на Капітана: той теж хапався руками за порожнечу. У ногах задудоніло — може, це такий місячний звук? Хлопцями сильно хитнуло кілька разів, потім слабше, і Місяць поволі заспокоївся.

— Що це? Землетрус, тобто струс Місяця? — запитав Граматик, розгублено дивлячись на свого товариша.

— Мабуть,— невпевнено відповів Капітан і нараз ткнув рукою поперед себе праворуч: — Диви, диви...

Із-за гори, що була найближче до земного диска, підіймався здоровенний терновий кущ, обсипаний яскраво-білим цвітом. Він тягнувся вгору, розростався вшир, його чорні колючки досягли до Землі, встромилися в неї.

— Виверження вулкана,— промовив Капітан, не зводячи очей з цього каскаду місячного каміння й пилу, осяяного сонцем.— А може...

— Може, метеорит упав? — запитав Граматик, бачачи, що товариш не докінчує початої думки.

— Ні, це не метеорит. Коли б метеорит, то місячний ґрунт розбризкався б у боки. Частина каміння, можливо, і до нас долетіла б, якщо це сталося не дуже далеко. Тільки це не метеорит, не та траєкторія польоту уламків.

— А що ти хотів сказати своїм “а може”?

— Нічого такого,— вдавано байдужим голосом відповів Капітан.— То що робимо? Я гадаю, нам треба йти цими слідами, дізнатися, куди вони ведуть, хто їх залишив. Тільки ще пильніше придивляймося... А ти як думаєш?

— Я такої самої думки. Місце виверження оглянемо наступного разу.

Терновий кущ тим часом ніби застиг нерухомо, а далі почав поволі осідати.

— Може, повідомити Друга й Незнайку, щоб вони не турбувалися про нас? — обізвався по хвилині Граматик.— Адже їх там теж добре хитнуло.

— Поки що цього робити не варто. Зарання виказувати себе не слід.

Чим ближче хлопці підходили до гори, тим глибше грузли їхні ноги в місячний ґрунт. Очевидно, пил у цьому місці випав недавно і ще не встиг ущільнитися.

— Стривай! — Граматик рвучко перегородив рукою дорогу Капітанові.— Онде напроти Білої гори з-за скелі...

З-за скелі саме з'явилася постать. У скафандрі й циліндричному шоломі. На якусь мить хлопці, мов заворожені, прикипіли очима до цієї постаті. Скафандр: шарніри, кріплення, ранець живлення... Тільки той циліндричний шолом... такого в земних космонавтів ніколи не бувало...

— Швидше у тінь! — скомандував Капітан.

Здається, незнайома істота ще не помітила їх. Вона йшла просто на сонце.

“Треба повідомити Друга, Незнайку про небезпеку”,— майнуло в голові у Граматика.

Він увімкнув передавач:

— Друже, Незнайку, чуєте нас?

І вслід за Капітаном десятиметровими стрибками кинувся до найближчої скелі, в її смолянисту тінь. Один стрибок, другий.

— На Місяці космічні пришельці, можливо, пірати.

І хлопці з жахом відчули, що...

Рано..вранці, радіо..телескоп, фізико..математичний, тьмяно.. жовтий, пів..лимона, нафто..провід, темно..зелене (листя), вічно..зелена (сосна), по Середземно..мор'ю, хліб..сіль, важко..атлет, паровозо..вагонне (депо), праце..здатність, пів..віку, лісо..степ, сталє..вар, пів..жмені, блідо..рожева, сніжно..білий, тишком..нишком, дощо..мір, паро..плав, людино..день, пів..року.

Ключ. Ці складні слова треба написати разом або через дефіс. Вибери підряд лише ті слова, які пишуться разом. З їхніх останніх букв прочитаєш, яке лихо спіткало хлопців.

Саме в цю мить Оксана випростувалася (вона полола моркву на городі) й очима пошукала Місяць. Сонце вже схилилося на захід. А вище від нього напівпрозорою хмаринкою висів блідо-голубий серпик Місяця, нижнім гострим ріжком націлений на південь. У пам'яті їй спливли Шевченкові слова: *Серед неба горить білолиций*. — “Білолиций, блідо-голубий, — міркувала вона. — Одне складне слово пишеться разом, друге — через дефіс. Граматик відразу пояснив би: бо перше складне слово утворене від словосполучення *біле лице*, у якому від одного слова до другого можна поставити питання; а друге складне слово утворене від словосполучення, у якому перед кожним із слів можна поставити сполучник *і*: *і блідий, і голубий*. Тому перше слово пишеться разом, а друге — через дефіс. Як там повелося їм на тому білолицьому? Чи вдало посадили корабель? Чи все в них гаразд? Чи чого, не дай Боже, не трапилося з ними?.. Цікаво побувати там і все-таки страшно”.

XVII. На Місяці трава не росте

— Капітан і Граматик у небезпеці,— занепокоївся Друг, як тільки обірвався Граматиків голос у радіоприймачі.— З наявних фактів можна зробити висновок, що вони потрапили під камінний дощ. Їхній передавач, а можливо, й скафандри пошкоджені. Неясно лише, що передавав Граматик. “На Місяці кос...”

— А що тут гадати? — здвигнув плечима Незнайко,— “На Місяці косовиця”. Бо що ж іще може означати “кос...”?

— На Місяці трава не росте,— поправив його Друг.— Отже, й косовиці не може бути... Кос... Косинус... Косметика... Костюм... Космос... Космічний... Космічний вітер... Космічне проміння... Космічна ракета... Я мушу йти на допомогу Капітанові й Граматикові. Ти залишаєшся на кораблі.

— За кого ти мене маєш? — обурився Незнайко.— Там товариші в космічну бурю під камінним дощем знемагають, а я сиди в затишку склавши руки. Ні, я теж піду.

Друг застиг нерухомо, аналізуючи те, що сказав Незнайко.

— Космічної бурі не буває. Але ти можеш іти зі мною,— погодився нарешті пес.

— Буває чи не буває — мені байдуже. А товаришів, якщо вони потрапили в біду, треба виручати,— заявив Незнайко і, опустивши забороло на шоломі та одягнувши рукавиці, рішуче рушив до дверей.— Ходімо швидше.

Друг, проте, не поспішав виходити. Він стояв між дверима й Незнайком.

— Скафандр у тебе добре загерметизований? Перевір.

Незнайко хоч-не-хоч мусив перепробувати всі з'єднання, змійки, застібки.

— Акумулятори заряджені, сонячна батарея підімкнута?

— Так.

— Який тиск у твоєму кисневому балоні?

— Там товариші в космічну бурю... в космічний вітер під камінним дощем знемагають, а ти про тиск мені торочиш...

— Який тиск у твоєму кисневому балоні? — не відступався пес.

— Сорок дві атмосфери.

— Мало. Кисень, можливо, буде потрібний і Капітанові та Граматикові. Заряди балон повністю.

Незнайко збагнув, що опиратися Другові марно, і тепер виконував усі його вказівки.

Коли Незнайко ступив на місячну поверхню, він одразу відчув, що скафандр на ньому роздувся й напружився, як велосипедна камера. Особливо туго згиналися ноги в колінах. Тепер йому стало зрозумілим, чому Капітан і Граматик на фізкультурі так ретельно виконували вправи на присідання. Ще й змагалися, хто більше разів підряд присяде і встане.

Пес легко біг попереду слідами, залишеними Капітаном і Граматиком. Незнайко ледве встигав за ним, широко розставивши руки, щоб не впасти. На лобі в нього виступив піт, солоні крапельки скочувалися на очі, попадали в рот. А він навіть обтертися не міг — адже увесь був закутий у скафандр, наче той рак у шкаралупу.

І навіть йому було залазити в камеру для пального? Закортіло, бачиш, на Море Ясності... А як же ото гарно було б зараз босим по траві бродити! Ступаєш, і прохолодна трава приємно лоскоче тобі підощви, ноги самі підіймаються й несуть тебе в далечінь. Від Дніпра вітерець подихає. І ти незчувся, як уже стоїш над водою.

Шубовснув із берега — бризки довкола розлетілися. Спочатку холодно: бр-р-р! Потім з води виходити не хочеться. А вийдеш — то сонце не пече, а тільки вливається теплом у кожну твою жилку...

А тут перемішалися нестерпна спека і лютий-прелютий мороз. І не розбереш, що воно і як. Ух, і пече ж!

— Скажи, Друге, що робити, духота,— не витерпів Незнайко.— Я не можу.

— Перемкни терморегулятор на охолодження,— незворушно порадив пес.

Хоч би тобі який-небудь обскубаний кущик, не те що дерево. Та хоч би жмут зеленої травички, а то якийсь рудий попіл довкола, наче його позносили сюди з усієї Келеберди, та що там з Келеберди — з усієї області, з усієї України. Єдина розрада — це два ланцюги слідів. Ось, видно, Капітан і Граматик зупинялися, але ненадовго — Граматик не встиг стоптати багато місячного пилу. Бо він, як тільки десь постоїть трохи довше на одному місці, починає переступати з ноги на ногу.

А все-таки, де вони? Чому їх досі ніде не видно?

Друг, який біг попереду, раптом зупинився. Місячний ґрунт біля нього був густо стоптаний — хлопці, очевидно, довго радилися про щось. Але що це? З ким це вони зустрілися? Між їхні два сліди вмішався третій. І ось ліворуч уже три сліди помережили місячний попіл, а праворуч — один.

— З ким це вони зустрілися?

— Капітан і Граматик ні з ким не зустрілися. Третій біля них не зупинявся,— дійшов висновку Друг.— Вони помітили чужий слід і пішли по ньому.

— Отже, крім нас, на Місяці є ще хтось?

— Хтось є,— відповів Друг, принюючись до слідів невідомого.— Місячний пил дуже їдкий! Він як тютюновий. Усі запахи забиває.

Друг і Незнайко знову налягли на ноги, ще пильніше вдивляючись у місцевість. Сліди все глибшали, іти ставало дедалі важче. Але вже здалеку було видно, що Капітанові й Граматикові сліди раптом обриваються. Натомість далі потягнулося вже два чужі сліди, а не один, як досі. Усі сліди чіткі, не затерті. Отже, камінного дощу тут не було. Але де хлопці, що сталося з ними?

Незнайко аж підвів голову догори: ні, там хлопців не видно, нема там ні вертольота, ні орла із семиметровими крилами. Куди ж вони ділися? Ніби розтали.

— Може, оті невідомі схопили їх і понесли кудись?

— Ні,— відразу заперечив Друг.— Тоді в невідомих сліди були б глибші від більшого тиску їхніх підошов на місячну поверхню.

— Тобто вони б вгрузали більше?

— Так,— відповів Друг і заходився обстежувати сліди. Незнайко розглянувся навкруги. Два сліди йшли до обрію, де стриміли одна біля одної чотири гори. Праворуч, метрів за двадцять, лежала довга і досить висока скеля, під якою розпласталася чорна тінь. Довкола було розкидане каміння, злегка притрушене місячним пилом.

— Невідомий ішов один назустріч Капітанові і Граматикові. Капітан і Граматик повернулися, щоб тікати, і — зникли десь.

— Куди вони зникли? — запитав Незнайко.

Але перш ніж Друг устиг щось відповісти, Незайка шарпонуло вбік. Навколо його скафандра, перетискуючи руки, обвивався тонкий білий зашморг. “Аркан”,— здогадався Незнайко, поволі падаючи в місячний пил. Підвів голову й глянув: до нього, на ходу змотуючи натягнутий капроновий мотузок, біг невідомий у циліндричному шоломі. Біг важко, розвалькувато, здавалося, що аж поверхня Місяця стугоніла під його товстими ногами. Обличчя за склом шолома не було видно: ніби воно було сховане за маскою.

Незнайко смикнувся, хотів підвестися, але невідомий тримав його цупко і звалював кожен раз, як тільки він починав підійматися. “Так ще колись татари арканами ловили наших людей, щоб забрати в неволю”, — у Незайка перед очима ожили картини з кінофільму, що його показували їм на уроці з давньої історії України. Оце й його поженуть у неволю, закують у кайдани, і він уже не побачить ні Келеберди, ані Дніпра...

— Друже, рятуй! — гукнув Незнайко, оглядаючись позад себе з надією, що пес миттю перегризе мотузку і вп’ється зубами в горло підступному нападникові.

Але пес, мабуть, забув про нього. Підібгавши під себе ноги та припавши животом до поверхні Місяця, він затремтів дрібненько-дрібненько, чи не з переляку, і ...

Незнайкові раптом ні з того ні з сього пригадався — хто б міг подумати? — поділ іменників на відміни. Коли його Лариса Іванівна на уроці запитувала, він і приблизно не знав, а тепер: “До першої відміни належать іменники жіночого й чоловічого роду із закінченням *-а (-я)* в називному відмінку однини; до третьої — лише жіночого роду без закінчення *-а (-я)*; до четвертої — середнього роду, які при відмінюванні приймають суфікси *-ат- (-ят-)* або *-ен-*, і до другої — чоловічого роду без закінчення *-а (-я)* в називному відмінку однини та середнього роду, які при відмінюванні не приймають суфікса *-ат-* (-

ят-) або -ен-. Усі інші іменники, зокрема й невідмінювані, до жодної з відмін не належать”.

Отже, замість того щоб рятувати Незнайка, Друг...

Кенгуру, шосе, верф, подорож, спокій, вартовий, праця, осінь, хміль, квасоля, оповідання, розповідь, ім'я, вікно, азот, колібрі, зима, ожеледь, вогонь, сіль, ворона, соловей, орля, курча, ягнятко, лоша, імовірність.

Ключ. З-поміж цих іменників вибери підряд спочатку іменники другої відміни, потім — третьої. З перших букв цих іменників довідаєшся, що сталося з Другом.

XVIII. У пастці

— Капітане, де ти? — першим обізвався Граматик, підводячись на ноги.

— Я тут,— відгукнувся Капітан, простягаючи перед себе руки і обмацуючи порожнечу.

Довкола панував чорний непроглядний морок. Ніде ані найменшого промінчика.

— Я нічого не бачу,— поскаржився Граматик.

— І я не бачу,— почувся Капітанів голос.— Як темно! Наче в якомусь льосі, ще й хтось лядою зверху накрив... Гаразд, Сонце за скелею, його промені сюди не досягають. Земля низько над обрієм, і ми її з цієї ями не бачимо. Але ж зірки, Чумацький Шлях — чому їх не видно?

— А в мене перед очима час від часу якісь іскорки спалахують,— поділився своїми спостереженнями Граматик.— Наче метеорити черкають по небу. О, ніби кулька розірвалася, а тепер — зигзаг, тире, крапка.

— Це не метеорити. Це важкі частини космічного проміння вриваються в зорові нерви і подразнюють їх,— пояснив Капітан.— Від них ще темніше стає... Тільки б нам не загубитися... Граматику, шукаймо один одного... Я вперся в якусь стіну, стою біля неї. Слизька, мов з льоду, нема за що рукою зачепитися. І крута...

— І я наткнувся на стіну... Гладка... Який холод... Я почав замерзати... Ідімо один до одного... Капітане, де ти?

— Я тут. Увімкни обігрівання. Мені тебе стало гірше чути. Ти пішов кудись убік... Вертайся назад... А тепер як чуєш мене?

— Краще. І вже не так тріщить у шоломофоні, коли ти говориш... Скафандр на ногах якось важко згинається...

— Справді, скафандр зробився твердий, наче з бляхи. Це від великого холоду... Так і йдімо.— Капітан розкрилив руки і став переступати то в лівий, то в правий бік. Ніби в панаса гралися. Нарешті наткнувся на щось рухоме.— Це ти, Граматику?

— Це я... А мені, знаєш, уже навіть лячно стало, що ми не знайдемо один одного... На твоєму скафандрі наче якісь шершаві нарости,— здивувався Граматик.

— Справді... І на твоєму... Це, мабуть, місячний пил поналипав. І не стирається. Тільки рукавиця ковзається по ньому. Якийсь не такий, як на поверхні. Може, тому, що тут інші фізичні умови — майже постійно низька температура, менша радіація... Сонце сюди заглядає тільки тоді, коли в зеніті... Очевидно, через те ми й не бачимо навіть зірок, що ми геть вимазалися цим

прилипливим пилом.— Капітан повів рукою по Граматиковому скафандру.— Ти не потовкся, коли падав?

— Я цілий. Упав, на диво, м'яко. Тільки, здається, радіопередавач розбився... Так і є, не працює... Коли я полетів сторчка в це провалля, він сильно стукнувся в камінь. Аж шарпнуло мною. Я саме передавав Другові й Незнайкові про того... невідомого.

— А ти його розгледів добре? — запитав Капітан.

— Розгледів.

— І що скажеш?

— У земних космонавтів таких циліндричних шоломів не буває,— відповів Граматик.

— Справді, у земних космонавтів шоломи кулясті. Така форма зручніша. А тут якийсь циліндр. Ніби й на шолом не схожий... А тепер я докажу тобі, Граматіку, те, чого раніше не хотів казати. Коли струснувся місячний ґрунт, я спочатку був подумав, що то виверження вулкана. А потім збагнув, що то, очевидно, вибух. Бо якби це було виверження, то каміння виривалося б угору, як із жерла гармати. А тут воно розліталось віялом, у вигляді куща. І це не метеорит, я вже казав тобі.

— Гадаєш, між вибухом і цією циліндричною істотою є якийсь зв'язок?

— Думаю, що так. А цей невідомий — це, мабуть, їхній вартовий. І він тут, очевидно, не один. Але хто вони, ці невідомі? Скільки їх? Звідки вони взялися на Місяці? Що вони тут роблять?

— А може, Місяць — це все-таки гігантський космічний корабель з високорозвиненими мешканцями, який скількись там тисяч або мільйонів років тому причалив до Землі і кружляє навколо неї? Штучне тіло...

— Ні, таке припущення відпадає,— твердо заявив Капітан.— Астрономи й космонавти довели, що це щільне природне тіло... Зрештою, якби Місяць був космічним кораблем, то хто б влаштовував вибухи на його обшивці? Та й космонавти не допустили б, щоб на їхньому кораблі були такі ями, як оця.

— Ти логічно міркуєш,— не без іронії зауважив Граматик.— Отож тепер вирахуй: куди ми оце з тобою вскочили? І як вибратися звідси?

— Насамперед відкидаємо версію про штучне походження нашої пастки. Ти не заперечуєш?

— Ні.

— Отже, тільки факти. На Місяці, крім безлічі всяких кратерів, є тріщини й борозни. Борозни дуже широкі. Це не борозна. Залишається тріщина. Тріщини на Місяці бувають завглибшки і сто, і двісті, і навіть чотириста метрів і тягнуться на сотні кілометрів.

— То ти гадаєш...— почав Граматик і замовк, жажнувшись цих велетенських розмірів.

— Ні, на наше щастя, тріщина, у яку ми вскочили, не така вже й глибока. Падали ми приблизно чотири секунди. На Землі за цей час пролетіли б десь метрів сімдесят п'ять — вісімдесят...

— Ого! — вирвалося в Граматика.— І це, ти кажеш, неглибоко!

— Але на Місяці прискорення при вільному падінні в шість разів менше, ніж на Землі,— вів далі Капітан.— Тому ми пролетіли тільки дванадцять-тринадцять метрів.

— Це як з верхівки осокара? І не забилися,— здивувався Граматик.

— Не забилися, бо падали повільно, з такою швидкістю, як на Землі з висоти двох метрів. Та й, очевидно, на дні цього провалля чимало пилу назбиралося...

— Усе це добре,— перебив його Граматик.— Але як нам видряпатися звідси? Глибина дванадцять метрів, і з обох боків прямовисні стіни... Якби ж хоч можна було роздивитися, то б десь, може, вдалося побачити виступи, розколини... Бо доки Друг із Незнайком знайдуть нас, якщо вони взагалі почули моє повідомлення, то ці... циліндроголові... помітять наші сліди або й корабель — і ми нічого не зможемо вдіяти... Мов у мишоловку вскочили.

— Треба нам перебрати всі можливі способи, як дістатися звідси нагору. Якийсь, може, підійде. Що б ти запропонував?

— На крилах піднятися,— по голосу було чути, що Граматик гірко жартує.

— На крилах у безповітряному просторі не злетиш, але якби був у нас бодай маленький реактивний двигун, то піднялися б,— цілком серйозно відповів Капітан.— Можна було б для цього використати навіть наші кисневі балони... На двох балонах, коли з них випускати кисень, один із нас, мабуть, піднявся б. Але тут великий ризик: можемо й не вибратися звідси, і без кисню залишитися.

— А що ж ти радиш? — запитав Граматик.

— До кінця п'ятнадцятиметрового мотузка прив'язати камінь і кидати його вгору доти, доки він зачепиться за скелю або впаде в розколину. А тоді, поволі підтягуючись, вилізти на поверхню. Але де взяти мотузку?

— У мене є мотузок! — майже вигукнув зраділий Граматик.

Капітан аж притис товариша до себе й прошепотів:

— Тільки тихіше, поблизу можуть бути циліндроголові.

— Коли я приволік Незайка до кабіни,— уже тихіше розповідав Граматик,— то шнурка змотав і поклав собі до кишені скафандра. І так і не виклав. Але,— додав Граматик невпевнено,— мені здається, що він буде закороткий.

— Давай сюди,— Капітан намацав Граматикову руку, обережно взяв у нього мотузку.— Зараз виміряю його довжину стародавнім способом — ліктем.

— У Київській Русі лікоть дорівнював сорока шести — сорока семи сантиметрам,— зауважив Граматик.

— А в мене без скафандра лікоть має сорок вісім сантиметрів, у скафандрі — то й усі п'ятдесят п'ять. Тепер тисячу п'ятсот сантиметрів — такої довжини нам потрібний мотузок — поділи на п'ятдесят п'ять... треба, отже, приблизно двадцять сім космічних ліктів мотузку... Мотаю на руку... одинадцять, дванадцять... шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять... і все.

— Дев'ятнадцять разів по п'ятдесят п'ять сантиметрів — це трохи більше, ніж десять метрів... Короткий... Може, сходинки в стіні будемо довбати? Я викрутку маю.

— Це довго буде. А якщо порода тверда... Кисню не вистачить.

— А вистрибнути, на поверхню? Ти ж на Землі метр вісімдесят сантиметрів у висоту стрибав. А тут тяжіння в шість разів менше...

— Ні,— скрушно відповів Капітан,— нічого з цього не вийде: у скафандрі та ще й без розгону...— І, подумавши хвилину, додав: — Та все одно, якби й було де розігнатися та можна було скинути скафандр, вище як на шість-сім метрів я тут не скочив би. Навіть чемпіон світу зі стрибків, який долає планку заввишки два метри сорок сантиметрів,— і він би на Місяці вище десяти метрів не стрибнув би.

Граматик уже не допитувався, чому на Місяці не можна стрибнути в шість разів вище, ніж на Землі, тільки сумно відзначив:

— Отже, безвихідь: спереду — глуха стіна, ззаду — глуха стіна, а зверху — непроглядна темінь. Залишається чекати або Друга, або циліндроголовців...

— Спереду... ззаду...— повторив за ним Капітан,— але є ще ліворуч, праворуч — там нема стіни.

— То що ти пропонуєш?

— Іти, не стояти на місці. Коли шукаєш виходу, то ймовірність, що знайдеш його, зростає. Нам треба йти.

— Звичайно, вихід повинен десь бути,— підтримав його Граматик.— Але куди йти?

— На південь. Ближче до корабля. Там проходить якийсь вал.— Пригадуєш, коли ми йшли сюди, переходили через горбок. Може, він загатив оцю тріщину.

— Тільки, щоб не загубити один одного і не вскочити в ще гіршу халепу, зв'яжімося, Капітане, мотузком. Як це роблять альпіністи в горах. Будемо йти на якійсь відстані один від одного,— запропонував Граматик.

— Я піду попереду,— заявив Капітан.

Граматик прив'язав мотузок до кілець на скафандрі, а тоді вільний кінець передав Капітанові. Коли вони зв'язалися, Капітан сказав: “Ходімо” — і, намагаючи ґрунт ногами, рушив ліворуч. Але вже через кілька секунд мотузок між хлопцями натягнувся. Чи з Граматиком щось трапилося, чи зачепився мотузок?

— Чого ти став, Граматику?

— Я пішов за тобою, а ти раптом чомусь опинився позад мене,— пояснював Граматик.

— А куди ти йдеш? — запитав Капітан.

— Таж на південь, як домовилися. Ближче до корабля.

— І я йду на південь. Але, мабуть, комусь із нас перекрутився світ, бо ми пішли в різні боки.

Справді, комусь із них “перекрутився світ”. Треба було з'ясувати, кому саме. Граматик не мав ніяких доказів своєї правоти, крім того, що йому “так здається”. А Капітан узявся крок за кроком відтворювати всі свої дії. Як тільки вони помітили невідомого, обидва кинулися в тінь. Бігли, отже, на північний схід. Він так з розгону й ускочив у цю прірву. Об стіну ні разу не вдарився. Виходить, у місячний пил він упав обличчям на північний схід. Південь був праворуч і трохи ззаду. Коли підвівся, то пішов прямо перед собою, вперся в стіну і обернувся назустріч Граматикові. Тепер південь став йому по ліву руку. А Граматик, падаючи, стукнувся радіопередавачем об стіну. Ось у чому вся причина їхнього непорозуміння.

— Коли ти вдарився радіоприймачем, тебе дуже смикнуло вбік? — запитав він у Граматика.

— Дуже. Аж я перевернувся. Принаймні так мені здалося.

— Тепер зрозуміло. Усе-таки тобі перекрутився світ...

Хлопці ступали обережно — один попереду, а другий за ним — і майже не обзивалися один до одного. Давала себе знати втома, хотілося пити.

Капітан напружував волю, щоб не розслабити уваги і не припуститися якоїсь помилки. Почав пригадувати найважчі правила з граматики: “До твердої групи належать іменники першої і другої відміни, основа яких закінчується на твердий нешиплячий (*дуб*), до мішаної — на твердий шиплячий (*кущ*), до м’якої — на будь-який м’який (*біль*), у тому числі й іменники середнього роду на *-е* типу *поле* — *поля*. Іменники другої відміни з постійно наголошеним *-ар*, *-ир* належать до твердої групи (*жар* — *жару*), усі інші — до м’якої (*цар* — *царя*). Щоправда, є кілька винятків: *комар*, *хабар*, *варвар*, *долар*, *панцир*, *пластир* належать до твердої групи, а *Ігор*, *якір*, *лобур*, *єгер*, *кучер* (про волосся), хоч у них нема ні *-ар*, ні *-ир*, належать до м’якої групи. Іменники другої відміни на *-яр*, якщо в непрямих відмінках наголос падає на закінчення (*школяр* — *школяра*), належать до мішаної групи, усі інші — до твердої (*яр* — *яру*). Тут винятків нема”. Капітан відчув заспокоєння, перший панічний страх минув, у нього з’явилася впевненість, що вихід з цієї пастки врешті-решт буде знайдено.

У Граматика ноги погано згиналися. Повіки стали важчими. Він кілька разів позіхнув. І раптом Граматик відчув, що мотузок, який з’єднував їх, ослаб — Капітан, очевидно, зупинився. До Граматикової свідомості долинули його слова:

— Далі...

Пляж, намет, затишшя, ескіз, оповідач, пісняр, муляр, агрус, поріг, апогей, резервуар, озеро, екіпаж, вівчар, різьбяр, хутір, опір, автомобіль, електрозварювач, друг, лице, удар, дощ, урочище.

Ключ. З-поміж поданих тут іменників другої відміни вибери підряд спочатку іменники твердої групи, потім — мішаної і наостанок — м’якої. З перших букв цих слів повинно скластися чотири слова.

XIX. Кров на алмазі

Невідомий у циліндричному шоломі міцно обкрутив Незнайку капроновим мотузком, закинув горілиць собі на спину й поніс. Незнайкові було дуже незручно так лежати, бо сонце било йому прямо в обличчя. Він і заплющував очі, і повертав голову то в правий, то в лівий бік, але ніяк не міг уникнути гострих, нещадних променів. Не допомагали навіть захисні окуляри на заборолі шолома. Хоч би той людолов утомився та присів відпочити, то, може, повернув би спиною чи боком до сонця. Але він ішов не зупиняючись, тільки час від часу, коли Незнайку зсувався вниз, підкидав його собі вище на спину.

Ці муки, перемішані зі страхом, тривали близько півгодини. А Незнайкові здавалося, що він розіп’ятий на спині в людолова, мордується так уже цілу вічність. Нарешті той, у циліндричному шоломі, зупинився й опустив Незнайку

головою на поверхню Місяця, а потім перевернув і поставив на ноги. Розмотав мотузку, але тільки на ногах, руки залишив зв'язані.

Незнайко тим часом розглянувся довкола. Перед ним височіла якась величезна ракета — не їхня, бо їхня набагато менша і не така важка. А ця, здавалося, ось-ось підімне під себе весь навколишній простір, а зараз розчавить і його, Незнайка.

Ліворуч на тлі чорного неба підносилася похмуро-чорна крута гора — тільки неширока, освітлена сонцем смужка яскраво біліла вздовж її схилу, наче велетенський турецький ятаган, виставлений проти Чумацького Шляху.

Місячний ґрунт у цьому місці був густо стоптаний. Отже, тут їх було багато.

Людолов, у якого під циліндричним шоломом ніяк не можна було розгледіти обличчя, намотав вільний кінець мотузку на лівий кулак, а правим похпнув Незнайка в напрямку до ракети. Вони пройшли повз вартового, що стояв під ракетою. Тільки людолов щось показав йому. Потім той натиснув кнопку на стояку, і до них опустилася кабіна ліфта, у якій вони піднялися до вхідного люка — Незнайко, повернутий обличчям до стіни, і за його спиною — людолов.

У шлюзовій камері Незнайко і його конвоїр перечекали, доки вона наповниться повітрям, а потім перейшли в іншу, теж невелику комірку. Тут із стіни викотилися сходи на коліщатах, а в стелі над ними відсунувся люк. Людолов знову штурхонував Незнайка межі плечі, і він пішов сходами нагору. Услід йому прогунав конвоїр. І люк за ними засунувся.

Незнайко опинився у великій круглій каюті, яку можна було б сприйняти за звичайну земну кімнату, якби не круглі ілюмінатори. На стінах висіли килими з витканими пейзажами: з одного боку бірюзове море з берегом, заставленим барвистими химерними будинками, і густо-блакитним небом над ним, по якому то тут, то там були розкидані кучеряві білі хмаринки; з другого — сині гори з темними проваллями й зеленими луками.

Під горами стояла софа, обтягнута червоним оксамитом. А в глибині каюти між двома килимами, в кріслі, схожому на трон, напівлежав підстаркуватий чоловічок у розкішному, яскраво розмальованому халаті. На голові в нього сидів смугастий ковпак. Жовтяве обличчя було якесь ніби сплюснуте. Але що найбільше вразило Незнайка, то це його ріденька руда борода: ну, достеменний тобі цап баби Марини. Але на бильцях крісла лежали куці кістляві пальці з нанизаними на них коштовними персями.

Конвоїр підняв забороло на Незнайковому шоломі.

Чоловічок у кріслі ворухнувся, скривив тонкі губи і втупив у нього безвії водянисті очі:

— What are you?

Незнайко кліпнув кілька разів, доки нарешті збагнув, що той про щось запитує його англійською мовою. Хотів відповісти теж по-англійському, але йому лише вирвалося:

— Ай нот розумію.

— Що ти ест? — повторив чоловічок своє запитання.

— Я? — здивувався Незнайко. — Я людина, хлопець.

— Звідки ти є?

— З Келеберди.

— Кентербері? — перепитав чоловічок і додав: — Це ж близько від Лондона і недалеко від Дувра. О, білі скелі Дувра!

— Ні, я не з Кертебері і не з Дура... І білих скель у нас нема... А-а,— раптом здогадався Незнайко,— ви, напевно, ще не чули про Келеберду, але ж Канів знаєте? Сюди завжди приїжджають люди: і влітку, і взимку, і восени, і навесні. Так-от, отут Канів,— Незнайко поворушив правою рукою,— а відразу тут Келеберда,— і він так само поворушив лівою рукою, бо людолов так і не розв'язав його.

— О, і влітку, і взимку, і восени, і навесні — завжди є повно людей у Канні! Люблю бути в Канні. Коли тільки приїжджаю в казино до Монте-Карло, тоді обов'язково буваю в Канні, в Ніцці.

— Ні, Канів не низько,— заперечив Незнайко.— Це Келеберда низько, а Канів на горах.

— Так, так,— погодився чоловічок,— з півночі — гори Альпи, з півдня — Середземне море, а між ними на схилах — Канн, Ніцца, Монте-Карло... О, Монте-Карло, казино, рулетка, розваги... Скільки я грошей там всадив!

Незнайко аж упрів, пояснюючи цьому чоловічкові з цапиною бородою, де Келеберда, а той ніяк не може втямити. Тільки вигадує казна-що.

— Море є коло нас,— тлумачив далі Незнайко,— але не Середземне, а Канівське. І гори теж Канівські. І ще біля нас тече Дніпро, в Чорне море впадає.

— Так, так. Чорне море, Крим, Ялта,— пригадував чоловічок.— Якось я там був іноземним туристом. Який там є палац розкішний! Його проектував англієць Бльор. Сам цар жив у ньому. Скільки в палаці старовинних гобеленів, кришталевих люстр на позолочених ланцюгах, срібних канделябрів, а які мереживні кахлі, перські килими, мармурові колони, оксамитові крісла... І всякий, кому заманеться, може дивитися на це. Я хотів найняти собі палац, лише собі, щоб місяць жити в ньому, великі гроші давав, але мені сказали: не можна, це для всіх... Навіщо для всіх? Така розкіш повинна бути лише для тих, хто має великі гроші, хто має силу. Для таких, як я.

Незнайко, який досі якось неуважно слухав його (бо і втомився, і думки його були зовсім іншим зайняті), при останніх словах аж підвів голову й пильніше придивився до нього. Сила? А чи втримав би він бугая за налигача так, як дядько Сидір? Одною рукою? Таж бугай мотав би ним, як вітрячком. Або ні. Крутнув би головою — і цей чоловічок з цапиною борідкою залетів би аж на хлів, на самісінький вершечок даху. Незнайко уявив собі карколомний політ і всміхнувся.

— Я бачу, тобі приємна моя думка. А ти був на Чорному морі в Ялті?

— Ні, я був у Скадовську,— відповів Незнайко.— Там багато гарних черепашок. І був я в Києві. От де красиво! На Дніпро дивився з Володимирської гірки — який він гарний! А Хрещатик — народу на ньому, як у лузі квітів навесні...

— Київ...— наморщив жовтого лоба чоловік.— Це ж у Києві є коштовна золота пектораль. Надзвичайна: понад два кілограми чистого золота. Нагрудна прикраса скіфського царя. Ти бачив цю коштовність?

— Така блискуча бляха, ніби велика сережка? Бачив. Ми в музей на екскурсію ходили. Але ж і ловко на цій блясі викувано звірів! І ще два скіфи якусь шкуру розтягують. Як живі! Оце майстерність, оце коштовність.

— Що ти можеш судити про коштовності! — вискнув чоловічок, бридливо скрививши тонкі губи.— Ти хіба знаєш, що таке коштовності!

Незнайко мовчав. Зараз йому було, якщо правду сказати, не до золотої бляхи і не до коштовностей. Він увесь час, доки стояв у цій обвішаній килимами каюті, губився в здогадах, що потрібно від нього оцьому ватажкові невідомої банди. І, взагалі, що це за банда? Що вони зроблять з ним? А може, відпустять? Тільки чому цей головний бандит з цапиною бородою не накаже конвоїрові, щоб розв'язав його? Бо вже руки затерпли.

А чоловічок, очевидно, зачепив свою улюблену тему. В його водянистих очах загорілися вогники, ніби від гарячки. Він аж підвівся в кріслі — і говорив, говорив.

— О, коштовності! Чого вартий лише один алмаз “Сансі”, найкривавіший з усіх алмазів світу! Він буде моїм! Тисячі, десятки тисяч людських життів принесено йому в жертву. А я принесу мільйони!

Незнайко слухав чоловічка, і йому ставало дедалі моторошніше.

Виходить, заради якогось алмаза син може не пощадити навіть рідного батька. Коли 1325 року правитель Індії, султан, пішов завойовувати Бенгалію, його син Мухаммед перерив усю скарбницю, щоб знайти цей камінь. Але не знайшов його, бо батько забрав із собою в похід.

Чоловічок був до краю збуджений. Очі його блищали.

— І тоді,— вів далі він,— Мухаммед вдався до надзвичайно тонких хитрощів. Він влаштував батькові урочисту зустріч. Для цього звелів при в'їзді в столицю Індії збудувати пишну ротонду з важкою позолоченою банею на єдиному бамбуковому стовпі. У глибині ротонди поставили трон і обтикали його молодим пальмовим гіллям — улюбленою їжею індійських слонів. Прибув султан зі своїм почтом. На шиї в нього, справді, блищав різними кольорами знаменитий коштовний алмаз.

“Як гарно мерехтить, переливається всіма барвами райдуги роса на траві, коли ще сонце не піднялося високо!”

— Мухаммед вклонився батькові й запросив його разом із почтом у ротонду на бенкет.

“Цікаво, що мама приготувала їсти. Чи нам'яла зеленої цибулі із сметаною? Смачна сметана з цибулею. В закінченнях іменників твердої групи пишемо *о*, а м'якої й мішаної *е*, — вертілося в Незнайковій голові.— На Землі, мабуть, уже й вечір, бо дуже хочеться їсти...”

— Грала музика, дзвенів кришталь. І ось бенкет закінчився, гості розійшлися по лужку, а втомлений султан залишився відпочивати на своєму троні. І тоді Мухаммед попросив у батька дозволу влаштувати на його честь урочистий хід білих слонів. Приведені з міста голодні слони, як тільки побачили молоде пальмове гілля, так і кинулися до нього. Бамбуковий стовп не витримав, і важка позолочена баня впала на султана й розчавила його. Зраділий Мухаммед забрав собі знаменитий алмаз, а погоничів наказав стратити за недбалість.

— І він досі має той алмаз? — запитав Незнайко.

— Де ж має, коли вже й кістки його, напевне, перетліли на порох. Так давно це було... Після нього алмаз “Сансі” побував ще в десятків султанів, шахів, королів, вельмож, авантюристів, був свідком не одної насильної смерті і нарешті опинився в Росії.

— Оце заради якогось камінця люди людей убивали? — мало не вигукнув Незнайко.— Таж якщо потрібно різати скло, то це можна зробити й звичайним склорізом. Тільки треба рівно тримати його, не нахилити й не перекручувати — і так гарно ріже, не треба й алмаза.

— Ти невіглас, ти шмаркач,— роздратовано перебив його чоловічок.— Що ти розумієш у коштовностях... А втім... У школі вчишся?

— Аякже, вчуся,— твердо відповів Незнайко.

— Як вчишся?

— Та так...— зам’явся Незнайко.— На трійки, часом бувають четвірки.

— Підходить,— кивнув сам до себе цапиною бородою чоловічок.— А з чого бувають четвірки?

— З ботаніки, подобається мені. Цікава й зоологія.

— А математика?

— Важка.

— Художня література?

— Багато читати треба, ще й напам’ять вчити задають,— бовкнув Незнайко й прикусив язика: “Чого це я так розбазікався перед цим типом. Той чоловічок якийсь підозрілий, непевний. Глянь тільки, які хижі очі в нього! І чого це він усе випитує? Ще про наш корабель почне питати...”

— Це те, що мені треба,— чоловічок потер кощаві руки. — You are regular guy. Отже, ти...

Від останніх слів Незнайкові раптом забухкала кров у скронях. Він аж шарпнувся. А дзуськи, не дїждеш... Ви чуєте, Капітане й Граматику, що каже мені це опудало з цапиною бородою? Він хоче, щоб я...

Футляр, багаж, утир, муляр, столяр, вапняр, йорж, подорож, орач, береза, гараж, огорожа, кулінар, лижа, скатерть, аптекар, ключ, орієнтир, есмінець, пристань, бригадир, ювіляр, Євгенович, межа, ожеледь.

Ключ. Усі іменники постав в орудному відмінку однини. Підряд вибери лише ті, які мають закінчення з буквою е (-ем або -єю). З перших букв цих слів прочитаєш те, що так обурило Незнайка.

XX. В оранжереї оранжеве небо

Грамастик озирнувся в один бік, у другий, ніби сподівався побачити в цій непроглядній темені якийсь вихід. І раптом помітив ліворуч вертикальну смужку світла, яка дедалі ширшала, доки не перетворилася на прямокутник. “Та це ж розсунулися двері!” — здогадався Грамастик.

— Капітане, ти бачиш світло? — запитав він товариша.

— Бачу, — відповів Капітан.

— Ходімо туди,— запропонував Грамастик.

Вони зайшли в невелике, тьмяно освітлене приміщення. Світло ніби просочувалося крізь тоненький отвір у стелі і відразу ж розсіювалося. “Шлюзова камера”,— подумав Грамастик. І справді, двері за ними засунулися, а

через хвилину відчинилися двері навпроти. Відкрився досить довгий, так само тьмяно освітлений коридор. Хлопці переглянулися.

— Підемо? — запитав Капітан.

Граматик кивнув головою. І вони рушили вздовж коридором, який, здавалося, впирався в глуху стіну. Але коли хлопці наближались до його кінця, перед ними знову розсунулися двері. Було таке враження, ніби хтось невидимий стежив за ними і задалегідь натискував кнопки прихованих механізмів.

— Чи не в пастку нас заманюють? — стривожено прошепотів Граматик.

Капітан лише здвигнув плечима. Відступати було пізно. Та й нікуди.

За дверима підіймалися сходи. Хлопці пішли нагору й опинились у просторому залі. Вікон у ньому не було, але із склепінчастої стелі лилося рівномірне м'яке світло, мовби стеля сама світилася.

Прямо перед ними на протилежній стіні білів квадратний екран. Збоку підіймалася ніби трибуна. А в залі обабіч досить широкого проходу стояло кільканадцять крісел. В одному з них Граматик побачив людську постать. Невідомий сидів спиною до хлопців, схиливши над чимось голову. Може, читав. Потім він поволі випростався й, не обертаючись, звівся на ноги.

Невідомий був без скафандра. Його тонкіцибаті ноги, щуплу поставу й непропорційно широкі плечі облягав світлий костюм, подібний до спортивного. Довгу шию увінчувала лиса приплюснута голова, вкрита панциром, як у черепахи. На зріст він мав не менше двох метрів.

“Чужопланетянин, — подумав Граматик, з цікавістю приглядаючись до нього. — І умови на його планеті досить-таки відрізняються від земних. Він високий, тонконогий, отже, тяжіння там менше, ніж у нас на Землі, а значить, і планета менша. Груди дуже широкі — низький тиск повітря. Голова захищена панциром, очевидно, від спеки. Виходить, або сонце в них більше, ніж наше, або їхня планета обертається ближче до сонця”.

Чужинець тим часом непокwapно підніс руки до грудей і, тримаючи їх долонями назовні, поволі повернувся до хлопців. Обличчя його, незважаючи на широкий розплюснутий ніс і великі ніздрі, було приємним. Дрібні очі дивилися доброзичливо.

— Я радий вас вітати на нашій станції,— промовив він монотонним, якимось незвичним голосом.

— Добрий день,— відповів йому Граматик.— Дякуємо за вітання. Пробачте, що потурбували вас.

— Тиск повітря на нашій станції приблизно вдвічі менший, ніж над водною поверхнею Прекрасної планети, яка світить над Місяцем. Кисню в ньому близько тридцяти процентів, решта азот і гелій,— повідомив чужинець і додав: — Будь ласка, можете дихати нашим повітрям, якщо воно для вас не шкідливе.

— Дякуємо, скористаємося вашим запрошенням,— відповів Капітан, підіймаючи забороло на своєму шоломі, і, повернувшись до Граматика, пояснив: — Тиск такий, як на вершині Казбеку чи Монблану, а кисню в півтора раза більше, ніж у земному повітрі. Азот і гелій для нашого організму нейтральні.

Граматик теж підняв забороло. Повітря було свіже, пахло сіном.

— Дозвольте вас запитати, з якої ви планети? — звернувся до них чужинець.

— Ми з Землі, з тої планети, що світить над Місяцем,— відповів йому Граматик.— А ви звідки?

— Доки від нашої зірки до вас добіжить промінь, то ваша планета одинадцять разів без одної чверті обкружляє навколо Сонця. Якщо ви бажаєте, я вам покажу нашу зірку на вашому небі.

Чужинець підійшов до підвищення, яке Граматик сприйняв за трибуну, щось увімкнув, і на екрані з'явилося зображення частини зоряного неба. Ліворуч горіли, витягнувшись в один ряд, три яскраві зірки.

— Та це ж Косарі,— упізнав Граматик.— їх у нас видно взимку.

— Наукова назва цього сузір'я Оріон,— уточнив Капітан.— Недалеко від нього є дві зірки, порівняно близькі до нас і схожі на Сонце, навколо яких можуть обертатися заселені планети,— це Тау в сузір'ї Кита і Епсилон у сузір'ї Еридана. До Тау дванадцять світлових років, до Епсилона — неповних одинадцять. Отже, ви з планети, яка обертається навколо Епсилона... Пробачте, а з якою метою ви прилетіли на Місяць?

— Розповім, але перед тим прошу вас сісти, бо ви, бачу, потомлені,— і чужопланетянин жестом показав на крісла.

Це запрошення було дуже доречне, бо в Граматика ноги аж гули. Хлопці подякували й сіли. Крісла були високі, їхні ноги не діставали до долівки.

— Наша цивілізація,— почав свою розповідь чужинець,— старша від вашої щонайменше на півтора тисячоліття. Ми досягли фантастичних успіхів у створенні різних машин і техніки, у будівництві, у виведенні нових сортів рослин і порід тварин. Ми навчилися за короткий час долати велетенські відстані. У нас є все, чого людина може забажати. Але ось уже понад століття ми переживаємо цілковитий застій у всіх сферах життя, ми не бачимо сенсу в нашому існуванні. Річ у тім, що в нас у процесі науково-технічного прогресу все: і машини, і механізми, і речі, і думки — все було стандартизоване, наперед передбачене, регламентоване, зоднаковлене. Були усунені всі суперечності й протилежності в думках, виключена боротьба поглядів, одне слово, не стало основи для дальшого розвитку.

Чужопланетянин перепочив хвилину, а тоді повів далі:

— Тепер наші експедиції вирушили в різні кінці Галактики не на пошуки додаткових джерел енергії — цього достатньо нам дає наша Зірка, це ми досхочу беремо із чорних дір — і не на пошуки якихось мінералів чи речовин — ми самі вміємо виготовляти все, що нам потрібно. Ми подалися шукати нестандартного, незрегламентованого, незоднаковленого. І ось уже три місяці наша експедиція вивчає вашу планету.

— То ви не один? — запитав Капітан.

— Не один. Нас ціла група. Але ми не втручалися і не будемо втручатися в життя вашої планети. Якщо хочете, я можу ознайомити вас з роботою нашої експедиції.

— Це ж цікаво! — Граматик аж схопився на ноги.

— У такому разі ходіть за мною.

Розсунулися невидимі бокові двері, і хлопці вслід за своїм провідником вийшли в коридор, який кінчався сходами, що вели нагору.

— Ми виходимо на поверхню Місяця, в оранжерею,— попередив їх чужопланетянин.

Як тільки розсунувся люк, в який впиралися сходи, в очі хлопцям ударило яскраве світло. З незвички вони аж зажмурилися.

Над ними було низьке оранжеве небо, яке неподалік зливалося з поверхнею Місяця. Збоку на ньому застигло, ніби потужна лампа, сліпуче сонце.

— Стеля в оранжереї виготовлена з двох шарів міцної прозорої плівки, між якими запресована еластична світлопроникна гума,— пояснював їхній провідник.— Це зроблено для того, щоб зменшити втрати повітря, якщо метеорит проб'є покриття. Краї стелі герметично з'єднані з поверхнею Місяця, стеля підтримується тиском повітря. У нас є три такі оранжереї, вони забезпечують нас продуктами харчування.

В оранжереї росли невисокі кактусоподібні деревця з м'ясистим листям, між якими голубіла трава. На них упереміш висіли різні за величиною й формою жовті та зелені плоди, палали червоні, оранжеві, бронзові квіти. У повітрі плив тонкий приємний запах.

— У ґрунті Місяця нема органічних речовин. Щоб зробити його придатним для рослинництва, ми спочатку поселили на ньому спеціальні бактерії і тільки потім уже посіяли траву й посадили деревця.

Поміж деревцями походжали кілька чужопланетян, одні переносили пилок з квітки на квітку, інші обрізували гілочки, зривали достиглі плоди, усе це дбайливо складали в кошики й відносили вниз.

— А чому вони це роблять вручну? — здивувався Капітан.— Адже рівень вашої техніки, мабуть, такий, що всю цю роботу можна доручити роботам.

— Звичайно, можна,— відповів чужинець.— Але фізична праця, особливо біля рослин, для нас найкращий відпочинок. Вона зміцнює здоров'я й приносить моральне задоволення. У саду зараз працюють ті, хто відпочиває після роботи. Є в нас і роботи, але вони риють тунелі, видовбують приміщення під поверхнею Місяця... А тепер, якщо ви не заперечуєте, я вам покажу, як переробляється зібраний урожай.

Вони знову сходами спустилися в коридор і звернули в бічні двері, які беззвучно розступилися перед їхнім провідником.

— У нас усі приміщення з'єднані між собою підземними переходами і водночас герметично відділені одне від одного, щоб на випадок аварії втрачалось якнайменше дорогоцінного повітря,— пояснював чужопланетянин.— Це секція синтезу.

Тут уже було царство машин, трубопроводів, балонів і цистерн. У них очищалися й перемелювалися плоди, перетиралося листя, булькала рідина, формувалися харчові продукти, схожі на хліб і на шинку, на смажену зі шкварками яєчню і на кабачкову ікру, на солодкі суниці і на товчену картоплю, на виноградний сік і на кисле молоко.

— У себе вдома, на своїй планеті, ми всі продукти харчування виготовляємо безпосередньо з рослин. А органічні рештки повертаємо назад у ґрунт, ніколи їх не спалюємо — ні хмизу, ні соломи, ні опалого листя, ні навіть бур'яну. Органічний світ — це дивний витвір природи, і його ми повинні

берегти, цінувати. Тварин розводимо тільки заради молочних продуктів та ще для розваги дітям.

Після цього чужопланетянин повів хлопців в інше приміщення, як він сказав, у їхню робітню. Це була досить простора кімната, у якій сиділо сім чи вісім чужопланетян: троє поралися біля комп'ютера, ще двоє чи троє схилилися над машинками, схожими на друкарські, один із пластмасовою скринькою, повішеною через плече, тримав біля губів якийсь кружечок, можливо мікрофон, і попискував у нього, наче передавав азбукою Морзе.

Двоє сиділи біля телескопа й дивилися кожен в окремий окуляр. Вони теж час від часу видавали пискляві звуки. Чужопланетянин, що привів сюди хлопців, щось писнув до них, а тоді промовив:

— Я гадаю, цим двом людям буде приємно глянути зблизька на свою планету Прекрасну.

— Будемо вам дуже вдячні за таку можливість,— серце в Граматика радісно забухкало.— Бо ми вже скучили за своєю Землею, за Україною, за Дніпром.

Двоє чужопланетян відступилися від телескопа, а хлопці — Граматик і Капітан — так і приліпилися до окулярів. Граматик одразу впізнав канівські кручі, всіяну блискітками хвиль течію Дніпра, густі верболози, келебердянські хати в садках, своє подвір'я з черешнею... Ось мама зупинилася посеред подвір'я з відром щойно надоєного, вкритого шумовинням молока. Біля неї стоїть ще якась тітка. Ага, то ж Незнайкова мати. Задерли голови догори, вдивляються в Місяць і про щось говорять між собою. Раптом Незнайкова мати втерла хустиною очі, його мама теж почала втиратися.

І Граматик не стримався, гукнув:

Любов, рішучість, мідь, вість, артіль, мить, легкість, гордість, ожеледь, повість, ніч, свіжість, електропіч, снасть, Керч, подорож, кров, лоть, жовч, нехвороц, антресоль, шерсть, скатерть, чвань, гідність, людяність, тіль, емаль!

Ключ. Усі іменники належать до третьої відміни. Постав їх в орудному відмінку однини. Вибери лише ті, у яких букви перед закінченням -ю подвоюються. З перших букв цих слів прочитай речення.

У Капітана майнула глибоко захована думка: “Подвоюються зубні (“де ти з’їси ці лини”) й шиплячі (“ще їжджу”) лише між двома голосними”.

XXI. Аварія

Але наступної миті в окулярі телескопа пливли вже за полем поле, зблиснуло плесо ставка, обрамленого розкішними вербами, промайнула дорога, велично покивав листям дуб, мабуть, той самий, що Граматик його назвав колись Видубом, і хати, білі хати в садках.

Земля була чудова, зелена, завітчана. Отак би дивився й дивився на неї, не відриваючись від окуляра, на свою, найріднішу українську землю, де:

Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами

Верби зеленіють...

— Ви, як я зрозумів, зворушені тим, що побачили на своїй планеті, більше, ніж досягненнями нашої цивілізації, з якими ви мали змогу частково ознайомитися, — обізвався до хлопців їхній провідник. — Оце для нас і є найбільшою загадкою, це ми й прагнемо з'ясувати, спостерігаючи за вашою планетою. Розгадку цього незвичайного явища ми б повезли своїм однопланетянам як найбільше наше відкриття. Тому просимо вас, якщо ваша ласка, поділитися своїми почуттями, які ви щойно пережили, розглядаючи зблизька свою рідну планету.

Граматик подивився на Капітана, але Капітан хитнув головою в його бік:

— Розповідай ти, ти це краще вмієш.

— Гаразд, я розповім,— погодився Граматик.

— У такому разі прошу до залу, де ми з вами вперше зустрілися. Там зараз будуть члени нашої експедиції,— сказав чужопланетянин.

У залі майже всі крісла були зайняті. На екрані світилося блакитне кружало Землі. На стінах застигли земні пейзажі: гірська гряда з білими шапками на вершинах та кам'янистими схилами; ріка, в якій під одним берегом аж до половини вода текла жовта, а під другим — зеленаста; нагромадження високих будинків, що нагадувало скоріше кам'яні джунглі, ніж місто; ліс на болотистій місцевості; високі хвилі на морі чи океані.

Чужопланетянин відвів хлопців за трибуну (це була таки трибуна, але з пультом керування) і залишив їх там, а сам сів у крісло між слухачами.

Граматик розкрив рота, хотів був уже почати словами “шановні колеги” (так не раз, він чув, зверталися вчителі один до одного), але вчасно схаменувся, що перед ним сидять набагато старші від нього і, безперечно, вже заслужені в науці чужопланетяни. Став шукати інших слів, гідних для звертання до таких поважних представників чужої планети, і нарешті таки знайшов, через що спочатку й сталася невелика запинка. Свій виступ він почав словами “високоповажані пані й панове”.

Граматик говорив, і йому часом здавалося, що то він пише твір на уроці української мови. Розплющить очі й побачить, як праворуч замислився Капітан, з передньої парти похлихо озирється Незнайко, раз по раз дивиться у вікно Оксана, проте нічого не бачить і не чує, крім своїх думок. За столом завмерла Лариса Іванівна. Але перед ним сиділи високоповажні чужопланетяни з довгими шиями й панцирними головами, через те треба було висловлюватися ще чіткіше й дохідливіше, ніж у творі.

Граматик сказав:

“Для нас Земля безмежно дорога, бо на ній є той малесенький клаптик, де ми робили свої перші кроки, де ми відкривали для себе навколишній світ, повний несподіванок. Тут нам уперше забриніли звуки рідної мови, завдяки якій ми усвідомили самих себе і відчули гордість від того, що можемо думати. Тут ми навчилися відповідати усмішкою на усмішку і співчуттям на чужий біль.

Образ батьківської хати, де б ми не були, що б не переживали: щастя, горе чи розчарування,— скрізь супроводить нас. Обрамлена кронами вишень, біліє вона здалеку, ніби маяк серед неозорого моря, завжди готова дати відпочинок і розраду, завжди сповнена ніжності й тепла.

Навесні вона дарує нам веселе дзюрчання струмків, що пустотливими зграйками біжать із-під снігу. Над нею в бездонній блакиті неба жайворонки розсипають для тебе радісну, зіткану з променів сонця пісню. В одне вікно до неї зазирає гілка яблуні, обліплена блідо-рожевими квітками-метеликами, а під другим — духмяніе бузок, палахкотять півонії.

Настає літо, і, розлившись нестримною повінню, хату затоплює зелень: здіймаються темно-зелені хвилі кукурудзи, водоспадами ллється витка квасоля, пливуть, задумливо погойдуючись, ясночолі соняшники. Зачудовано зорять з-поміж зеленого шумовиння гвоздики й півники, чорнобривці й гладіолуси, спинаються довкола кручені паничі й королевий цвіт. Прилітають до тебе леготи, напоєні медвяними пахощами поля.

Наближається осінь, і до хати все тісніше горнутья пишні жоржини, довірливі айстри, безтурботні безсмертники. Золотими дукатами її обсипають груші. Дорогою повз неї натужно гудуть навантажені зерном, буряками й картоплею автомашини, а в небі вдень і вночі ключами, і зграями, й поодинці летять у вирій журавлі і лелеки, дикі гуси, й граки, і крижі.

Приходить зима і по-святковому прибирає опустілі ниви. Тоді Чумацький Шлях довго дивиться згори на засніжену хату і будить в нас мрії про ніким ще не бачені далекі світи, про не відкриті ще досі світові таємниці.

Ми щасливі, бо, де б ми не були, нас зігриває образ рідної хати, надихає думка про той маленький, вздовж і впоперек сходжений клаптик землі, а в кожному слові, у кожній пісні й мелодії ми відчуваємо широту, й велич, і неповторну красу нашої рідної країни, яку звемо Україною”.

Граматик закінчив. У залі ще якийсь час панувала тиша. Капітан непомітно штовхнув його в бік і підморгнув, мовляв: дуже добре сказано.

Нарешті їхній провідник підвівся й подякував Граматикові за його надзвичайно цінну інформацію. І тоді чужопланетяни, збившись купками, запискотіли, замахали руками — видно, обговорювали почуте. Дехто рушив до Граматика й Капітана, але їхній знайомий похитав головою й сказав:

— Наші гості сьогодні втомилися, їм потрібно відпочити.

Цієї миті щось хряснуло, мов хто вистрілив із мисливської рушниці. Граматик мимоволі підвів очі й побачив, що в склепінчастій стелі з'явилася ніби лійка, тонким кінцем повернена вгору. Це метеорит пробив покриття, і тепер повітря, напіраючи на розірвані краї еластичної плівки, витікало в навколومیсячний космічний простір.

Тиск у залі почав падати. Позакладало вуха. Капітан поспішно опустил забороло на шоломі. А Граматик ніяк не міг повернути заслінки — щось заїло. І ноги стали мовби ватяні. Він відчув, що йому бракує повітря, й безсило осів на долівку.

Краєчком ока ще помітив, як Капітан метнувся до нього, заступив собою отвір у його шоломі. І зробилося зовсім темно. Тільки в його свідомості поволі прокльовувалися Капітанові сповнені тривоги слова:

— Граматику, Граматику...

Свічка, споглядач, груша, осокір, подорож, столяр, школяр, жайворонок, чиж, знахар, ювіляр, льонар, санітар, іспанець, тягар, зйомка.

Ключ. Постав іменники в називному відмінку множини. Вибери підряд спочатку іменники з закінченням -и, потім з -і. Підкресли в них другу від

початку букву. З цих букв мають скластися два слова.

У Граматиковій свідомості зринуло коротке й чітке правило: “У називному відмінку множини іменники твердої групи мають закінчення *-и*, іменники м’якої й мішаної — закінчення *-і*”.

XXII. Нерівний двобій

Незнайко зопалу мало не кинув в обличчя цьому бундючному, самовпевненому нікчемі все, що він думав про нього і його нахабство. Але в ньому вчасно спрацював інстинкт самозахисту.

Подумав про Капітана й Граматика, з якими, напевно, скоїлося лихо і які потребують допомоги, згадав шестиногого Друга, що несподівано зник, навіть не гавкнувши на його нападника, уявив маму, яка сама залишилася на Землі, поворушив туго зав’язаними руками. “Ні, зараз краще мовчати,— сказав він собі.— Слухай його теревені й чекай”.

А чоловічок не вгавав. “Видно, давно не говорив”,— подумав про себе Незнайко.

— Звичайно, надійніших слуг, як роботи, нема. Що їм не загадаєш, усе зроблять. Накажеш перестріти корабель у відкритому космосі й забрати з нього воду, харчі, запаси повітря, пальне та обладнання — не вагатимуться ані секунди, не розмірковуватимуть, морально це чи ні, а підкрадуться нишком, випотрошать усе дочиста — і шукай вітра в космосі. А хтось буде опиратися — скрутять в’язи, і квіт. Чи пошли їх довбати місячний ґрунт — навіть не поцікавляться навіщо. Або доручи охороняти базу — самого чорта заарканять і притягнуть до мене.

“Отже, мене спіймав робот,— здогадався Незнайко.— Він тепер стоїть у мене за спиною”.

— Я вже не кажу про те,— вів далі чоловічок з цапиною бородою,— що він і піднесе тобі все, і подасть, і прислужить, а якщо має таку програму, то ще й кланятиметься тобі — і не буде кривитися, огинатися: мовляв, це принижує його гідність. А люди зараз починають про гідність, про свободу базікати. Ніби за гідність хтось гроші дасть!

Чоловічок скрушно зітхнув.

— От тільки одне погано: з роботом не порозмовляєш. Робот слухає тебе, аналізує те, що ти кажеш, а сам як стовп — і не блідне, і не червоніє, в його очах не побачиш ні страху, ні задоволення. Нудно день при дні бачити все ті самі застигли маски роботів, слухати надоїдливий шум від їхніх моторів і моторчиків.

Незнайко відзначив про себе, що в нього за спиною, справді, чується легке гудіння, наче працює холодильник.

— Інша річ — ось ти: спочатку був як стіна блідий, тепер розпашілий. І переляк в очах. Через те й підходиш мені. — Чоловічок помовчав хвилину, а тоді повів далі: — Крім того, тебе не цікавлять золото, діаманти, коштовності, які я так люблю. Отже, не зазіхатимеш на них. А основне: вчишся абияк — значить, не мудруватимеш і не будеш думати, що розумніший за мене. Це все добре. Але мова... твоя мужицька мова не годиться для моїх розмов. Ти будеш говорити благородною мовою свого пана...

Кров ударила Незнайкові в скроні, лоб його вкрився крапельками поту. “Який ти мені пан? Чого це я маю відмовлятися від своєї мови? А не діждеш, бородатий цапе!”

Незнайкові думки обірвав скрипучий голос чоловічка:

— Чого мовчиш? Коли людина мовчить, то замишляє крамолу.

— А ви...— Незнайко запнувся, раптом похопившись, що не все, що думаєш, варто говорити вголос, і зненацька звернув на інше:— А ви... звідки?

— З Землі.

— А звідки саме?

— Просто з Землі.

— То як,— щиро здивувався Незнайко,— ви не маєте своєї дому?

— У мене в усіх частинах світу — у Європі, Америці, Азії, Африці й Австралії — є свої контори.

— І в нас у колективному підприємстві є контора, але контора — це ж не своя хата.

— За гроші я скрізь маю свій дім.

— А хто ви?

— У мене в швейцарському банку десять мільярдів доларів золотом.

— Ким ви працюєте?

— Нащо мені працювати? Я син всесвітньовідомого інженера Гаріна, того, що винайшов гіперболоїд і мало не став володарем світу. Він загинув на безлюдному острові після корабельної катастрофи, але моя мати врятувалася й розшукала затоплене золото. За своє золото я все можу купити.

Незнайко пригадав, що, справді, бачив по телевізору багатосерійний фільм “Гіперболоїд інженера Гаріна”. Цей Гарін змайстрував машину, яка все могла пропалювати, але ж не він її винайшов, а інший чоловік, у якого Гарін украв проект.

— Я теж інженер — інженер Джек Гарріс — і скоро, не далі як за тиждень, стану єдиновладним володарем великої частини земної кулі.

— Ви, мабуть, спадкоємний принц і вам має дістатися в спадщину королівство? — запитав Незнайко, а мовчки подумав: “Який він принц. Та це ж усього-на-всього прищ, який багато уявляє про себе”.

— Я більше ніж принц, я супермен, надлюдина,— відповів той бундючно.— Я сам беру, що хочу взяти.

“А не подавишся?” — подумав Незнайко і вголос запитав: — То чому б вам уже всю земну кулю не взяти собі?

— О, ти починаєш мені подобатися,— чоловічок аж йорзнув на своєму троні, його очі жадібно заблищали.— Справді, непогано було б стати Єдиним Володарем Всесвіту. Але нас четверо компаньйонів: троє мені допомагають із Землі. Тому те, що здобудемо, на жаль, мусимо ділити на чотирьох.

— А як же ви станете, ну, тим... як його... володарем? Вас оберуть на нього, чи що?

— Александра Македонського ніхто не обирав на володаря, він сам, силою зброї підкорив собі півсвіту.

Очі в чоловічка гарячкове горіли, пальці з нанизаними на них перснями тарабанили по бильцях крісла.

— Для цього найкраще підходить моя зброя: навів на Землю випромінювачі, натиснув кнопку — і на величезній площі як не було людей. Мої смертельні промені діють тихо, без шуму, пронизують десятиметрові перекриття. Врятуються хіба що ті, хто сидітиме в той час глибоко під землею...

Останні слова чоловічок говорив уже не до Незнайка, а сам до себе. І тут же це записав у комп'ютерну пам'ять.

Незнайко відчув, як від чоловічкових слів волосся в нього на голові стає дибки, а поза спиною ніби хто снігу сипонув. На якусь мить йому навіть здалося, що в цього недолюдка під смугастим ковпаком сховані роги, а з рота йому ось-ось шугоне полум'я, очі вибалушаться і він замекає по-цапиному. Незнайко ледве переборов приступ страху й спромігся лише вимовити:

— А що ж варта Земля без людей?

— Зате все золото, усі коштовності — і неперевершений алмаз “Сансі”, і скіфська пектораль,— усі палаци, музеї, вілли на величезній частині земної кулі будуть мої, тільки мої,— задоволене проскрипів чоловічок.— Ти поки що залишишся жити, будеш моїм слугою.

У Незнайковій уяві постало їхнє село: тихо, на вулиці нікогісінько, порожні подвір'я, пустками стоять хати, побіг до Федька — тільки вітер відчиненими дверима хилитає, Федька нема й не буде. І щось таке стиснуло Незнайка за горло, що йому аж кричати захотілося. І він таки не стримався.

— Ви... ви погана людина,— промовив крізь сльози Незнайко,— ви гірший від сказаного собаки!

— Он ти який! — очі в чоловічка звузилися, стали крижаними.— А я думав тебе залишити... У такому разі, може, скажеш мені, як ти сюди потрапив і що тут робиш? Адже не щодня люди прогулюються на Місяць.

— На Місяць я потрапив випадково.— Незнайко вже трохи заспокоївся і тепер пильнував, щоб не сказати чого зайвого.

— Де стоїть ваш корабель?

— Не знаю.

— Сліди скоро доведуть до нього моїх роботів. Тільки, на жаль, зараз вони дуже зайняті. Скільки вас?

Незнайко мовчав.

— А хто ще з тобою йшов?

— Ніхто.

— Мені мій робот доповів,— у голосі чоловічка бриніла лють,— що вас було двоє.

— То був ще собака.

— Собака? На Місяці? А де він? — у запитаннях чоловіка вчувалося нетерпіння.

— Не знаю.

— Так-от що. Мені потрібен собака більше, ніж ти. Я хотів тебе попражити на сонці, щоб ти розм'як трохи. Але ні. Робот замкне тебе на складі, і ти сидітимеш там, доки не наблизиться твій собака. Тоді я звелю вкинути тебе в якусь прірву або... випробую на тобі свої смертоносні промені. Собаку ж заберу собі. Як я скучив за собаками!.. А мій робот-сторож і без тебе знайде ваш корабель, і ми всіх вас, як мишей, переловимо.

“Отже, Капітан і Граматик поки що не в його руках. Він про них нічого не знає,— з полегшенням подумав Незнайко.— Якщо вони живі, то будуть шукати мене. Тільки б самі не попалися в лапи до цих людоловів. І щоб Друг не попався”.

Чоловічок тим часом щось написав на аркуші паперу й показав роботів. Той мовчки обійшов Незайка спереду, опустив забороло йому на шоломі й штовхнув до виходу.

Ляда в підлозі відсунулася, і вони — Незайко попереду, робот з кінцем шнурка в руці за ним — зійшли сходами вниз, перейшли в шлюзову камеру й ліфтом з'їхали на поверхню Місяця. Перед Незайком знову на тлі чорного неба постала похмуро-чорна крута гора.

“Ох, і ускочив, як жаба в жар,— мало не заплакав Незайко.— Оце так Море Ясності. Доведеться, мабуть, скласти голову серед того каміння. І ніхто не знатиме, де я пропав. Ой, а який цей чоловічок жахливий, що він надумав! Людоїд якийсь!”

Циліндроголовий людолов потяг Незайка просто туди, де метушилися кілька таких самих, як і він, циліндроголових роботів. Вони щось носили, переносили, складали, не звертаючи ані найменшої уваги на Незайка та його конвоїра.

Один з роботів недалеко перед ними, прямо на їхньому шляху, встромив у місячний ґрунт якусь табличку, ніби оголошення. По буквах Незайко здогадався, що той напис зроблено англійською мовою, але що він означає, того, звісна річ, не міг збагнути.

І тут сталося щось незрозуміле. Робот, який увесь час шарпав Незайка, щоб він ішов скоріше, раптом зупинився як укопаний, схопив його впоперек і...

Айва, помаранча, овоч, поле, бригадир, коваль, ветеринар, лікар, плече, нуль, алюміній, вугляр, пекар, хлібороб, ітрій, дідусь, Макар, Олексій, ліс, груша, слива, окунь, легеня, неон, осмій, школяр, муляр, емаль, нікель, молібден, ніобій, тіль, яблуня, верба, кварц, марганець.

Ключ. Від поданих іменників (алюміній, ітрій, неон, осмій, нікель, молібден, ніобій, марганець — це назви хімічних елементів) утвори прикметники жіночого роду за допомогою суфіксів -ова, -ева (-єва). Вибери підряд тільки прикметники з суфіксом -ева (-єва). З перших букв цих слів дізнаєшся, що сталося з Незайком.

На жаль, Незайко не міг пригадати, бо й не знав, що у вживанні в прикметниках суфіксів *-ов* та *-ев (-єв)* має значення група іменника, від якого утворено цей прикметник, і наголос. Якщо іменник твердої групи, то вживається суфікс *-ов*, якщо м'якої або мішаної, то ще треба зважати на наголос: наголос падає на основу — виступає суфікс *-ев (-єв)*, на закінчення — буде суфікс *-ов*. Адже коли цю тему вивчали, Незайко, здається, саме ковзався на затоці Дніпра, а якщо ні, то дивився кудись у вікно.

XXIII. Порятунк

Довкола, скільки око сягає, простяглася одноманітна пустеля, вкрита сіро-коричневим пилом. Ніде ані найдрібнішої білинки, ані найменшого натяку на життя. Тільки то тут, то там, ще більше підкреслюючи одноманітність місячного пейзажу, валяються невеликі шершаві камені; де-не-де стирчать

чималі уламки скель та ще між вирвами, наче кротовини серед сплюндрованого якимись нещадними вибухами поля, здіймаються горбики пилю.

Раптом один такий горбик заворушився. Спочатку з нього виткнулися дві блискучі кульки й завмерли. У них відбилася порожня пустеля й шматок чорного неба з яскравим овалом Землі. Минуло небагато часу, і позаду кульок, ніби величезний паросток, вистромився вкритий лускою стрижень, гойднувся вліво-вправо й застиг. Далі з обох боків поза кульками висунулися ще два листки, вкриті лискучою шерстю. І нарешті горбик розсунувся, і з нього, обтрушуючись, підвелася шестинога істота.

Це був, безперечно, Друг. Він повернув голову в один бік, у другий, а потім підійшов до того місця, де востаннє бачив Незнайка, обмотаного арканом і поваленого додолу, обнюхав місячний ґрунт, пробіг кілька метрів слідами циліндроголового людолова (його сліди сильно пахли мастилом, цього запаху не міг забити навіть їдучий місячний пил) і зупинився.

Якийсь час Друг розмірковував: треба було рятувати Незнайка і не можна було покидати напризволяще Капітана з Граматиком. Він розумів, що насамперед потрібно визволяти з біди багато людей, а потім одного. Але йому невідомо було, чи Капітан і Граматик зараз у скрутному становищі, чи ні. А Незнайко, це точно він знав, був у руках невідомих і, очевидно, безжалісних створінь. І все-таки після хвилинного вагання пес вирішив шукати спочатку цих двох — Капітана й Граматика.

Але невдовзі Друг був змушений зупинитися. Шлях йому перетяло провалля, за яким височіла скеля. Отже, Капітан і Граматик або перестрибнули по той бік, або попадали в прірву. Однак, як показали розрахунки, перше було хлопцям не під силу. Залишалася як найімовірніша друга версія.

Пес нахилив голову над прірвою. Помітив, що дно провалля й стіни майже до половини були білі, мов із крейди. Але слідів тут не можна було розрізнити. Не було видно й хлопців. Отже, хлопці пішли кудись. Найлогічніше було припустити, що вони подалися таки ближче до корабля.

Друг побіг уздовж провалля, час від часу зупиняючись та зазираючи вниз. Біг довго, поки не наткнувся на вал від якогось невеликого, вибитого, очевидно, метеоритом кратера, який перегороджував місячну щілину. На його схилах стирчали нерівні кам'яні брили. Пес заглянув у провалля, проте нічого там, крім білих каменів, не побачив.

Правда, два уламки, теж білі, мов висічені з мармуру, мали якусь неприродно округлу форму. Вони лежали на самому дні прірви. Один з них ніби ворухився. І раптом пес вловив Капітанів голос:

— Граматику, Граматику, вставай, прокинься.

Друг зрадів, що хлопці десь недалеко, але стримався й тільки запитав, не розкриваючи рота:

— Капітане, де ти?

— Ми з Граматиком у якійсь прірві,— негайно обізвався Капітан, мовби вже чекав Друга.— Тут непроглядна темінь, нічого не видно. Ми зайшли в глухий кут і не можемо вибратися звідси.

Пес тим часом, доки говорив Капітан, повертав голову то в цей, то в той бік — пеленгував, тобто визначав, звідки йде Капітанів голос. Коли він

наставляв голову до провалля, звуки сильнішали, а тільки-но відводив в інший бік — звуки ставали слабкішими. Сумніву не було: хлопці внизу.

— Я йду до вас,— повідомив Друг.

— Ми чекаємо тебе,— радісно відповів Капітан.

Не гаючи ані секунди, пес почав спускатися в провалля, обережно переставляючи із виступу на виступ свої шість ніг. Спуск був крутий, небезпечний, кожної миті можна було послизнутися й скотитись у яму. До того ж зір у Друга, коли він зійшов нижче, почав чомусь затуманюватись. Пес орієнтувався більше на голос Капітана, який раз у раз повторював:

— Граматику, Граматику, вставай...

Нарешті почувся й Граматиків голос, якийсь ослаблений, кволий:

— Де ми?.. Де чужопланетяни?

— Вставай, до нас Друг іде.

— Який друг? Той із панцирною головою, що оранжерею нам показував?

— Ти, я чую, вже трохи ожив. Навіть жартуєш. То підводься. Будемо вибиратися звідси. Друг допоможе.

— Мені спати хочеться.

— Граматику, чуєш, Граматику,— не вгавав Капітан, боячись, щоб його товариш знову не заснув,— у тебе, мабуть, регенераційна система погано працює, і в твоєму скафандрі зібралось багато вуглекислого газу, через те ти такий млявий...

Пес нарешті тицьнувся мордою в Капітанів скафандр, якраз йому в спину.

— Песику,— зрадів Капітан,— як добре, що ти прийшов. Граматикові погано, а я нічого не бачу в цій темряві.

— Тут можна вибратися з прірви,— промовив Друг,— тільки треба знаходити виступи.

Капітан відв'язав мотузок від себе, навпомацки зав'язав його навколо тулуба псові і сказав йому, щоб він поволі дряпався назад нагору.

— А ти,— звернувся він до Граматика,— скільки можеш, повзи за нами, аби нам вистачило мотузка, щоб дістатися на поверхню. Тоді я тебе витягну.

— Зрозумів тебе, Капітане.— Голос у Граматика звучав уже бадьоріше.— Не турбуйся, я не відстану.

Пес рушив попереду. Він звертав то ліворуч, то праворуч — вибирав місце, де можна було безпечно поставити лапу. За ним, тримаючи мотузок під пахвою, видирався нагору Капітан. Скафандр сковував його рухи, пальці в рукавицях погано згиналися, не приставали до каменя, ковзалися. До того ж, нічого не було видно. Рятувало тільки те, що Друг вів його. Та й важив він тут у шість разів менше, ніж на Землі, тому не було так тяжко втримуватися на крутому схилі кратера. І, на щастя, каміння від довгого лежання вже встигло міцно позлипатися між собою, тому не скочувалося вниз.

А цій горі, здавалося, кінця-краю не було. Найбільше він потерпав, щоб не зірватися вниз. Звичайно, забитися не забився б, якби впав, але Друга потягнув би за собою та й Граматика міг збити. Через те коли стомлювався, то не пересильовав себе, а припадав грудьми до каміння й відпочивав десять-п'ятнадцять секунд. І час від часу запитував:

— Граматику, як ти?

— Я підіймаюся за вами,— відповідав Граматик, і було чути, що він часто дихає — бракувало кисню.

Коли, за Капітановими підрахунками, до верху залишалось зовсім небагато, мотузок зненацька натягнувся і випорснув йому з-під пахви. Першою його думкою було: чи не трапилося чого з Граматиком? Чи не покотився він назад у провалля?

— Граматику, що там у тебе? — запитав він з тривогою. Кілька секунд у шоломофоні чулися тільки шерхоти й переривчасте сопіння.

А потім обізвався досадливий Граматиків голос:

— Та ось на мотузок наступив. Виплутуюся з нього. І справді, невдовзі мотузок упав на Капітана, злегка стукнувши його по скафандру. Капітан знову затис мотузок під пахвою й подряпався вслід за Другом.

— Граматику, якщо втомився, то перепочинь. Я вже скоро виберуся на поверхню, тоді допоможу тобі.

— Усе гаразд, Капітане,— не здавався Граматик.— Не турбуйся.

Незабаром пес повідомив:

— Я дістався нагору. Тобі, Капітане, залишилося ще один метр шістдесят сім сантиметрів — і твоя голова буде врівень з поверхнею Місяця.

Серце в Капітана закалатало швидше: ще один ривок — і вони врятовані. Але Капітан, проте, не став поспішати. Він так само, як і перше, уважно обмацував кожен камінь, добре брався за нього й тоді обережно переносив ногу на вищий виступ. Адже зриви найчастіше трапляються тоді, коли до мети залишається один крок: людина на радощах розслаблюється й допускає помилку. А було б дуже прикро, якби він схибив саме тепер, коли вже майже вибрався з цієї пастки.

Нарешті його рука вільно просунулася вперед, не натикаючись на стіну. В очах йому ніби розвиднилося, повітлішало, але він все одно нічого не бачив — навіть перед собою. Мовби якийсь молочний туман, густий-прегустий, окутав його.

Капітан ще двічі переступив з каменя на камінь — і ось він уже, затискуючи мотузок у руці, став на поверхні. Але очі й далі йому застилила якась полуда.

Поволі, не сходячи з місця, щоб знову не впасти в прірву, Капітан обернувся навколо себе. І раптом ніби хто рукою повів по заборолу — полуда зникла, і в очі бризнуло нестерпно яскраве сонце. Ховаючи очі від сліпучого світла, він опустил голову й побачив спочатку схил кратера, а потім чорну пащу провалля, у якій тьмяно біліла постать у скафандрі. Це підіймався Граматик, прив'язаний до конопляного мотузка.

Капітан став зручніше над прірвою, гукнув до нього, щоб він пильнував, аби не зачепитися десь за виступи, й почав поволі вибирати мотузок.

— Тебе, Граматику, тягти неважко, наче відро з водою,— весело промовив Капітан, радий, що їхня пригода щасливо кінчається, а тоді уважніше подивився на товариша, який уже був під самим верхом, і ойкнув: — Таж тебе геть усього...

Під голуб..м небом, на однаков..й відстані, братов.. зошити, з перш..ми променями, при м'як..й посадці, інш..м разом, в усяк..й справі, рішуч.. дії, з працююч..ми робітниками, в чуж..х краях, умираюч.. дерева, тих..й гомін,

широк..м полем, на вузьк..й стежці, далек..м друзям, в абияк..м ділі, у легк..м одязі, довг..м днем, освіжаюч.. подихи вітерецю, гаряч..х почуттів, інш..й людині, найвищ.. гори, евкаліптов.. гаї, співаюч..х птахів, єгипетськ.. піраміди, друг..й рік, з блискуч..м успіхом, з могутн..м піднесенням.

Ключ. У закінченнях прикметників, порядкових числівників, займенників та дієприкметників (а всі вони відмінюються, як прикметники) замість крапок встав букву и або і. Вибери підряд лише ті слова, у які вставлено букву і. З їхніх перших букв складеться два важливих слова, що їх сказав Капітан.

Грамастик миттю подумки розшифрував це надзвичайно важливе для їхньої експедиції повідомлення. Для нього це було просто: якщо на слух вагався, яку букву вставити — *и* чи *і*, підставляв прикметник *білий* у потрібному відмінку, роді й числі і брав його закінчення, яке завжди чується виразно.

XXIV. Один серед пустелі

Щойно конвоір відійшов, як інші роботи почали складати поруч з Незнайком і на нього балки та рейки, мовби він теж був якимось шматком заліза.

Незнайко відкотився трохи й спробував підвестися. Але зробити це зі зв'язаними руками йому ніяк не вдавалося. Він і підгинав ноги, і перевертався з боку на бік, і впирався головою в місячний ґрунт, проте нічого з цього не виходило.

Знесилившись, він притих на хвилину. Якийсь робот знову підкотив його до купи залізяччя. І тут Незнайка почали обсідати невеселі думки. Досі нічого такого не думав, може, й через страх, а тепер, коли перший страх минув, його охопила тривога.

“...Зрештою, померти не страшно,— переконував себе Незнайко.— Це, мабуть, те саме, що заснути — і не бачити, не чути нічого... А мені й справді хочеться спати. Удома вже, напевно, ніч, усі поснули... Заплющити очі — і спати. Але тоді ніхто не дізнається, яка загроза нависла над Келебердою, над Землею. Ні, треба будь-що-будь утекти й розказати хлопцям про все... про того божевільного... Вони щось придумають...”

Незнайко знову став соватися сюди-туди по стоптаній роботами місячній поверхні. І враз відчув, що капроновий мотузок попускає і петля розслаблюється. Він поволі витягнув одну руку, потім уже легко — й другу. Перечекав, коли близько не залишилося жодного робота, й підвівся. Мотузок упав у пилюку. Незнайко переступив через нього, нагнувся, підняв і машинально поклав до кишені. Трохи відійшов убік — ніхто його не затримував. Тоді зробив ще кілька кроків — роботи однаково займалися своєю справою.

“Вони, мабуть, роблять тільки те, що їм наказано,— здогадався Незнайко,— все інше їх не цікавить. Це добре. Отже, ті роботи, які працюють, не страшні, я їм не потрібний. Остерігатися треба тих, що тиняються без діла”.

Повертатися назад повз ракету, коло якої стовбичив вартовий і в якій, ніби той павук, зачаївся чоловічок з цапиною бородою, Незнайко побоявся. Він повернув праворуч, проти сонця, й побрів за одним із роботів, намагаючись не відстати від нього й не випереджувати його.

Ліворуч чорніла велика кругла улоговина, оточена невисоким валом. У її центрі підносилась якась широка циліндрична, неначе вкорочений заводський димар, похилена в бік земного диска споруда. Роботи розбирали навколо неї риштування. А над нею сяяла Земля, мов зарум'янений коровай.

Радість від того, що нарешті визволився з пут, трохи вляглася, і Незнайко тепер з тривогою подумав, як же він сам знайде дорогу до свого корабля. “Ага, коли я з Другом ішов, то Земля висіла в мене перед очима. Треба, отже, так повернутися, щоб вона тепер була за спиною. Але коли мене ніс людолов, то сонце сліпило мені очі...”

Незнайко відділився від роботи й повернув праворуч попід горою, налягаючи на ноги, щоб скоріше відійти від небезпечного місця. Зараз сонце гріло його в лівий бік. Він оглянувся: Земля залишилася позаду. “Якби натрапити на свій слід, тоді б легко було дістатися до корабля”. Але слідів тут було багато. І його пробирав страх: ану ж знову зненацька вирине той циліндроголовий людолов.

Він ішов і зиркав то в один, то в другий бік, то позад себе, готовий першої-ліпшої миті присісти за горбиком чи впасти ниць у місячний пил.

“А може, хлопці, якщо з ними нічого не сталося, сіли в корабель і дременули назад на Землю? Побачили, що тут небезпечно, і вирішили не гаяти часу, а мене покинули...”

Сльози виступили в нього на очах, він хотів утерти їх і тільки стукнув кулаком по заборолу.

“Ні, не може цього бути. Капітан і Граматик не такі, з ними можна хоч на край світу — вони ніколи не залишать людину в біді”.

А довкола — одноманітна порожнеча: ні деревця, ні кущика, ані травинки. Тільки попіл буро-коричневий і чорна стежка посеред нього — аж до самого чорного обрію.

“День чи ніч зараз на Місяці? І ніби день, бо сонце палахкотить у небі, і ніби ніч, бо небо чорне і всіяне зорями. З одного боку пече, мало скафандр не розплавиться, а з другого — мороз тріскучий. Усе не так, як на Землі...”

Незнайкові нараз впали в очі сліди, які, як йому здалося, вели в той бік, де залишився пес. З Другом не було б так страшно. І вони б скоро знайшли корабель. Незнайко вже навіть був рушив ними, та раптом зупинився: а якщо цей робот-людолов знову чатує там? Вдруге на аркан попадатися він не хоче. Від згадки про це йому аж мороз поза спиною пішов. І він вирішив іти навпрошки.

“Так, ніби в схованки граюся,— подумав Незнайко, поволі забуваючи, де він і що з ним.— Тільки той, хто пішов шукати, невідомий мені. І я не знаю, куди він подався... Попіл, попіл, попільниця, а де твоя журавлиця? Попід небом літала, головою кивала. Кив-кив, не кивай, а ти з города тікай!”

Це було на канікулах після якогось класу. Саме довкола буяла зелень, червоніли вишні, достигали соняшники. А вони гралися в схованки на Граматиковому подвір'ї.

Коли жмурився, здається, Федько, Незнайко заховався в борозні між картоплею під гарбузовим листям. Терпко пахло ботвиння. То дужчали, то зовсім згасали голоси. Монотонно гудів джміль, перелітаючи з квітки на квітку. Усе заколисувало його — і він заснув.

Один за одним жмурилися хлопці й дівчата, а Незнайка все нема та й нема. Хтось навіть сказав, що він додому подався. Це так йому потім розповідали. А було вже під вечір. То Граматик побіг до них подивитися, чи справді Незнайко вдома. А тоді всі стали шукати його. Поламали стебла кукурудзи, потоптали картоплю, порвали гарбузове огудиння, а таки знайшли.

Граматикова мати казала, що якби він був переночував у борозні, то міг би тяжко захворіти. Вона нагримала на хлопців, що столочили город, але й похвалила їх, що не кинули товариша напризволяще.

Може, хлопці вже йдуть визволяти його. А він сам утік з неволі і мандрує цією безводною, безлистою пустелею.

Незнайко повів язиком по пересохлих губах і оглянувся. Ззаду, вже досить далеченько, височіли чотири гори, попереду то тут, то там лежали камені. Корабля не було видно.

“Котилася торба з високого горба, а в тій торбі хліб, паляниця — кому доведеться, той буде жмуриться... А в тій торбі черешні, суниці, смачні полуниці, агрус, порічки, морква без гички, яблука, груші, з маком пампуші, горох і редиска, вареників миска, в банці сметана, дині з баштана... Якби чогось попоти... холодної води а криниці... Он у тій долині, може, криничка є... І їсти хочеться...”

Ноги в нього були мов налиті свинцем, не хотіли згинатися, у животі бурчало, у горлі пересохло. І Незнайко вирішив перепочити.

Щойно присів на камені, як десь затьохкав заливисто соловей:

— Тюї-тюї-тьох, тюільрі-віть-віть, тюр-р-рль, тюр-р-рль, тьох-тьох-віть-віть, тюї, тюї.

Так приємно-приємно йому стало, ніби перенісся під розлогу вербу над дніпровською затокою. Якась ніжна змора охопила його й розлилася по всьому тілу. Та раптом у слов'яний спів увірвалося вороняче каркання:

— Кар-кар, Гарріс крав крав.

Незнайко підвів голову і здерев'янів: до нього з капроновим мотузком наближався циліндроголовий робот. Незнайко хотів схопитися й утікати, але ноги не ворушилися, він ніби прилип до каменя. Хотів крикнути — голос наче застряг у горлі, язик не хотів повертатися, видобувся тільки якийсь хрип.

“Що робити? Що робити? — гарячкове пульсувало в Незнайковій свідомості. Перед його уявою виникла їхня вулиця, обсаджена з обох боків вишнями, виринули обличчя Капітана й Граматика.— Треба повідомити хлопців. Повідомити хлопців”. І він, зібравши останні сили, швидко-швидко став говорити, повторюючи дедалі голосніше:

— Хлопці, чуєте?..

Злий, дужий, енергійний, малий, легкий, близький, яскравий, високий, тяжкий, настирливий, ефективний, низький, багатий, важкий, елементарний, зухвалий, пухкий, економний, цікавий, вузький, істотний.

Ключ. Від цих прикметників утвори вищий ступінь порівняння. Вибери підряд у стовпчик лише ті прикметники, у вищому ступені яких немає буквосполучення -жч-. З перших букв цих слів прочитаєш три зашифровані слова, що їх усе повторював Незнайко.

Незнайко найбільше боявся, що його не почують. Але його почули. “Буквосполучення -жч- при творенні вищого ступеня виникає лише тоді, коли

основа прикметника закінчується на *г*, *з*, *ж* (“нога, нозі, ніженька”). Таких прикметників є сім. Якщо основа закінчується на *с*, то виникає *щ* — і таке стається тільки в трьох словах: *товщій*, *вищій*, *кращій*”. Проте це буде трохи пізніше. А тепер повернемося до Капітана й Граматика, які вибираються з провалля.

XXV. Потьмарена радість

Капітан мало не танцював.

— Ти розумієш,— говорив він, допомагаючи Граматикові вибратися на поверхню,— ти розумієш, та це ж відкриття! Ради цього, справді, варто було летіти сюди. Ти розумієш...

Граматик сів безсило на порепаний камінь.

— Я нічого не бачу.

— Зараз будеш бачити. Тільки почекай хвилину, не ворухися й не обертайся, я візьму пробу з тебе... Так он чого стіни слизькі. Це ж, напевне, вуглекислий газ...

Капітан дістав пробірку, нашкріб у неї інею з Граматикового скафандра, міцно закупорив і поклав назад до кишені. Потім набрав інею ще в одну пробірку.

— Розумієш, Граматику, у цій тріщині, куди ми з тобою попадали, виділяється якийсь газ, не кисень, скоріш усього — вуглекислий газ. Він і пообмуровував нас так, що ми нічого не бачили в цьому проваллі. А тепер повертайся поволі... Сонце враз розтопить іній на скафандрі, і ти знову бачитимеш...

Граматик повертався всім корпусом, і там, де падало сонячне проміння, білий наріст миттю зникав, мов його й не було на скафандрі.

— Бачу,— радісно обізвався він.— Аж ніби легше дихати стало. Бачу тебе, Капітане, бачу Друга...

— Звичайно, вуглекислий газ — не хтозна-яке добро,— уже розважливіше почав міркувати Капітан.— Але на Місяці й це неабияка знахідка...

— Та це ж, Капітане, неоціненне відкриття,— не погодився з ним Граматик.— Це початок життя на Місяці. Тут, виходить, можна будувати оранжереї і вирощувати кактуси, а вони виділятимуть кисень і даватимуть продукти харчування...

— А чому саме кактуси, а не хлорелу чи, ще краще, помідори, картоплю, полуниця? — запитав Капітан, оглядаючи тим часом Граматиків ранець.

— Бо кактуси не потребують багато води й невибагливі до ґрунту... Ото б ще воду знайти на Місяці...

Закінчивши огляд, Капітан невдоволено покрутив головою:

— Радіопередавач розбитий, трубка від кисневого балона зігнута. Через те й дихати тобі важко. Треба нам швидше добиратися на корабель. Ти вже перепочив, Граматику?

— Так. А де ж Незнайко?

— Мабуть, Друг дав йому завдання і він вчить у кораблі,— відповів Капітан, а потім повернувся до пса: — Ти багато задав Незнайкові?

Друг поволі підвів голову, і в його кулястих очах, як здалося хлопцям, блиснула розгубленість.

— Незнайка нема на кораблі,— відповів він.

— А де ж він? — майже в один голос запитали Капітан і Граматик, передчуваючи щось недобре.

— Ми йшли шукати вас, і його мотузком зловив робот.

— Як мотузком? — перепитав Капітан.

— Кинув мотузок і обплутав ним Незнайка,— пояснив пес. У його мовному запасі не було такого слова, як “аркан”.

— Капітане, нам треба негайно йти виручати Незнайка,— схопився на ноги Граматик.— Це той у циліндричному шоломі зловив його... А чому ти, Друже, вважаєш, що це робот?

— Під ним, коли він рухався, вібрував ґрунт від моторчиків.

— Де це сталося? — запитав Капітан.

— Там, де ви впали в щілину.

— І що робот зробив з Незнайком?

— Поніс його на північний захід.

— Не розгерметизував?

Цього пес не бачив. Бачив тільки, що робот схопив Незнайка й поніс.

— Ходімо, Капітане, швидше ходімо визволяти Незнайка,— не витерпів Граматик.

— Від кого?

— Від циліндроголовців.

— А скільки їх? Що вони роблять? Звідки вони тут узялися? Навіщо вони зловили Незнайка? Де тепер Незнайко? Ти це можеш сказати?

— Ні.

— Так куди йти? А крім того, тобі треба відремонтувати кисневий балон і перепочити, а то довго так не протягнеш. Зараз, не гаючи ні секунди, ідемо на корабель,— промовив Капітан тоном, який не допускав заперечень, і, схопивши Граматика за руку, рушив угору на вал. Потім обернувся до пса: — Друже, за мною.

— Але ж Незнайко...— почав був Граматик, проте не докінчив і мовчки подався вслід за Капітаном.

Капітан на ходу підняв кілька камінців, обтрусив з них пил і поклав до кишені.

— Для природознавчого музею будуть,— пояснив він і замовк, задумавшись. “Перший вихід на Місяць можна було б вважати навіть дуже вдалим, якби Незнайко не попався до рук невідомих. Але Незнайка в цьому винуватити не можна: він урятував нас із Граматиком, відволік на себе увагу циліндроголовця. Де ж тепер шукати його? Якщо це справді пірати, про яких стільки жахливого розповідають на Землі, то від них марно сподіватися добра... Аби вони тільки чого не зробили Незнайкові...”

Схил був невисокий і досить пологий, проте Граматик аж упрів, доки вибрався нагору. Йому бракувало повітря, паморочилося в голові. Він чув, що задихається в шкаралупі скафандра. Навіть його рука один раз мимоволі смикнулася, щоб підняти забороло, впустити свіжого повітря, але він вчасно схаменувся: то ж на Місяці, а не вдома, над Дніпром. Тут повітря нема.

— Я так і думав,— ніби з-за гори долинув до нього Капітанів голос.— Наш корабель стоїть он на заході, освітлений сонцем. Недалеко, з півкілометра буде. Граматику, як ти?

— Нічого, добре. Ходімо швидше,— переборюючи кволість, промовив Граматик.

Рівною місциною йти було, звичайно, легше. Тільки дихалося важко та місячний пил був слизький, ковзалися в ньому ноги. Граматик стиснув руки в кулаки, аж вони змокрили від поту, і ступав так, ніби долав останні метри в півкілометровому кросі.

“Треба швидше дістатися до корабля, хай Капітан іде шукати Незнайка, бо інакше він мене не залишить”,— підганяв себе Граматик.

А корабель ніби відпливав від них. Здавалося, цілу вічність вони йдуть, а відстань до нього наче й не зменшувалася. Нарешті останні кроки — десять, п'ять, два. Граматик прихилився до драбини, щоб не впасти. Скло в шоломі запотіло. В очах усе розпливалося.

— Ти зможеш сам піднятися в корабель? — крізь шум у вухах пробився до його свідомості Капітанів голос.

— Зможу.

— Постривай, забори ось камінці і пробірки з пробою, давай покладу тобі до кишені... Ми з Другом підемо в розвідку, кисню в мене годин на чотири вистачить, а ти відпочинь... Тільки перед тим, як відкривати забороло, перевір, чи тиск у кабіні не впав... Ну, бувай.

Граматик, притискуючись грудьми до драбини, поволі поповз нагору. Щоб не думати про втому, рахував шаблі. “Один шабель, два шаблі, три шаблі... — А далі саме по собі йому в пам'яті зринуло правило: — Після числівників *два, три, чотири* іменник треба ставити у формі називного відмінка множини (хто? що? — *два дні*), після числівника *півтора* іменник має стояти в родовому відмінку однини (кого? чого? — *півтора дня*)”.

Коли Граматик був уже в шлюзовій камері, Капітан ще гукнув йому навздогін:

— І поїж, не чекай мене. Я, мабуть, не...

Три (пуд), два (острів), чотири (вузол), три (слово), два (екран), півтора (кілометр), чотири (робот), два (незнайко), три (опудало), чотири (учасник), два (стіл), півтора (рядок), чотири (ярус), два (озеро).

Ключ. Розкрий дужки. Вибери спочатку іменники із закінченням -а, потім — із закінченням -и. З перших букв цих іменників прочитаєш два слова, сказані Капітаном.

XXVI. Погоня

Капітан ішов попереду, за ним, ледве встигаючи, біг шестиногий Друг.

Стежка лежала перед ними, наче пунктирна лінія, кривулясто проведена тушшю по зіжмаканому обгортковому папері. Це чорніли тіні в заглибинах слідів, залишених ними під час попередньої мандрівки.

Капітан поспішав. А його думки то ширяли на далеку чудову Землю, яка бузково світилася в нього перед очима, то вертілися навколо останніх, не зовсім зрозумілих подій.

Добре, що вирішили без Оксани летіти на Місяць. Тут не тільки важко, а й дуже небезпечно. Переборювати природні труднощі не страшно, навіть приємно. Будь-які каверзи природи люди врешті-решт розгадують або передбачають і повертають собі на користь. Але підступи піратів, навіть розгадані, не можуть принести нікому ніякої користі. Бо вони породжені зневагою до всіх інших людей. Щоб порозумітися з природою, треба знати її закони. А які закони в піратів? Грабуй, бери, убивай, знущайся зі слабшого... Проте доведеться повоювати з ними, щоб визволити Незнайка...

На обрії виткнулися чотири зубці. “Це ті гори, які ми з Граматиком бачили,— подумав Капітан.— Крайня зліва — Біла гора, гора Либідь. Очевидно, кудись туди циліндроголовий робот і потяг Незнайка”.

— Друже, зараз нам треба звернути трохи ліворуч,— сказав Капітан.— І добре пильнуй, щоб не потрапити до роботів. Бо хто знає...

— Розумію тебе, Капітане,— відповів пес, підіймаючи вище голову й розглядаючись довкола.

Тепер перед ними лежала чиста, незаймана місячна поверхня, на якій вони залишали мережку слідів.

На Землі, у Келеберді, уже пізній вечір... У лозах витьохкують солов'ї. Лине бузковий запах над селом...

— Зліва попереду на камені бачу предмет, який ворухиться,— раптом перервав Капітанові роздуми Друг.

Хвилю перед тим Капітан ковзнув був оком по тому камені, навіть відчув якусь підсвідому тривогу, що тут щось не так, але не зміг затримати на ньому свого погляду, який мимохіть потягся до рідної Землі. І тепер Капітан миттю знайшов цей камінь серед інших каменів, розкиданих на поверхні Місяця. Він був ніби двоповерховий: на камені-основі лежав ще один камінь, так само притрушений місячним пилом, під яким, проте, вгадувалися обриси ніби космічного ранця.

“Може, це випадковий витвір природи. Адже бувають камені, подібні до людських голів, до вершників, до тварин... Але якби цьому каменю додати голову, він був би схожий на космонавта. Пояс, ранець, плечі є, бракує тільки голови...”

Верхній камінь зненацька хитнувся з боку на бік. Навіть посунувся трохи. І знову застиг неперушно.

Що за мара? Землетрусу ж не було, бо він би відчув коливання ґрунту, а камінь ворухиться... Це все-таки не камінь, це якась істота! Ну, й густо ж населений Місяць: то циліндроголовий робот, то безголовий космонавт...

— Друже,— якомога тихіше обізвався Капітан до пса,— нам треба з двох боків обійти цей камінь, щоб визначити, що це таке. Ти заходь з півночі, я — з півдня...

— Слухаюся, Капітане.

Капітан тепер не спускав очей з підозрілої істоти, дедалі більше розрізняючи на ній окремі деталі скафандра. Коли підійшов ближче, то побачив навіть рукав, а потім (чи це йому тільки так здалося?) — і шолом.

І нараз до нього долинув спочатку нерозбірливий, а потім зовсім виразний голос: “Земля в небезпеці... Земля в небезпеці...”

Капітан зупинився й присів. Оглянувся довкола. Ніде нікого. Підозрілий камінь, покритий місячним пилом, знову заворушився, підвів голову й опустив її назад.

Отже, голова таки є. Тепер уже він не сумнівався: це була жива істота. А коли Капітан зайшов збоку, він уже побачив напевно: це Незнайко куняє на камені, повернувшись спиною до сонця й звівши голову на груди. Першою його думкою було підкрастися й налякати Незнайку. Ото сміху буде.

Але він одразу ж відкинув цей намір: так жартувати з товаришем, який потрапив у біду і якимось чином вирвався з неї, не годиться.

І Капітан став кликати Незнайку — спочатку тихо, потім голосніше:

— Незнайку, Незнайку, це я, Капітан. Зі мною Друг... Чуєш, Незнайку...

Прокинувшись, Незнайко схопився на ноги й очманіло оглянувся довкола:

— А мені здалося — знову підкрадається людолов... Я втік від них... Там чоловічок з цапиною бородою, такий старий, поморщений, командує ними... Мене водили до нього, він багато говорив. Його батько — інженер Гарін, той, пам'ятаєш, що змайстрував гіперболоїд... Він щось хоче зробити з Землею. Казав, що всіх людей повбиває, а Землю забере собі... Його звали Джек Гарріс... Він казав, що його роботи можуть пограбувати будь-який космічний корабель...

— Ходімо скоріше до корабля. Те, що ти розповідаєш, дуже важливе. Намагайся пригадати все, що бачив і чув. До найменшої подробиці. У кораблі все докладно розкажеш.

— Ноги дуже болять,— поскаржився Незнайко, ледве встигаючи за Капітаном.— Не поспішай так.

— Нам треба поспішати, доки вони не зогляділися, що ти втік, і не влаштували погоню... Тебе там не мучили?

— Ні, але мені їсти хочеться.

— Терпи, Незнайку, космонавтом будеш,— пожартував Капітан.— І не відставай. На кораблі є ковбаса в смальці і курячий бульйон у тюбиках, медяники і пампушки, повидло і джем, кукурудзяні палички і...

— Ой, не треба, Капітане,— попросився Незнайко.

Капітан проковтнув слину й замовк. Він теж був голодний. Щоб не думати про їжу, він став дивитися, як легко біжить попереду пес, по черзі підіймаючи та ставлячи відразу по три ноги. То нараз йому пригадалися правила визначення дієвідміни дієслова за неозначеною формою: “Якщо основа неозначеної форми (частина без суфікса *-ти*) закінчується суфіксами *-і-*, *-и-* або після шиплячого *-а-* і цей суфікс у першій особі однини випадає, то дієслово належить до другої дієвідміни (у третій особі множини має закінчення *-ать*, а в усіх інших особах, крім першої особи однини, в закінченнях має голосний *и*). Інші дієслова належать до першої дієвідміни (у третій особі множини мають закінчення *-уть*, а в усіх інших особах, крім першої особи однини, в закінченнях мають голосний *е*). Є небагато винятків: дієслова *хотіти*, *соніти*, *ревіти*, *іржати* всупереч цьому правилу належать до першої дієвідміни, а дієслова *бігти*, *боятися*, *стояти*, *спати*...”

Не встиг Капітан додумати, як до нього раптом прудко підбіг Незнайко й смикнув за рукав.

— Диви, диви,— пробелькотів він, показуючи повними жаху очима позад себе.— Там... там...

Капітан оглянувся. Від третьої гори просто на них швидко йшов циліндроголовий робот. Ноги в Капітана смикнулися, щоб тікати, але зусиллям волі він стримав себе. Спочатку потрібно оцінити ситуацію. Їхнього корабля ще не видно. Робот може їх наздогнати. Отже, треба щось придумати. Щось придумати...

— Незнайку, де в нього зброя?

— Я зброї не бачив.

— У них мусить бути зброя. Космонавтам пограбованих кораблів вони погрожували зброєю. Навіть убивали...

— Тікаймо! — вигукнув Незнайко, обганяючи Капітана.

— Стривай, Незнайку, а що це в тебе з кишені виглядає? Мотузок?

— Так, мотузок. Я був зв'язаний ним.

Хвилину вони налягали на ноги мовчки: попереду Незнайко, у якого з кишені звисав кінець мотузка, потім Капітан і за ними пес. Друг, як тільки виникла небезпека, залишився, щоб прикривати хлопців з тилу. Можливо, навіть затримати на якийсь час ту істоту, яка загрожує людям.

— Мотузок довгий? — знову запитав Капітан.

— Довгий.

— Ану, покажи.

Незнайко, не збавляючи кроку, витяг мотузок і подав Капітанові. Коли обертався до нього, мимоволі кинув погляд на циліндроголового робота. Відстань між ними помітно зменшилася. На масці робота, як здалося йому, застиг зловісний усміх. У Незнайка мороз пішов поза шкірою. Якщо вдруге він попадеться йому на аркан, то навряд чи живий вирветься від того чоловічка з цапиною бородою, що розсівся у своїй ракеті, як цар...

— Капітане, біжімо,— благально промовив Незнайко.

— У скафандрі далеко не побіжиш, важко,— охолодив його Капітан.— Не в ногах порятунку треба шукати, а в голові. Бери-но один кінець свого мотузка в руку.

Незнайко, не зупиняючись, узяв кінець мотузка.

— А тепер слухай мене уважно. Бачиш, он там попереду на пригірку два великі камені?

— Бачу.

— Іди так, щоб пройти між ними. Як тільки пройдеш, миттю заверни за правий камінь і присядь. За правий, чуєш?.. Я заверну за лівий і теж присяду. А далі зробимо те, що ти із Федьком якось увечері хотів зробити Граматикові, але не вдалося. Ми з Граматиком тоді наклали вам запотилічників. Пам'ятаєш?

— Пам'ятаю.

— Тільки міцно тримай кінець, щоб не висмикнувся. Намотай на кулак. Я гукну тобі, коли будемо натягувати. Зрозумів мене?

— Зрозумів.

— І потім ми удвох попадаємо на нього, зв'яжемо... А ти, Друже, біжи вперед. Якщо з нами щось трапиться, скажеш Граматикові, нехай він негайно летить додому й передасть таке: “У горах Дерфеля затівається щось проти Землі”. Тільки хай стережеться піратів, щоб не перехопили корабель...

Циліндроголовий робот ішов по їхніх слідах. Було неприємно відчувати, що його очі (якщо він має їх) упираються тобі в спину, наче цівка бойового лазера.

Капітан аж полегшено зітхнув і розслабився, коли присів за лівим каменем, тримаючи в руці кінець мотузка. За правим уже сидів Незнайко. Між ними в місячному пилу лежав міцний капроновий мотузок.

Тепер потяглися нестерпно довгі хвилини чекання. Друг, як і звелів йому Капітан, відійшов від хлопців уже метрів на сто. А вони чатували в засідці на циліндроголового робота. Як тільки він вийде з-між каменів, вони разом натягнуть мотузок нижче колін і різко шарпнуть назад.

Тільки б не пропустити слушної миті. Не задрімати б на той час. Не замріятися. І, коли він впаде ницьма в місячний пил, треба буде його відразу обкрутити мотузком, щоб не встиг пустити в хід зброю.

Хвилини минали, а циліндроголовий робот, проте, не з'являвся. Чи пішов в іншому напрямку, чи зачаївся за каменем? А може, в розрахунки вкралася помилка?

Капітан подивився на годинник. Минуло дев'ять хвилин. Усе-таки робот уже повинен прийти.

Заворушився Незнайко за своїм каменем.

— Нога стерпла,— пошепки пояснив він. Капітан приклав руку до губів, показуючи, щоб він мовчав. Але через півхвилини Незнайко прошепотів знову:

— Я вигляну.

І, не чекаючи, що скаже Капітан, висунув голову з-за каменя. Капітан прикипів до нього очима, боячись щось сказати, щоб не сталося непоправного. І хотів якось стримати його, щоб не наражався на небезпеку.

Нарешті Незнайко повернув до нього голову і сказав розчаровано:

— Робот пішов назад на свою базу.

— Як? — не повірив власним вухам Капітан і теж виткнувся з-за каменя. Справді, циліндроголовий робот був повернутий до них спиною і віддалявся.

Чому він відмовився від погоні? Що сталося? Капітан підвівся на повен зріст і розглянувся довкола.

— Усе зрозуміло,— нарешті з тривогою в голосі промовив він.— Нам треба поспішати до корабля. Тепер можна всього сподіватися. Адже...

Знести, дрижати, волочити, записати, збудити, цокотіти, стежити, зшити, сказати, спати, мовчати, полоти, збігти, прати, палахкотати, бачити, збороти, белькотати, очистити, висіти, клепати, цькувати, звучати.

Ключ. Визнач дієвідміну дієслів за їхньою неозначеною формою і вибери спочатку дієслова другої дієвідміни, потім — першої. У кожному слові виділи другу від початку букву. З цих букв, коли їх прочитаєш підряд, дізнаєшся, чому Капітан стривожився.

XXVII. Нарada перед ударом

— Коли я побачив, що ви всі йдете живі й здорові, то так зрадів, що аж підскочив до стелі,— весело говорив Граматик, зустрічаючи товаришів, які переходили із шлюзової камери в кабіну корабля.— І ще раз переконався, що тяжіння на Місяці в шість разів менше, ніж на Землі, бо добре-таки стукнувся тім'ям у якусь залізяку,— помацав він зверху голову.

Спочатку піднялися в кабіну Капітан і Друг. За ними в дверях з'явився замураний, втомлений і сяючий Незнайко.

— А тобі, Незнайку, без пилососа не обійтись. Ти весь запарошений, як мільярдолітній місячний камінь,— сказав Граматик і кинувся вмикати пилосос.

— Я й сприйняв його за камінь. І не помітив би, якби не Друг,— признався Капітан.

— Цікаво, який би ви мали вигляд, якби вас зв'язали й кинули в той попіл?.. Але ж і попелу тут назбиралося... Скоріше пилосось мене, Граматику, бо їсти хочу.

— А циліндроголові чужопланетяни хіба не давали тобі їсти? — поцікавився Граматик.

— Були б дали — повен рот попелу, якби я не втік... Та й які вони чужопланетяни? Це якісь розбійники з Землі. А того чоловічка з цапиною бородою тільки золото й алмази цікавлять. Він би всіх людей повбивав...

Капітан, тільки зайшов до кабіни, відразу сів у своє крісло за пульт керування й увімкнув комп'ютера. Почав розраховувати дані для повернення корабля на Землю. Це помітив Граматик.

— Невже, Капітане, справді тут настільки небезпечно, що треба втікати? — запитав він.

— Граматику, знайди-но що-небудь доброго попоїсти для Незнайка і для мене теж, бо ми голодні,— замість відповіді сказав Капітан.— І послухаймо, що побачив Незнайко. Становище, справді, дуже небезпечне.

Незнайко, почищений Граматиком, уже тримав в одній руці чималий шмат копченої шинки, у другій — товсту скибку хліба. Але це не заважало йому розповідати. Він був навіть трохи гордий, що знає більше, ніж Граматик і Капітан.

— Той Джек Гарріс (він каже, що він син інженера Гаріна) хоче всіх людей на Землі повбивати й забрати собі всі палаци, все золото, всі діаманти, і алмаз “Сосі” чи “Шасі”, і ту пектораль, що в Києві в музеї ми бачили, на якій ото скіфи шкуру овечу розтягують...

— Навіщо йому стільки багатства? — здивувався Граматик.— Що він з ним робитиме?

— Хіба я знаю.

— А чим він збирається вбивати людей? Не казав?

— Казав. Якимись смертельними променями. Каже: натисну кнопку — і на пів-Землі людей як не було.

— Ця злочинна згряя заволоділа, очевидно, небезпечною зброєю,— зауважив Капітан.— А нічого ти не помітив, скажімо, якоїсь труби?

— Не знаю, там повно якогось залізяччя лежить. Роботи щось переносять, складають.

— А ти, Незнайку, пригадуй усе по порядку. От зловив тебе робот і поніс... Куди?

— Поніс мене до їхнього космічного корабля. Корабель стоїть за горою, величезний, набагато більший, ніж наш. Ми піднялися ліфтом. Чоловічок з цапиною бородою сидів у кріслі, як цар на троні. А стіни обвішані килимами. Він дуже багато говорив. І все про золото, про алмази. Він сказав, щоб я був його слугою, лакеєм, а я не схотів. Тоді чоловічок сказав, що робот замкне мене

на складі. Робот вивів мене надвір, а там схопив в оберемок і поклав на землю, тобто на місяць, в місячний пил...

— Чому він так зробив? — запитав Капітан, який дуже уважно слухав Незнайка.

— Як?

— Ну, поклав тебе на вільному просторі, а не замкнув на складі?

— А я хіба знаю.

— Що там було, де робот поклав тебе?

— Нічого. Тільки якийсь інший робот перед нами вткнув у землю, тобто в місяць, табличку. І тоді роботи стали складати там різні рейки, арматуру...

— А що було написано на тій табличці? — запитав Граматик.

— Щось по-англійському. Мабуть, так. Бо літери англійські. Якісь слова там були написані. Здається, ми таких слів ще не проходили...— сказав він невпевнено.

— Отже, команди роботам віддаються письмово, а не усно. І англійською мовою,— підсумував Граматик.

— Ага,— підтвердив Незнайко,— той чоловічок теж писав щось роботіві, який привів мене.

— Звідки роботи носили рейки, арматуру? — уточнював Капітан.

— Ой, пригадав. Там же стоїть щось таке, ніби здоровенний казан. І навколо нього роботи розбирають риштовання... А ще той чоловічок, Гарріс, казав, що не далі як за тиждень він стане великим паном на Землі.

— Справи, виявляється, серйозніші, ніж я гадав,— уголос роздумував Капітан.— Радіопередавач розбитий, щоб повідомити Землю. Та й Земля може вже не встигнути, надто мало часу залишилося.

Якусь хвилину всі мовчали. Незнайко перестав їсти. Він дивився то на Капітана, то на Граматика. Друг підвів голову.

— І ще одне,— похмуро обізвався Капітан,— пірати вже знають, де стоїть наш корабель.

— Звідки тобі це відомо? — недовіжливо запитав Граматик.

— Робот, який ішов за нами, бачив його.

Незнайко раптом заметушився.

— Хлопці, треба швидше втікати,— вигукнув він.— Капітане, вмикай двигуни — й летімо додому, на Землю.

— Уже пізно втікати,— відповів Капітан.— Все одно наздоженуть. Вони ще не такі кораблі переймали. Але й не можна допустити, щоб вони скористувалися своєю зброєю... А що ти радиш, Граматіку?

Граматик підвівся в своєму кріслі, глянув на Капітана, потім на Незнайка. Поклав руку на журнал, який лежав перед ним.

— Пірати хочуть умертвити Землю. Ми повинні перешкодити їм це зробити,— голос у Граматика затремтів.— Я пропоную підняти наш корабель у космос і звідти кинути його на їхню променеву гармату. Вони не встигнуть перешкодити нам це зробити. Корабель наш вибухне, ми загинемо, але люди на Землі будуть врятовані.

Запала мертва тиша. Пополотнілий Незнайко гикнув і втупив очі в Капітана. Капітан підпер голову рукою й задумався. Друг на своїй поролоновій

підстилиці занепокоївся, зіп'явся на передні лапи. Граматик схилився над корабельним журналом і став записувати в ньому.

Нарешті Капітан поворушився, глибоко вдихнув повітря.

— Твоя ідея, Граматику, добра,— промовив він і знову замовк, Незнайко гикнув удруге. Граматик перестав писати, чекаючи, що далі скаже Капітан. Друг підвівся на всі шестеро ніг.

— Твоя ідея добра,— повторив Капітан,— але надто дорого вона обійдеться: три життя треба віддати. І все одно це не перешкодить злочинній зграї Джека Гарріса через якийсь час збудувати нову променеву гармату й здійснити свій жахливий намір. Бо люди на Землі так і не знатимуть, що тут затівається проти них.

— Але ж ти сам казав, що Незнайкова пропозиція не годиться,— перебив його Граматик.

— Мій план інакший. Я беру два брикети космічного пального в кишеню — воно має величезну детонуючу силу — із Другом пробираюся розколиною до променевої гармати... Незнайку, за якою горою їхній корабель?

— Здається, за четвертою від Землі. Але, щоб ти знав, біля корабля стоїть вартовий.

— А де оте, схоже на велетенський казан, що від нього роботи приймали риштовання?

— За другою горою.

— Це добре...— І обернувся знову до Граматика: — Тим часом ти з Незнайком летите на Землю. Корабель до старту готовий, я зробив усі розрахунки, увів у машину потрібні дані — тобі залишається тільки увімкнути двигуни.

— Я без тебе не полечу,— заявив Граматик.

— Ти повинен це зробити,— спокійно сказав Капітан.— Ти й Незнайко — ви обидва мусите розповісти людям про злочинний план Джека Гарріса. Слухай уважно далі. Пального для м'якої посадки на Землю вам не вистачить, бо я запрограмував велику стартову швидкість, щоб Гарріс вас не зміг наздогнати, а він обов'язково поженеться за вами. Корабель посадиш у Чорному морі, на південний схід від Кримського півострова, там глибина понад два кілометри. Корабель впливе, його питома вага менша від питомої ваги морської води...

— Але нас ще над Місяцем перехоплять пірати,— не погоджувався з ним Граматик.— Ти ж сам щойно казав, що вони й не такі кораблі переймали. І тебе зловлять. Отак і самі загинемо, і їм не перешкодимо здійснити чорну справу.

— Я про це подумав,— не відступав від свого Капітан.— Треба так нам діяти, щоб пірати не мали часу опам'ятатися. Через годину-дві Гарріс зробить спробу захопити наш корабель. Він із цим, я думаю, не дуже поспішатиме, бо вважає, що ми від нього все одно нікуди не втечемо. Але тільки роботи почнуть підходити до корабля — ти негайно вмикаєш двигуни. Тоді Гарріс почне гарячково готуватися до погоні за вами, бо йому не можна випускати живими тих, хто знає щось про його наміри. Він і не підозриватиме, що хтось із нас залишився на Місяці, а я тим часом підкрадуся й підірву променеву гармату. Ця несподівана катастрофа виб'є Гарріса з колії. Нехай на десять-п'ятнадцять хвилин — і цього буде досить, щоб ви мали змогу втекти від піратів.

— У такому разі ти лети, а я залишуся й зроблю все так, як ти казав,— не здавався Граматик.

— У нас зараз нема часу для суперечок,— стояв на своєму Капітан.— Діяти треба рішуче й швидко, тоді ми виграємо цю битву. Граматику, принеси мені з дозатора два брикети пального... До речі, ти вже відремонтував свій кисневий балон?

— Так.

— А я тим часом розрахую траєкторію польоту.

Граматик непомітним рухом втер сльозу, опустив забороло на шоломі й зійшов униз в шлюзову камеру. Стало чути, як запрацював насос, відкачуючи повітря. Потім дзвякнула засувка на вхідному люкові. А в кабіні було тихо, ніби нікого не було. Капітан заглибився в розрахунки, Незнайко сидів, боячись поворухнутися, Друг застиг у якомусь напруженому чеканні, швидко погойдуючи з боку на бік хвостом, на який крізь ілюмінатор падало яскраве сонячне світло.

Так минуло хвилин п'ять. Нарешті хрипло й ніби винувато обізався Незнайко:

— Капітане, чуєш? А той чоловічок, Гарріс, казав, що йому наш пес більше потрібний, ніж я. Мене він хотів убити своїми променями, а Друга забрати собі, якщо він наблизиться за мною... Капітане, то, може, я залишуся тут і підірву ту його пекельну машину? А ви летіть... Я ж знаю, де вона...

Капітан, мов і не чув його останніх слів, заговорив про інше:

— От добре, що ти нагадав про Друга. Дай мені свій капроновий мотузок, буде замість повідка, коли я з Другом навпомацки йтиму проваллям.

— Може, все-таки я піду...— уже рішуче сказав Незнайко і з сумом додав: — А ви самі, без мене будете прибирати корабель...

— Незнайко подав дуже цінну інформацію,— раптом обізався, не розтулюючи рота, Друг.— Я всебічно опрацював її і зробив такий висновок: я...

Вдар..мо, поспіш..те, пита..ися, згорб..ться, відпиш..те, здобуд..мо, бач..ш, зустрін..те, бор..ться, друж..те, прос..те, одягн..ш, біл..мо, осел..ться, пиш..мо, знякові..ш, заго..ться.

Ключ. Усі дієслова стоять у дійсному способі. Замість крапок треба вставити букви е, є або и, ї. Вибери підряд спочатку ті дієслова, у які вставиш букви е, є (перша дієвідміна), потім ті, у які вставиш и, ї (друга дієвідміна). У кожному слові підкресли другу від початку букву. З цих букв прочитаєш надзвичайно розумну думку Друга.

XXVIII. Тривожне чекання

Коли Граматик з двома брикетами пального повернувся до кабіни, Друг лежав на своїй поролоновій підстилці, підібгавши під себе всі шість ніг. Боків у нього не було. Вони, вкриті лискучою шерстю, стояли біля стіни. Усередині в Другові було видно акуратно розставлені електронні плати й павутиння провідків.

Над ним схилився Капітан з викруткою в руці й уважно слухав, що говорив Друг.

— Насамперед дістань постійну пам'ять, вона мені вже не буде потрібна... Почекай, дай мені все викласти, доки я ще можу аналізувати факти й

робити висновки... Скороти оперативну пам'ять: витягни плати ОП-7, ОП-8 і ОП-9. Я вже проаналізував ситуацію й рішення записав на інші плати. На їхнє місце постав один брикет космічного пального і підімкни запал. Добудь синтезатор мови. На його місце постав другий брикет космічного пального. З хвоста зніми половину кремнієвих пластинок — вони вам пригодяться. Я добре заряджений, а для поповнення енергії решти пластинок вистачить.

Кілька секунд пес мовчав, а потім знову почувся його рівний, з металевим відтінком голос:

— Я готовий. Капітане, переобладнуй мене.

Граматики обережно поклав біля Капітана брикети й, переступаючи з ноги на ногу, ще раз спробував вмовити його змінити своє рішення.

— Капітане,— сказав він з сльозами в голосі,— ти лети, а я залишуся. Я не зумію так посадити корабель на Землю, як ти...

Капітан підвів голову від напіврозібраного Друга.

— Ми всі полетимо на Землю,— промовив він поволі.— Крім Друга. Щоправда, не всього, частину його ми заберемо з собою. Незнайко підказав вихід.

— Незнайко? — здивувався Граматик.

— Так, Незнайко,— підтвердив Капітан.— Виявляється, той ватажок космічних піратів Гарріс дуже скучив за собаками. От наш песик і зголосився піти до нього.

— Друже,— розчулився Граматик,— ти ж не тільки нас, ти стільки людей на Землі рятуєш. Гарний наш песик, коли ми повернемося на Землю, ми відтворимо тебе.

Незнайко, щоб приховати своє хвилювання, заходився наводити порядок у кабіні. Граматик взявся загортати деталі, які Капітан добував з Друга. Робив це акуратно, дбайливо. І клав їх обережно на Незнайкову постіль.

— Основне зараз — щоб Друг потрапив до Гарріса раніше, ніж той пошле своїх роботів проти нас,— міркував уголос Капітан.— Але мені здається, що Гаррісові тепер найважливіше якомога швидше підготувати променеву гармату до пуску. Незнайко каже, що роботи вже розбирають риштовання навколо неї. Отже, я думаю, у Гарріса зараз гаряча пора. Йому нелегко відірвати роботів від установки. А втім, усе може бути... Граматику, проконтролюй, чи я правильно підімкнув запал. Бо якщо десь трапиться помилка, то все пропало. І ми теж.

Капітан витер піт з лоба. Він упрів не стільки від поспіху, скільки від внутрішнього напруження, від зосередженості. Так не втомлювався навіть тоді, коли писав диктант чи розв'язував контрольну задачу. Але в школі помилка була б просто неприємна, а тут вона стала б фатальною.

Граматик прискіпливо простежив за проводками — раз, потім удруге. Усе, як завжди в Капітана, було зроблено бездоганно.

— Жаль, що Друг уже не може нам нічого підказати...— пошкодував Капітан.— Накладаю бокові плити. Я сам виведу Друга на місячну поверхню.

Він опустил забороло. Граматик допоміг йому одягти рукавиці.

— Ходімо, Друже,— сказав Капітан, відчиняючи двері в шлюзову камеру.

— Прощай, Друже! — вигукнув Граматик.

— Пробач, Друже,— тихо промовив Незнайко,— що я часом не хотів слухати твоїх повчань.

Капітан перший спустився в шлюзову камеру, за ним, не оглядаючись і не кажучи ні слова, подався пес.

Грамастик і Незнайко, які залишилися в кабіні, припали обличчями до ілюмінаторів. Нарешті на вже добре втоптаній стежці з'явився спочатку Друг, за ним — Капітан. Пес біг рівно, не збочуючи ні вліво, ні вправо. Капітан пройшов ще кроків з двадцять і зупинився, помахав рукою вслід Другові.

Хвилин через десять Друг зник за камінням. Ще трохи постоявши, Капітан обернувся й пішов поволі назад до ракети. Підняв кілька камінців і сховав до кишені. Для природознавчого музею.

— Друг піде тою стежкою, якою тебе, Незнайку, ніс циліндроголовець,— розповів Капітан, коли повернувся назад на корабель.— Це займе близько години часу. Нам залишається тільки чекати.

На якийсь час запала мовчанка. Потім обізвався Грамастик:

— А пам'ятаєш, Капітане, як ти зрадив, коли в Києві, в “Юному технікові”, знайшов потрібні мікросхеми? Купив їх і від радості забув, куди виходити з магазину. Побіг у протилежний кінець, а потім питав у людей: “Де тут вихід?” А ми чекаємо тебе під магазином, чекаємо. Дехто побіг до пам'ятника Лесі Українці фотографуватися... Нарешті ти з'явився, задоволений, сяючий.

— Як тільки повернемося на Землю, відразу поїдемо до Києва, накупуємо потрібних мікросхем і процесорів і будемо робити нову перцепційно-електронну систему,— мріяв Капітан, дивлячись в ілюмінатор.— Використаємо постійну пам'ять, яку Друг залишив, твій синтезатор мови, плати з оперативною пам'яттю. Креслення в мене є.

— Обов'язково зробимо нового Друга,— підтримав його Грамастик.— І хай це буде так само пес... перцепційно-електронна система... Ми ж, пам'ятаєш, спочатку і не думали робити нашу машину у формі пса.

— Спочатку це мала бути просто собі прямокутна скринька,— підтримав нитку спогадів Капітан.— Але ти запропонував, щоб зробити її у формі пса.

— Бо ж ми, коли ще тільки готували креслення й збирали деталі, щоб раз по раз не повторювати оту довжелезну й важку назву — “перцепційно-електронна система”, стали називати машину аббревіатурою ПЕС. ПЕС та й ПЕС. І вийшов пес. Назва вплинула на форму, форма — на здатності машини.

— Це була дуже вдало вибрана форма шестиногого пса,— ще й тепер не міг стримати захоплення Капітан.— Я приглядався, як він біжить: весь час втримує рівновагу, легко переступає через камінці, не застрягає в ямках. І от ця форма пригодилася ще раз: пес врятує нас саме тому, що він пес.

— І тому,— додав Грамастик,— що Оксана запрограмувала його на доброту. Як на мене, то всі машини треба налаштовувати тільки на доброту, щоб ніхто за їхньою допомогою не міг зробити нічого поганого іншим людям.

— Пса можна було запрограмувати на доброту тільки тому, що ти дав йому мову: він сприймав, що йому казали, і відповідав, коли його запитували. Отак Оксана і вчила його. Інакше навчити нічого, і доброти теж, не можна.

— Але ж і попоморочився я з тим синтезатором мови. Пам'ятаєш, Капітане?

— Чому не пам'ятаю... Одного разу, коли ми були в мене, ти кажеш: “Оце вже втринадцяте буду читати фонетику, щоб розібратися, як твориться кожен

звук мови”. Сидиш, читаєш та раптом як схопишся. “Зрозумів, зрозумів!” — кричиш і побіг додому.

На втомленому й посмутнілому обличчі Граматика з’явилася ледь помітна усмішка задоволення. Очі, на які вже налягав сон, проясніли. Усе-таки завжди, навіть у найсумнішій ситуації, приємно згадувати те, чого сам досягнув, хоч це, може, до тебе вже не раз відкривали чи робили інші люди.

— З голосними, бачиш, було простіше. Якщо передню частину язика дуже високо підняти, утворюється звук *i*, трохи нижче — *u*, ще нижче — *e*. Якщо задню частину язика підняти високо й видовжити губи, утворюється звук *y*, трохи нижче й менше видовжити губи — *o*, ще нижче і зовсім не видовжувати губ — *a*. Сплутуватися можуть тільки ті звуки, які творяться поряд: *i* та *u*, *u* та *e*, *y* та *o*, *o* та *a*. Інші не сплутуються.

— Ти ж найбільше клопоту мав з приголосними звуками,— нагадав Капітан.

— Так,— підтвердив Граматик,— поки не зрозумів, що в нашій мові приголосні групуються по чотири: чотири незапозичені губні звуки — *m*, *v*, *b*, *n* (п’ятий губний звук *φ* — запозичений); чотири зубні несвистячі звуки — *n*, *l*, *d*, *m*; чотири зубні свистячі звуки — *dz*, *z*, *s*; чотири шиплячі — *dž*, *č*, *ž*, *ш*; чотири задньоротові *r*, *k*, *g*, *x*. Не входять у четвірку тільки *p* та *й*. І кожна така четвірка має свої особливості. Наприклад, м’якими будь-де можуть бути лише чотири зубні несвистячі і чотири зубні свистячі. І тільки після букв, що позначають ці звуки, можна ставити м’який знак у кінці слова та перед наступним приголосним...

— Для запам’ятовування цих звуків і букв Друг сказав мені таке речення: “*Де ти з’їси ці лини*”,— пригадав Незнайко.

— Справді, в цьому реченні названо всі букви, які позначають зубні приголосні і після яких можна ставити м’який знак. А от після чотирьох шиплячих у кінці іменників ніколи не може стояти звук *u*, тільки *i*; і навпаки, після чотирьох задньоротових у кінці іменників може стояти лише *u*, а не *i*. Подовжуватися м’які звуки можуть тільки чотири зубні несвистячі, чотири зубні свистячі і чотири шиплячі. Апостроф у словах іншомовного походження може ставитися не лише після чотирьох незапозичених губних та п’ятого запозиченого губного *φ*, а й після чотирьох шиплячих та чотирьох задньоротових...

— Щось як у математиці,— аж здригнувся Незнайко.

— Авжеж,— підтримав його Капітан,— мова так само має свої закони і така ж точна, як і математика. Щоправда, у ній, на жаль, трапляються винятки. У математиці винятків нема.

— Винятки — це так, як запозичений губний звук *φ*, що йде вже п’ятим? — запитав Незнайко.

— Так,— підтвердив Граматик і повернувся до своєї попередньої думки: — А тоді, коли я зрозумів, що звуки мови творяться за певними закономірностями і поєднуються між собою теж за певними законами, мені вже легше було конструювати синтезатор мови.

— Це завжди так,— погодився з ним Капітан.— Що б не робив, спочатку треба збагнути його закони, зрозуміти принципи його дії — і тоді все легко піде.

— Хлопці, коли будете робити нового Друга, візьміть і мене до себе,— попросився Незнайко.— Я вивчу все, що треба. Буду читати те саме не тільки по тринадцять разів, як Граматик, а й... а й по шістнадцять.

— А не заснеш над книжкою? — покепкував із нього Капітан.

— Не знаю. Але зараз мені хочеться спати, — щиро признався Незнайко.— Я б уже й спав, тільки страшно, що прийдуть сюди людолови.

Капітан подивився на годинник.

— Уже більше години минуло, як пішов Друг,— повідомив він.— Щоправда, вибуху не було чути. Але заряд невеликий, то й струс місячної поверхні повинен бути незначний. Так мені здається. Принаймні піратів поки що не видно.

Капітан замовк, задивившись в ілюмінатор на всіяний камінням та розмальований тіннями пустельний простір аж до обрїю, де непорушно висіла Земля, мов декоративний таріль на чорній, поцяткованій блискітками запоні.

У кабіні запала тиша. Тільки чути було, як позіхає Незнайко та переступає з ноги на ногу Граматик. Та ще монотонно гув мотор терморегуляції. І раптом Капітан здригнувся: у кабіні пролунав...

Бліднучи, гурчить, доручімо, обміркуйте, увійшовши, розтроціть, холодніючи, лежачі, відпочиваючи, оновлені, учімо, ловите, пожовклі, аналізуючи, йдучи, обсадимо, темніючи, цокочучі, сушить, глушіть, інкрустовані, агітуйте, електрифікувавши.

Ключ. Вибери дієслова підряд у чотири колонки: 1) у дійсному способі; 2) у наказовому способі; 3) у формі дієприкметника; 4) у формі дієприслівника. З перших букв прочитаєш чотири слова. Причому друге слово треба написати з великої букви.

“Тут треба звертати увагу на кінцівки слів, — майнуло в Капітановій голові. — Закінчення *-имо, -ить* вказують на дійсний спосіб (перша особа множини і третя особа однини), а *-імо, -ить* — на наказовий спосіб (перша і друга особи множини); кінцівка *-чи* вказує на дієприслівник (що роблячи?), а кінцівка *-чі* свідчить, що маємо справу з дієприкметником (які?)”.

XXIX. Хлопці плачуть

Капітан кинувся до радіоприймача. Натиснув клавішу. З радіоприймача почувся тріск. Отже, радіоприймач був вимкнутий.

— Не може бути,— видихнув Граматик.

— Що не може бути? — скинувся Капітан.

— Та так... Подумав про телепатію. Про передачу думок на відстані... Але цього не може бути...

— Так, не може бути,— погодився Капітан.

— Він у шлюзовій камері,— нарешті спромігся на слово Незнайко, ледь переборюючи страх.

— Не може бути,— повторив Капітан. Але все-таки обережно відчинив двері до шлюзової камери. Звідти війнуло запахом паленого заліза й перегрітої гуми. Спочатку той запах йому видався дивним, але цієї ж миті він збагнув, що то залишився запах від їхніх скафандрів, обпечених сонцем у безповітряному просторі Місяця. І ще його очі вихопили з напівтемряви, наче жарини під попелом, світлі цятки кнопок вимикачів. У шлюзовій камері було порожньо.

— Нема там нікого,— сказав Капітан і додав: — Може, це в нас від перевтоми й неспання почалися галюцинації?

— Що ти кажеш? — не зрозумів Незнайко.

— Каже, що нам трьом це примарилося,— пояснив Граматик.— Але як може примаритися відразу трьом? Я виразно чув. Навіть, здається, корабель у той час ледь-ледь хитнувся.

— І в харчовому відсіку щось дзенькнуло,— підтримав його Незнайко.

— То що, може, скажете, що це якась надприродна сила з'явилася або дух? — нагороївся Капітан.

— А може, й так,— відповів, не сумніваючись, Незнайко.— Ми ж на Місяці, а не на Землі. Тут усе може бути. І духи теж. От ви кажете, що тут нема солов'їв, і я не бачив їх, бо де ж їм тут бути, але чув, як співає соловей... Чого б це?

— Коли ти чув? — не повірив Граматик.

— Коли від людоловів тікав. Сів на камені й чую: соловей витьохкує.

— Таж ти спав на камені, і тобі снилося,— заперечив йому Капітан.— Знаєте що, хлопці, нам треба все-таки відпочити, бо в нас попереду ще багато роботи на Місяці. Ви лягайте спати, а я тим часом повартую біля ілюмінаторів. Та спробую розібратися, що ж воно сталося. Адже розгадка мусить бути. І вона, мабуть, проста. Тільки ми втомлені.

— Може, я повартую. Я ж уже відпочив трохи, а ти весь час на ногах,— не погодився з Капітановим рішенням Граматик.

— Я відпочиватиму потім, коли ви підете в розвідку до чотирьох гір. Ти й Незнайко. Згода?

— Згода,— відповів Граматик.

Граматик заліз у крісло, розгорнув щоденник. Незнайко став лаштуватися до сну.

— А куди, Граматику, покласти оце? — запитав він, показуючи на згортки, що лежали на його постелі.

— Що? — перепитав Граматик, підводячи голову від щоденника.

— Ну, коли Капітан розбирав Друга, то ти замотував і складав.

Граматик якийсь час безмовно дивився на деталі, добуті з Друга. Потім зіскочив з крісла, узяв згортки.

— Синтезатор мови...— сказав він, і йому раптом забракувало повітря.— Це ж Друг...— і знову не зміг закінчити речення. По щоках у нього потекли сльози.

У Незнайка теж заблищали краплини в очах. Адже це Друг врятував його. Якби не Друг, то хто зна, чи й дістався б він до свого корабля, коли тікав з полону. Може б, і досі сидів на тому камені, задихнувшись від нестачі повітря в скафандрі.

Капітан відірвав очі від ілюмінатора й спантеличено втупився в Граматика.

— Чого ти? — запитав він.

— Друг до останку думав про нас,— стримуючи сльози, промовив Граматик.— Він прощався з нами, в електронній системі склав останнє речення й передав на синтезатор мови, але не встиг запустити його. Синтезатор сам

запустився, без Друга, коли він, може, вже загинув. “Хлопці, бувайте”. Прощай, наш добрий песику.

— Так от звідки голос Друга,— стукнув себе долонею по лобі Капітан.— Це ж синтезатор мови спрацював... Ти кажеш, щось дзенькнуло в харчовій комірці? — звернувся він до Незнайка.

— Так, щось дзенькнуло. І відразу ж заговорив Друг, тобто не він, а його голос...

— Ти теж відчув, що корабель хитнувся? — запитав Капітан у Граматика.

— Мені здалося, ніби я втрачаю рівновагу, мовби запаморочилася голова. Але це тривало тільки мить. І відразу голос Друга...

— І в мене було таке враження, наче корабель гойднувся. Мабуть, Друг саме підірвав себе, і хвиля, що покотилася Місяцем, ледь штовхнула наш корабель, а від цього в синтезаторі мови увімкнувся механізм творення звуків. Друг ще востаннє обізвався до нас...— Капітан обернувся до ілюмінатора і непомітним рухом протер очі.

Граматик позапаковував деталі, які залишились від Друга, і сховав їх. На Землі вони обов'язково відновлять свого доброго Друга. І ці деталі пригодяться.

Хлопці повмощувалися спати. Капітан залишився сам біля ілюмінатора.

“І чого це люди тратять хтозна-скільки зусиль, і коштів, і знань, навіть ризикують життям, щоб відібрати щось в інших людей? — вертілося в його голові.— Чи не краще було б цю енергію спрямувати на те, щоб жити в злагоді з природою, одні з одними? Скільки б можна було зробити! Той же Гарріс зі своїми роботами міг би обладнати на Місяці космодром. Міг би тут збудувати обсерваторії, оранжереї, приміщення для дослідників. Так ні, виліз аж на Місяць, щоб сплюндрувати, знівечити Землю, повбивати моїх тата й маму, Оксану, товаришів, людей... Заради того, щоб побряжчати в долонях золотом, погратися діамантами...”

Капітан аж кулаком замахнувся від обурення.

Скільки ще таємниць приховано в космосі! Може, й отут, під місячною корою, розсипані алмази, лежить золото, як звичайнісінький тобі метал. Хоча навряд. Але у Всесвіті повинні десь бути й такі планети, де алмазні камені валяються під ногами, як сміття, а золотою галькою вкрите дно річок та морів. І з них ніякої користі нема, нікому вони не потрібні. Навіть як будівельний матеріал не годяться. Хіба що діти граються ними в крем'яхи, якщо там живуть розумні істоти.

Треба летіти на інші планети, досліджувати їх, проникати в таємниці природи. Ось куди слід спрямовувати всі сили людського розуму, а не на те, щоб нищити одні одних.

А такі, як цей Гарріс, тільки відкидають людство назад до печерних часів. Егоїст нещасний! Вчений злочинець!..

“А що, як Другові не вдалося прорватися до нього на корабель? Отже, загроза не ліквідована...”

Капітан рішуче опустив забороло на шоломі, одяг рукавиці й тихесенько, щоб не розбудити хлопців, вийшов у шлюзову камеру. Не зоглядівся, як уже ступав місячною поверхнею. На диво, йому під ногами рідко траплялися

камені, а якщо й траплялися, то він легко перестрибував через них. Мовби крила вирости.

Він ступав, і в такт ходи йому пригадувався правопис: “Частки *аби, де, сь* пишуться разом... Частки *казна, хтозна, будь, небудь* пишуться через дефіс... Прислівники *пліч-о-пліч, віч-на-віч, усього-на-всього* і з середньою частиною - *не-* (*як-не-як*) пишуться через два дефіси...”

Невдовзі з-за обрїю показалися чотири гори. Від сонячного світла вони були аж білі. “А ще кажуть, що на Місяці все чорне,— подумалося йому.— Отже, четверта гора від Землі”.

Земля дивилася на нього приязно й підбадьорливо. І була вона якась наче більша, ніж звичайно, мовби пересунулася ближче до Місяця. Капітан ішов чимраз швидше.

“Прислівник, утворений поєднанням прийменника з короткою формою прикметника, пишеться разом... У прислівнику, утвореному поєднанням слів у різних відмінках, усі частини пишуться окремо...”

Нарешті він обігнув четверту від Землі Білу гору, з-за якої перед ним виринула важка чорна ракета. Біля неї у місячному поросі лежав розчавлений Друг: боки зяяли пустотою, ноги покручені. Тільки його добрі очі блищали неушкоджені.

Капітан поспішив до корабля, туди, де виднілися вхідні двері. Але перед ним погрозливо виріс циліндроголовий робот.

— Let me pass! — владним топом по-англійському наказав йому Капітан.

Але той не вступався з дороги. Стояв мов укопаний. Тоді Капітан сказав перше-ліпше, що йому спало на думку:

— Come to the black-board!

Від цих слів робот злякано шарпнувся й помчав кудись за ракету. Капітан, не гаючи ні секунди, натиснув кнопку, вскочив у кабіну ліфта й поїхав нагору.

Ось і каюта піратського корабля. Капітан опинився віч-на-віч з найнебезпечнішим у світі злочинцем: перед ним у кріслі бундючно сидів той миршавий чоловічок з цапиною бородою, про якого з таким жахом розповідав Незнайко.

— Ви Джек Гарріс? — запитав Капітан.

— Так, я інженер Джек Гарріс, винахідник чистої пі-мезонної зброї.

— Своєю зброєю ви хочете знищити всіх людей Землі?

— Так, я хочу і знищу, бо я всесильний.

— Навіщо ви хочете це зробити?

— Коли я знищу людей, тоді будуть моїми все золото, все коштовне каміння і всі дитячі іграшки.

— Дайте відповідь ще на одне запитання. Це під вашим керівництвом пірати пограбували космічну експедицію на Ганімед і транспорти, що летіли на Марс?

— Так. Мені потрібна була найновіша електроніка й бурове обладнання.

— Міжнародний суд у Страсбурзі виніс рішення про ваш арешт або знищення. Я оголошую вас заарештованим, прошу одягти скафандр і йти за мною. Ми доставимо вас на Землю...

— Ха-ха-ха! — розреготався чоловічок.— Бач, чого захотів! А таке бачив?

Він викинув уперед обидві руки, у яких зловісно зблиснули смертоносні бластери.

І — ...

Коли(сь), усього(на)всього, (по)двоє, (аби)як, (по)просто, сяк(так), іти в(ночі), раз(у)раз, віч(на)віч, один(по)одному, танути по(волі), (аби)куди, (на)сухо, сам(на)сам, як(небудь), (на) жаль.

Ключ. Вибери підряд слова і словосполучення, у яких частина, взята в дужки, пишеться: 1) разом; 2) окремо; 3) через два дефіси; 4) через один дефіс. З перших букв прочитаєш два слова.

XXX. Глибока розвідка

Граматик і Незнайко вирішили пробиратися до піратського табору навпрошки. Спочатку вони йшли слідами, що їх залишили Капітан з Незнайком і Другом. Але далі сліди почали відхилятися все більше ліворуч, і вони тепер уже протоптували в місячному пилу свою стежку.

— То це я, коли тікав з полону, зайшов так далеко вбік? — аж сам собі не вірив Незнайко.— Я ж, здається, весь час орієнтувався на сонце.

— Коли людина йде без дороги, вона завжди збочує трохи ліворуч. А ти, навпаки, забрав праворуч,— здивувався Граматик, але вже через хвилину знайшов відповідь на цю загадку.— Ага, зрозуміло. Тебе зліва сліпило сонце, і ти мимоволі відвертав голову праворуч. А куди голова веде, туди й ноги йдуть.

— То, виходить, я міг і не потрапити на корабель, а піти кудись далі? — з запізнілим страхом запитав Незнайко.

— Але ж не пішов,— заспокоїв його Граматик.

— Це Друг врятував мене. Він привів до мене Капітана. Я, Граматику, хочу вам допомагати, коли ви будете робити нового Друга. Правда ж, я зможу навчитися так, як ви, щоб усе знати й уміти? — з надією в голосі запитав Незнайко.

— Чом не зможеш? Зможеш,— упевнено заявив Граматик.— Людина все зможе, аби тільки дуже захотіла. Тобі для цього треба буде спочатку навчитися швидко читати — починатимеш на невеликих текстах, а потім перейдеш на більші. Якщо довший час потренуєшся, то навчишся обов'язково. А коли швидко читаєш, тоді вже й легко вчити всі інші предмети.

Незнайко важко зітхнув. І наліг на ноги, щоб не відстати від Граматика.

— І завжди треба читати уважно,— вів далі Граматик,— нічого не пропускати, в усе вдумуватися. А то дехто прочитає, наприклад, що *вглиб, вбік* пишеться разом, — і на цьому заспокоїться. Але ж далі написано, що коли при таких словах є додаток у родовому відмінку, то вони пишуться окремо: *в глиб лісу, у бік Дніпра...* Або прочитає, що прислівник типу *по-новому* пишеться через дефіс, а на те, що так само може звучати й поєднання прийменника *по* з прикметником та іменником (*по новому шляху*), і не зверне уваги. Читати — це все одно, що йти в розвідку: треба все помічати, все запам'ятовувати. Тільки тоді буде користь з читання.

— У мене найгірші справи з математикою. І інформатика не дається,— несміливо поскаржився Незнайко.— Якби мені це підігнали...

— Коли повернемося додому, я тобі допоможу,— пообіцяв Граматик.— Але спочатку візьмемося за мову, бо без доброго знання мови ніяку іншу науку засвоїти не можна. Мова — основа всякого мислення... Або слухай, — Граматик продовжував далі попередню розмову, — отакі собі складні прийменники: одні пишуться через дефіс — це тільки ті, що починаються буквою з (*з-нід*); інші — двома словами (*нід час*), але більшість — разом (*нонід*). І на все це теж треба звертати увагу.

Якийсь час вони йшли мовчки. На обрії перед ними здіймалися чотири гори, за які їм треба було заглянути, щоб розвідати, що там діється. Праворуч від них м'яко світилося кружало рідної Землі.

— Це правду казав Капітан, що ми скоро летимо додому? — перший порушив мовчанку Незнайко.

— Мусимо летіти, бо все вже кінчається: і повітря, і вода, і харчі,— із жалем промовив Граматик.— А ми ще так мало зробили, навіть Місяця як слід не оглянули. І все через піратів.

— А я вже досить набувся на Місяці. Він гарний тільки тоді, коли з Землі на нього дивишся. Не подобається мені тут,— признався Незнайко.— Хоч би тобі якась травинка. Нема нічого. І сонце, мовби хто прип'яв його, стоїть на місці — не заходить і не сходить. І бр'охатися по цьому слизькому попелі важко.

— А ти гадав, що тут як на Чорному морі в Скадовську? Ще й черепашки хотів збирати.

— Назбирав я трохи камінців, та й ті витрусилися з кишені, коли людолов ніс мене. Нецікаве тут каміння, коструbate, сіре якесь.

Незнайко, який спочатку ще мав силу йти поруч з Граматиком, тепер почав відставати. І він мимоволі скошував очі на плакат, що висів на Граматиковій спині. Такі плакати висіли й на ньому — спереду й ззаду. На них англійською мовою було написано “Let alone”, тобто “Залиши в спокої”. Це Капітан з Граматиком таке придумали. Мовляв, роботи прочитають і не будуть чіпати їх. Може, й так... Але все одно треба гав не ловити, щоб часом не попастися на аркан.

А до пагорбів було вже рукою подати. Принаймні так здавалося, бо кожен камінчик, кожна тріщина на них вирізнялися мов на долоні. Іноді здавалося: простягни руку — і доторкнешся до них. Насправді ж іти до них було ще з півкілометра.

— Може, відпочинемо під цим каменем? — попросився Незнайко.

— Гаразд,— погодився Граматик.

Граматик оглянувся назад. Корабля вже не було видно. Перевів погляд на Незнайку: лоб у нього був аж мокрий від поту.

— Сідай у тінь,— порадив йому Граматик.— Перепочинемо й розійдемося. Ти підеш праворуч, пройдеши між першою і другою горами і, як ми вже домовилися, розвідаєш, що роблять роботи, скільки їх, чи й далі готують променеву гармату, оту, як ти казав, схожу на велетенський казан споруду. А я піду ліворуч, огляну їхню ракету. Зустрінемося знову коло цього каменя,— Граматик подивився на годинник,— рівно через сорок п'ять хвилин. Чекаємо один одного п'ятнадцять хвилин. Якщо хтось за цей час не повернеться, все

одно йдемо до свого корабля, щоб розповісти Капітанові про все, що побачили. Зрозуміло?

— Зрозуміло.

— Тоді бувай. І не засиджуйся в тіні, бо тут мороз сягає до ста градусів.

Незнайко неохоче підвівся й пішов у своєму напрямку. Граматик подався ліворуч.

Граматик вирішив зайти до піратського корабля поза Білою горою. Що ближче підходив він до пагорбів, тим частіше на його шляху траплялися камені. Але це, може, й краще: за якимось при потребі можна буде сховатися.

“Одному все-таки якось страшно вати йти”,— подумав Граматик і оглянувся на Незнайку. Той теж саме повернув голову до нього. Граматик махнув йому рукою. І трохи відлягло від серця. Стало ніби затишніше.

Коли Граматик зайшов за гору, то аж сахнувся з несподіванки: здавалося, ступить ще крок — і стукнеться лобом у піратський корабель, хоч до нього було більше ніж сто метрів. Такий він був здоровенний, стільки багато простору займав порівняно з їхнім.

Бік ракети, повернутий до Граматика, був майже весь у тіні. Проте в розсіяному світлі, яке йшло від Землі й відбивалося від місячної поверхні, Граматик усе-таки помітив, що ілюмінатор вибитий і зяє космічною пустотою. На половині відстані між Граматиком і кораблем поблискували уламки скла, які залетіли сюди під час вибуху. Отже, операція вдалася, усе сталося так, як розраховував Друг.

І раптом Граматик помітив, що з-за ракети виходить циліндроголовий робот і повертає просто на нього. “Господаря нема, а робот його охороняє”,— мигнуло в Граматиковій голові. Поблизу не було за що сховатися, та й пізно було шукати сховку, і Граматик, скоріше інстинктивно, ніж свідомо, присів і підняв перед собою плакат, який висів у нього на грудях.

Коли через хвилину Граматик поволі виглянув поверх плаката, робот уже повертався до нього спиною. І Граматикові впало в очі, що на хребті в робота, там, де в людини сходяться лопатки, випинається вимикач. Таки так, бо для чого б інакше була призначена ця ручка? Виходить, якщо треба, його можна зупинити. Адже буває, що роботи псуються, виходять з ладу й починають діяти не за програмою.

І в Граматика виникла думка підкрастися ззаду до цього робота й вимкнути його. А ховатися він буде за плакатом. Тільки треба зробити в плакаті отвори для очей, щоб можна було бачити все перед собою. Граматик намацав у кишені викрутку, проколов нею в папері дві дірки й рушив до піратського корабля.

Коли знову з-за ракети з'явився робот, Граматик застиг на місці й затулився папером. Робот не звернув на нього ані найменшої уваги. Пройшов кроків за десять від нього й подався далі своєю дорогою. Очевидно, ці роботи реагують лише на предмети, які рухаються і в яких є людське обличчя. Виконують те, на що запрограмовані,— і більше нічого їх не обходить. Це добре.

Як тільки робот повернувся до нього спиною, Граматик кинувся вперед. Добіг до ракети й зупинився. Серце бухкало так, що, здавалося, під ним гойдається місячний ґрунт.

Заспокоївшись трохи, він знову рушив обережно в той бік, де за ракетою сховався робот. Плаката виставив перед собою, наче щит. Коли побачив спину робота, аж ноги подерев'яніли. Але переміг себе й пішов далі.

Витяг перед себе руку, націливши її на вимикач. Проти дверей ліфта робот зупинився й почав розглядатися. Граматик відсмикнув руку й завмер, сховавши обличчя за плакатом. У голові в нього шуміло.

Постоявши кілька хвилин і розглянувшись, робот став робити велике коло перед ракетою, мов обходив довкруг якусь чималу клумбу. Граматик кинувся вслід за ним. Не бачив нічого, тільки вимикач у нього на спині. Ось нарешті дотягнувся до нього рукою, схопив міцно, крутнув, скільки було сили, і...

Потрощив (на)гамуз, (із)за дерев, зробив (на)перекір, (по)новому мосту, (по)під село, (за)допомогою лап, (під)час роботи, (з)під коліс, дивиться (в)глиб, (не) зважаючи ні на що, (наді) мною туман, (по)серед боліт, (по)новому вчимося, (в)глиб кімнати.

Ключ. Вибери підряд словосполучення, у яких частина, взята в дужки, з наступною частиною пишеться: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс. З останніх букв словосполучень прочитаєш два слова.

XXXI. У роботів свої закони

Незнайко не з великою охотою йшов до тих людоловів. Адже він уже був у їхніх руках. Ще якби вдох... Він оглянувся на Граматика. Той саме дивився на нього й махнув йому рукою. Незнайко хотів показати, що, мовляв, давай будемо разом іти, але Граматик скоро відвернувся.

І чого це заманулося Капітанові ще перевіряти, що роблять роботи? Ну, подивилися б, чи Другові вдалося виконати своє завдання, та й скоріше додому, на Землю. Нема тут нічого цікавого.

Що ближче до пагорбів підходив Незнайко, тим менше хотілося йому йти далі. Але що поробиш? Капітан наказав докладно розвідати все, бо від цього, каже, залежить доля Землі. І нічого не слід робити як-небудь, навмання. Краще зайвих десять разів перевірити, ніж щось пропустити, чогось недогледіти. Бо через малі помилки бувають великі аварії. А тут ідеться про існування життя на Землі.

Поміж горами йти було важко. То тут, то там шлях йому перегороджували досить великі брили каміння, навіть ще не притрушені місячним пилом, із свіжими надломами. Очевидно, вони були недавно вирвані з місячної поверхні. Але найбільш заважали присипані пилом дрібні камінці, які щоразу потрапляли під ноги.

Незнайко скрадався поволі, раз по раз роззираючись довкола. І все-таки ноги в колінах затремтіли, коли він раптом побачив перед собою циліндричну голову робота. Йому здалося, що робот помітив його і йде просто до нього.

Оглянувся сюди-туди. Онде великий камінь, за нього... Кинувся бігти, але нога посковзнулася на камінці, поїхала вперед, і він упав горілиць у місячний пил. Упав дуже легко, немов на оберемок сіна, й анітрохи не забився. Лежав, не ворущачись, хвилин, може, дві. Над ним чорніло небо, на якому незмигтно горіли зірки. На якусь мить йому навіть здалося, що це він удома простягнувся пізнього вечора на рядні в садку за хатою.

Але в тутешньому небі поряд із зірками на чорному тлі палахкотіло сонце. Спиною через скафандр він чув, як стугонить місячний ґрунт: десь ходили роботи, щось переносили, чимось гупали.

“Ого, то їх тут багато,— подумав Незнайко,— стільки шуму... Ні, добровільно до них не піду. Вдруге не хочу попадатися їм у руки... Але ж розвідати треба...”

Незнайко засовав руками й ногами, проте ніяк не міг перекинутися, щоб встати. “Наче той жук, коли його перевернуть голічерева і він марно перебирає ніжками”,— майнуло йому в голові. Незнайко підтягнув до себе ноги, вперся підошвами в ґрунт і, хоч як було незручно в скафандрі, повернувся-таки на бік. А далі вже було легше: сперся на руки й підвівся. Робота не було видно.

“Якби на Землі, то виліз би на дерево й усе побачив. А тут...”

На Місяці можна було вилізти тільки на гору. Незнайко не поліз високо, а видряпався лише настільки, щоб можна було роздивитися, що робиться в долині, й присів за каменем.

Роботи майже розібрали риштування біля установки, схожої на казан, проте, видно, ще не зовсім закінчили її, бо один з них морочився з кабелями, інший встановлював якісь механізми біля неї. Роботи щось робили і за тою горою, котра, коли дивитися на неї здалеку, була найближча до Землі.

“Отже,— сумно відзначив про себе Незнайко,— той жахливий чоловічок і далі готує смерть для Землі. Друг нічого йому не заподіяв”.

Залишалося ще порухувати роботів. Але що він починав рахувати, то все збивався — забував, скільки їх досі налічив. Бо ж треба було ще й дивитися, що вони роблять. Тоді він здогадався використати камінці: робот — і один камінець у кишеню. “До речі, це буде гарна колекція для природознавчого музею”,— подумав Незнайко, мацаючи роздуті кишені. Були тут камінці завбільшки в гороб’яче яйце і навіть такі, як куряче.

Незнайко зітхнув полегшено. Роботи, здається, його не помітили. А якщо й помітили, то їм було не до нього: вони робили своє. Завдання він виконав. Усе обійшлося добре. Тепер можна й назад. Щоправда, звістка, яку мав принести хлопцям, була невтішна. Роботи й далі готують свою смертоносну зброю. Але Капітан з Граматиком щось придумують...

Міркуючи так, Незнайко спустився з гори. Тепер він уже не дуже розглядався довкола себе. Його думка була зосереджена на одному: тільки б скоріше дістатися на умовлене місце! Але щойно він рушив своїми слідами назад, як відчув, що хтось міцно схопив його за праву руку вище ліктя.

— Граматику, не...— І зацікавився. Коли скосив очима позад себе, то побачив, що його тримає не Граматик, а циліндроголовий робот. Ноги в Незнайка підсіклися, і він мало не впав. Але робот уже тягнув його за собою туди, де метушилися інші роботи.

— Пусти,— з відчаю зойкнув Незнайко і, шарпнувшись, вирвав руку, аж повернувся обличчям до робота. У кишені намацав найбільший камінь і затиснув його в кулаку. Тепер вони стояли один проти одного — робот і Незнайко. В робота обличчя не було, тільки блищали лінзи за склом заборолла. У Незнайкових очах палала рішучість.

Раптом робот почав відступати задки від Незнайка. “Ага, злякався”,— підбадьорився Незнайко і, не чекаючи, коли робот відійде далі, повернувся й

щосили наліг на ноги. Проте не встиг ступити й десяти кроків, як знову робот схопив його за руку.

Цього разу Незнайко вже менше злякався. Він рвучко обернувся так, що став обличчям в обличчя до робота. Робот відпустив руку й позадкував од нього. Тепер і Незнайко пішов задки від робота. “Мабуть, мого погляду боїться”,— вирішив Незнайко. Так вони йшли доти, доки робот нарешті не повернувся спиною до Незнайка. Незнайко ще якийсь час ішов боком і тільки тоді, коли робот зник за горою, наважився обернутися обличчям уперед та й то раз у раз оглядався, чи нема погоні за ним. Але погоні не було.

На домовленому місці за каменем його вже чекав Граматик. Він, щоб не хотілося спати, почав перебирати в пам’яті то се, то те. І натрапив на сполучники. Про правопис їх він робив доповідь на уроці. Без шпаргалки. “Сполучники звичайно пишуться разом і тим відрізняються від однозвучних поєднань інших частин мови. Щоб відрізнити їх і, отже, правильно написати, пробуємо підставити замість тих слів інші сполучники. Сполучники замінюються синонімічними сполучниками, а поєднання інших частин мови сполучниками не замінюються. Можливі такі синонімічні заміни сполучників: *таж* — *адже*, *тож* — *тому*, *теж* — *також*, *щоб* — *аби*, *якби* — *коли б*, *проте* — *однак*, *зате* — *але*. Здається, всі синонімічні пари пригадав. Отже, якщо можна замінити, пиши разом (*таж*), не можна — пиши окремо (*та ж*)... А тепер ще одне правило: сполучники з підсилювальними частками *-бо*, *-но*, *-то* пишуться через дефіс (*якби-то*). Треба також пам’ятати, що *коли б* і *та й* пишуться двома словами, а *тимчасом як*, *мовби*, *мовбито*, *неначебто* й подібні пишуться разом... А он і Незнайко йде”.

Граматик підвівся й замахав рукою.

— А я вже потерпав, чи з тобою чого не сталося,— першим обізвався зрадлий Граматик, коли Незнайко підійшов до нього.

— Воно, мабуть, і сталося б, якби не моє біополе,— гордо відповів Незнайко, стомлено опускаючись на камінь.

— Як ти сказав? Біополе! Яке біополе? — перепитав Граматик.

— Ну, сила моїх очей. Як глянув я на робота — а він задки, задки від мене.

— Який робот? — нічого не розумів Граматик.

— Таж мене був схопив циліндроголовий робот, коли я повертався назад. “Ну, думаю, тепер мені кінець. Пропав я”. Але я не розгубився й до нього: “Пусти!” — і отак дивлюся йому в очі.. Але, тьху, хіба в нього очі? Баньки якісь, скляки... І він не витримав мого погляду, затремтів увесь, пустив мою руку і задки, задки від мене...

— Це правда? — не повірив Граматик.

— Правда,— запевнив Незнайко.

— А як він тебе схопив?

— Підкрався ззаду й хап за руку. Тут же нічого не чути. Попробував би він на Землі до мене так підкрастися!

— А потім, коли ти обернувся до нього, він відпустив руку? — допитувався Граматик.

— Так, відпустив.

Граматик встав і спочатку ззаду обдивився Незнайка, а потім зайшов спереду. Нічого не сказав, тільки запитав його:

— На спину ти падав до того, як тебе схопив робот, чи після?

— До того. Або що? — здивувався Незнайко з його запитання.

Але Граматик поки що сам запитував.

— Тебе ловив той самий робот, що й перший раз, чи інший?

— Інший. У цього на грудях жовта одиниця і якесь слово... мабуть, по-англійському... щось ніби “ворок”.

— Може, отаке? — Граматик написав викруткою на місячномупилу слово “work”.— Воно означає “праця”, “працювати”... Тебе затримав, очевидно, старший робот, який наглядає за робочими роботами. Плакат у тебе на спині порвався й вимазався...

— Це коли я впав...

— Через те робот і накинувся на тебе, а як побачив на грудях у тебе напис, то відпустив. Значить, роботи виконують письмові команди. Це дуже важливо для нас. А що роблять роботи?

— То це не моє біополе?..— розчаровано промовив Незнайко, все ще думаючи про свою пригоду. Аж потім до нього дійшло Граматикове запитання.— Що роблять роботи? А що... ладнають той казан. Видно, марно загинув наш Друг.

— Ні, не марно,— заперечив Граматик.— Він знищив нелюда Гарріса, очевидно, разом із твоїм знайомим роботом-людоловом. І корабель вивів з ладу. Я натискував кнопку — ліфт не працює. Ілюмінатори вибиті. А роботи працюють, бо ніхто в них не міняв програми. Яку в них закладеш програму, вони те й робитимуть. Ти почекаєш мене тут, відпочинеш, а я зараз піду ближче до нашого корабля, покличу Капітана. Утрюх ми швидко зупинимо їх. До речі, багато роботів?

— Багато. Зараз полічимо.

— То ти їх не полічив? — мало не вигукнув Граматик.

— Ні, полічив, тільки камінцями.

Незнайко долонею розрівняв пил перед собою й почав викладати з кишень камінці. Одним з перших дістав того найбільшого, як куряче яйце, каменя, якого затискував у кулаку, коли його схопив робот. І нараз той камінь зблиснув на сонці, заграв барвами, наче ранкова роса на лузі.

Незнайко й Граматик зачудовано втупилися в нього. Що за диво?

— Та це ж,— здогадався Граматик,—...

Як(би) ж не ніч, якби(то) вже весна, тим(часом) як усі послули, тільки(но) сів за стіл, що(б) хто не казав, то(ж) таки диво, що(б) ти великий ріс, та(ж) це мій брат, якби(то) й нам, коли(б) то дати всьому лад, тим(то) й ба, мов(би) навмисно, тому(то) й котиться віз, сміх (та)й тільки, начеб(то) можна без мрії.

Ключ. Вибери підряд у три групи словосполучення, у яких: частина, що в дужках, з попередньою частиною пишеться: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс. З останніх букв словосполучень прочитаєш три слова.

XXXII. Битва з роботами

Капітан ще раз перевірив, чи все поклав до кишень: кусачки, викрутка, розвідний ключ, складаний ніж. Незнайків капроновий мотузок... Хай буде,— може, пригодиться. Два плакати з написом “Let alone!” лежать на Незнайковій постелі. Чи хоч трохи допомогли вони хлопцям?

Уже хвилин двадцять Капітан вдивлявся крізь ілюмінатор туди, куди пішли Граматик з Незнайком, а їх усе не було. Нелегко там їм, але що поробиш, коли треба...

Нарешті з-за місячного обрію показалася Граматикова голова й застигла на місці. Мабуть, він став на камінь. Його примружені очі променилися радістю, на обличчі грала весела усмішка. Отже, все гаразд, розвідка вдалася. Капітанові мов камінь скотився з душі.

Він увімкнув світло — знак, що зв'язок між ними встановлено. І Граматик відразу підніс праву руку. Ага, починає передавати азбукою Морзе. Права рука вгору — крапка, ліва — тире. Так домовилися. Капітан узяв олівець і став записувати: п'ять крапок підряд. Значить, усе на п'ять, “дуже добре”. Це чудово!

Далі пішли крапки й тире: . — — .. — — .. — — — — . — —, тобто “візьми”. Граматик, щоб менше передавати, підняв над головою плакат. Значить, плакат захищає від роботів. Отже, людина таки кмітливіша за робота, бо вона міркує, а робот лише виконує те, що йому накажуть.

Граматик знову став підіймати руки: .. — .. — . — — . Коли він закінчив, Капітан погасив світло: мовляв, зрозумів і йду. Збиратися йому було недовго: залишилося тільки почепити на себе плакати (“Дотепно придумав Граматик”), опустити забороло й одягти рукавиці. Щоправда, довелося затриматися в шлюзовій камері, доки відкачувалося повітря і доки він перевіряв герметичність скафандра.

Капітан поспішав. Адже там його чекали потомлені хлопці. Кисню ще їм годин на чотири повинно вистачити, але ж, мабуть, вони вже пити хочуть (сонце тут страшенно пече, хоч і поруч у затінку стоградусний мороз). І променеву гармату треба якнайшвидше знешкодити, поки вона ще не почала посилати на Землю смертоносні промені.

Коли Капітан дістався до них, хлопці куняли під каменем, час від часу повертаючись то одним, то другим боком до сонця.

— Ми тут загоряємо, як на піску на Дніпрі,— пожартував Граматик.— А Незнайкові здається, що він на Чорному морі.

— Мені в очах уже чорно,— поскаржився Незнайко. Проте ці кілька жартівливих слів навіть у нього розвіяли похмурий настрій. Та й навіщо скиглити, коли іншого виходу нема? Терпи, козаче...

— То що ви розвідали? — запитав Капітан.— Друг дістався до Гарріса?

Граматик розповів про вибитий ілюмінатор у піратському кораблі, про робота-вартового — як він ховався від нього за плакатом, як помітив у нього на спині вимикач і як потім таки вимкнув його.

— Мабуть, усіх роботів ми зможемо так вимкнути,— додав накінець Граматик.— Бо я бачив ще двох, щоправда здалеку, у них теж на спині є вимикачі. Очевидно, вони всі зроблені за одним зразком.

— Що вони роблять зараз?

— Роблять те, що й робили,—відповів Незнайко.— Уже майже розібрали риштування навколо установки, тягнуть кудись кабелі, ще щось роблять. Повно їх там метушиться.

— А скільки їх?

— Я порахував, тринадцять..

— Ого, як багато! — Чи то з захопленням, чи з тривогою вигукнув Капітан.

— Я б їх усіх потрошив на гамуз, щоб тільки цурки летіли з них! — розійшовся Незнайко.— На Місяці людей хапають, на Землі хочуть усіх повбивати.

— Це не роботи винні, вони просто техніка. Винні люди, які цю чудову техніку використовують для злочинної мети. Ні,— рішуче промовив Капітан,— роботів нищити ми не будемо. Навпаки, їх треба зберегти цілими, щоб потім використати для будівництва на Місяці космодрому, обсерваторії, лабораторій, оранжерей. Зрозуміло, у них доведеться замінити програму, але псувати їх ні в якому разі не слід.

— Гарріс казав, що в нього є ще три компаньйони,— пригадав Незнайко.— Якщо вони прилетять сюди?

— Променеву гармату, звичайно, треба буде попсувати так, щоб ніхто її не міг швидко відновити. А коли повернемося на Землю, то розповімо, що тут затівалося проти людей. Вчені придумують, що зробити з цією гарматою.

— Тільки ходімо всі разом,— боязко запропонував Незнайко.

— Підемо разом,— погодився з ним Капітан.— Так легше буде нам упоратися з роботами.

Вирішили йти поза горою Граматиковими слідами повз піратський корабель. Заразом перевіряють, чи стоїть на місці вимкнений Граматиком робот-вартовий.

А потім підуть далі, вимикаючи по одному роботів, які траплятимуться їм на шляху.

Коли зайшли за піратський корабель, то побачили, що робот-вартовий стоїть непорушне на тому самому місці, де його вимкнув Граматик. Це додало хлопцям відваги й упевненості. Отже, неважко буде справитися й з іншими роботами.

Хлопці, не вагаючись, бадьоро подалися до купи залізничя, де колись лежав зв'язаний Незнайко. Але коли став підходити до них перший робот із рейками, Незнайко позадкував поза спину товаришів, Граматик затулився плакатом. Тільки Капітан залишився на місці. Робот, проте, не звернув на них ані найменшої уваги. Він акуратно поклав рейки на купу й повернувся, щоб іти за новим вантажем.

На спині в робота виразно виступав вимикач. І до нього майже водночас простягнули руки Граматик і Капітан. Граматик усе-таки на секунду випередив Капітана, крутнув вимикачем, і робот зупинився.

Як усе просто! І анітрохи не страшно! Незнайко вихопився наперед, щоб бігти назустріч іншим роботам і зупиняти їх. Але Капітан стримав його, схопивши за руку:

— Незнайку, допоможи-но відсунути вбік цього робота, щоб не заважав іншим.

Але робот виявився важким, не те що зрушити його з місця, а й повалити ніяк не можна було. А тут уже йшов новий робот з двома металевими балками. Хлопці відступилися від вимкненого робота. Робот з балками обійшов його, поклав балки на купу, а потім, обернувшись, схопив в оберемок вимкненого робота й поніс його вбік. Хлопці тільки переглянулися між собою. Першим отямився Капітан. Він кинувся вслід за роботом, повернув вимикач на його спині, і обидва роботи так і завмерли на місці.

Більше роботи сюди поки що не йшли. Вони метушилися біля установки.

— Ви, хлопці, вимикайте їх, тільки без поспіху, а я тим часом займаюся установкою,— розпорядився Капітан.

Він дістав з кишені кусачки і скрізь, куди міг досягти, перетинав проводи. А потім здогадався і став виривати мікросхеми з блоків. То тут, то там розвідним ключем відкручував деталі від механізмів і викидав їх геть. Якби мав час, то кожного разу, коли летіла якась деталь, мабуть, довго б дивився їй услід і дивувався б, що вона так далеко летить — метрів на двісті і більше. Але часу було обмаль. А треба було якомога надійніше знешкодити цю диявольську машину, вигадану людьми проти людей.

Коли Граматик з Незнайком зупинили всіх п'ять роботів, що поралися біля променевої гармати, Капітан махнув їм рукою:

— Ви йдіть вимикайте решту роботів, а я ще тут попрацюю.

Хлопці подалися до крайньої гори, де роботи будували щось чи, точніше, готували місце для будівництва: рівняли ґрунт, свердлили діри, забивали металеві палі.

Менше ніж через півгодини Граматик і Незнайко повернулися. Капітан теж закінчив свою роботу.

— Ну як? — запитав він, задоволено всміхаючись.

Але хлопці були чимось стурбовані. Вони зиркали то сюди, то туди. Обізвався Граматик:

— Ніде...

Який(небудь) папір, (аби)який кут, (будь)хто, немов(би) звір, (що)години, та(ж) він, все(таки) хліб, (аби)яка, не(дорід), (не) один, море(таки) велике, який(сь) плац, слухай(бо), (що)дня, (чи)мало літ, будь(з)ким, ні(що), сядь(но) тут, тільки(що) була, (хтозна)яка, (що)до розваг, (де)хто.

Ключ. Вибери слова і словосполучення в три колонки залежно від того, як пишуться частки, що в дужках: 1) окремо; 2) разом; 3) через дефіс. З останніх букв прочитаєш три слова.

XXXIII. Остання операція

— А ви не помилилися? — запитав Капітан.

— Помилки тут нема,— запевнив його Граматик.

— Це точно,— підтвердив Незнайко.

— У такому разі нам треба вибратися на гору. Звідти весь навколишній простір буде видно. І краще роздивимося, яка тут місцевість.

— Але на гору важко підійматися, ковзають ноги,— застеріг Незнайко, який уже дерся на цей пагорб, щоправда, з іншого боку і не на саму вершину.

— У мене є твій мотузок. Схопимося за нього, і легше буде йти.— Капітан дістав капроновий мотузок, подав один кінець товаришам, а другий

затиснув у руці й перший рушив на гору. За ним потяглися Граматик і Незнайко. Пагорб був крутий, так що часом доводилося допомагати собі й руками. Проте хлопці досить-таки швидко дісталися на його верхівку.

— Ху,— видихнув Незнайко й сів на виступ. Капітан і Граматик теж знайшли камені й посідали. Усе-таки потомилися.

Кожен спочатку крадькома подивився на біло-бузково-рожево-блакитну Землю, а потім перевів погляд униз, у долину, що тяглася з північного боку гір. Он піратський корабель, і біля нього кам'яним стовпом застиг циліндроголовий робот-вартовий. Ближче залякли в обіймах два роботи; мов у траурній варті, завмерли залізні подоби людей навколо пі-мезонної установки; розігрують німу сцену циліндроголовці в котловані біля крайньої справа гори. Ніде ані найменшого руху. І зірки — хоч би тобі кліпнула яка на цьому одноманітно чорному небі. Ніби час скам'янів, як у зачарованому царстві.

Перший порушив мовчанку Граматик:

— Пора вже подавати назви цим місцям. А то без назв важко орієнтуватися. Щоразу мусиш тикати пальцем: “там-о”, “он туди”.

— Передусім треба поназивати оці гори, бо, справді, незручно й нецікаво казати: “перша від Землі гора”, “друга гора”,— підтримав його Капітан.— Називай, Граматику... Але постривай-но, спочатку я хочу дати назву цьому долові, що під горами. Можна?

— Давай,— в один голос обізвалися Граматик і Незнайко.

— Цей діл я називаю *Обсерваторною долиною*. Колись тут буде збудовано обсерваторію. Згода?

— Згода.

— А тепер ти, Граматику, називай гори.

— Оскільки гір чотири, то я назвав би їх іменами чотирьох засновників Києва: першу,— Граматик повів рукою праворуч,— *Кий-гора*; цю, на якій ми сидимо, *Щек-гора*; далі *Хорив-гора* і останню — *Либідь-гора*.

— Ти вже раніше казав, що останню варто назвати *Либідь*, бо вона біла,— пригадав Капітан.— А що означають назви *Кий*, *Щек* і *Хорив*?

— *Кий* означає “кий”,— вихопився Незнайко.— Хіба не так?

— Майже так,— не заперечив Граматик.— Тільки треба мати на увазі, що значення слів із часом може змінитися. Трохи змінилося за півтори тисячі років і значення слова *кий*: тепер воно означає просто “палиця”. Але по тому, яке значення це слово має в інших слов'янських мовах — сербській, хорватській, болгарській, словенській, чеській, нижньолужицькій,— можна здогадуватися, що колись воно означало “булава”, тобто “окута залізом довбня”.

— А чому ти так вважаєш? — запитав Капітан.— Я десь читав, що це осетинська чи норманська назва.

— Ні, це слово таки наше, слов'янське,— не погодився Граматик.— Воно одного кореня із словом *кувати* — *куй*, тільки звук у в ньому змінився на *и*, як у словах *дух* — *дихати*, *сухий* — *висихати*. Корінь *кий* є ще й у таких наших словах, як *киянка*, тобто “довбешка, дерев'яний молоток”, *кях* — так у деяких місцевостях називають рогіз та кукурудзяні качани. І всі предмети, названі цими словами, нагадують булаву — мають на кінці потовщення...

— А *Щек* — це, мабуть, не наша назва? — засумнівався Капітан.— Адже такого чи подібного слова в нашій мові нема.

— Нема,— погодився Граматик.— Але треба знати, що зі слов'янськими мовами споріднені також деякі неслов'янські мови, наприклад німецька, англійська, хоч вони й відділилися одні від одних дуже-дуже давно. А те, що зникло в одній мові, могло зберегтися в іншій. Справді, в німецькій мові є подібне слово *Stich*, яке колись означало “спис” (від нього походить російська назва *штык* і наше діалектне слово *штих*, тобто “палиця з гострим кінцем”, “спис”). В англійській мові збереглося давнє слово *stick*, яке й тепер означає, крім іншого, також “колоти”, “полювати зі списом”. Ми перейняли це слово у формі *стек* для назви гнучкої палички, якою поганяють коней під час верхової їзди.

— Але ж у нашій, німецькій, англійській мовах ці слова, що ти назвав, починаються на *ст*, *шт*, а назва *Щек* має на початку *щ*,— зауважив Капітан.

— А *ст* і *щ* чергуються: *пустити* — *пущу*, *кістка* — *кощавий* або російське *куст* і українське *кущ*,— відбив напад Граматик.

— Отже,— підсумував Капітан,— по-теперішньому *Кий* — це *Булава*, а *Щек* — це *Спис*.

— А пам'ятаєте,— втрутився в розмову Незнайко,— у фільмах про індіанців: *Гостра Стріла*, *Довгий Карабін*, *Соколине Око*...

— Мабуть, нашим прапредкам теж доводилося багато воювати, якщо вони своїм вождям давали такі войовничі імена. А що ж означає *Хорив*?

— Спочатку утвори прикметники від слів *правда*, *краса*.

— Ну, *правдивий*, *красивий*.

— Як ти утворив їх?

— За допомогою суфікса *-ив-...* Ти хочеш сказати, що й у слові *Хорив* є суфікс *-ив*? — здогадався Капітан.

— Так,— підтвердив Граматик.

— То що ж означає корінь *хор*-?

— *Хоробрий*,— не задумуючись, випалив Незнайко.

— Правильно, Незнайку,— аж зрадів Граматик,— у слові *Хорив* той самий колишній корінь *хор*, що й у словах *хоробрий*, *хороший*...

— *Булава*, *Спис*, *Хоробрий*, *Біла*,— задумливо промовив Капітан.— А чому *Біла*?

— Білий колір у багатьох народів виступає символом краси. І в давніх народних піснях, коли хочуть сказати, що дівчина дуже гарна, вродлива, то кажуть, що в неї біле личко. Через те можна припустити, що ім'я *Либідь* для наших предків півтори тисячі років тому означало те саме, що й *Прекрасна*.

— Як у казці — *Василиса Прекрасна*,— додав Незнайко і раптом мало не скрикнув: — Хлопці, дивіться, робот під горою *Хорив*.

Справді, від схилу гори, залитого чорною тінню, відділився робот. У руках він ніс скриньки, мабуть з якоюсь апаратурою, і простував, очевидно, до пі-мезонної установки. На грудях у нього красувалася велика жовта одиниця і напис...

— Треба негайно зупинити його,— сказав Капітан.— Незнайку, міцно тримай кінець мотузка. Я збіжу вниз. Граматику, ти спускайся вслід за мною.

Робот з одиницею на грудях раптом помітив двох роботів, що стояли, ніби обнявшись, неподалік від купи залізяччя, і круто повернув до них. Коли підійшов, поставив одну скриньку в місячний пил і, простягнувши руку,

увімкнув робота, повернутого до нього спиною і затиснутого в обіймах свого залізного товариша. Робот ожив, почав метляти ногами, пручатися, вивертатися, намагаючись звільнитися з мертвих обіймів. А за спиною в нього метушився головний робот, штовхав його, шарпав, тягнув. Але ніщо не допомагало: обійми були залізні.

Незнайкові, який дивився згори на цю шарпанину, зробилося смішно — від сміху він аж трусився весь і смикав мотузка. Граматик, що саме спускався, тримаючись за мотузку, загальмував на крутому схилі й погрозив йому кулаком.

Капітан уже заходив ззаду до головного робота. Але ніяк не міг зловити його за вимикача, бо той увесь час вертівся, бігав, заглядаючи то з одного, то з другого боку на оживленого ним робота. Нарешті головний робот зовсім розгубився і став. Капітан, скориставшись слушною миттю, підскочив до нього й крутнув вимикач — робот завмер.

До другого робота теж було нелегко підступитися, бо він увесь час хвищав ногами. Але Капітан зайшов збоку і все-таки зупинив його.

Надійшов Граматик.

— Де він ховався, той робот, що ми не помітили його? — дивувався він.

— Зараз побачимо,— сказав Капітан. Коли вони підійшли ближче до схилу гори Хорив, то помітили двері, які в тіні ледве відрізнялися від навколишніх скель.

— Це, мабуть, той склад, куди Гарріс хотів замкнути Незнайка,— здогадався Граматик.

— І щілина для ключа є в дверях,— приглянувся Капітан.— Двері, безумовно, замкнуті. Ти почекай мене тут, а я піду пошукаю ключа в кишенях у робота.

Капітан не помилився: у роботовій кишені лежав прив'язаний до шнурочка ключ. Доки Капітан відрізував його, підійшов захеканий Незнайко.

— Я не думав, що з гори спускатися так важко,— поскаржився він.— Куди це ви йдете?

— Оглядати твою в'язницю, у якій ти не сидів. Ходи з нами.

По дорозі до складу Граматик поділився з хлопцями своїми побоюваннями.

— А якщо хтось із Гаррісових компаньйонів прилетить сюди і схоче докінчити пі-мезонну установку? — казав він.— Я думав над цим, коли чекав тебе, Капітане. І мені здається, що основна програма закладена в головному роботі. Він тут верховодить над усіма роботами. Тому його треба кудись прибрати.

— Замкнути на складі і ключ забрати з собою,— запропонував Незнайко.

— У Гаррісових спільників можуть бути запасні ключі,— не погодився Граматик.— А якщо навіть вони не мають ключів, то виламають двері і знайдуть цього робота. Може, загребти його в пил?

— А може, спустити в прірву, куди ми з тобою були попадали? — запропонував Капітан.

— Але ж він важкий. Як ми його донесемо? — запротестував Незнайко.

— Щось придумаємо,— не впав духом Капітан.

Склад, як можна було здогадатися, був зварений з металевих рейок і обшитий бляхою. А зверху на нього, щоб захистити від метеоритів і сонячного опромінення, високо насипали місячної породи. Тому на перший погляд могло здатися, ніби він видовбаний у горі.

Як тільки хлопці відчинили склад, автоматично ввімкнулося світло. Усередині було майже порожньо. На полицях стояло ще кілька пронумерованих скриньок, мабуть, з приладами та деталями для пі-мезонної установки. Капітан про всяк випадок переставив їх на інші місця, повернувши номерами до стіни. Збоку на долівці лежав залізний лист із загнутим догори краєм, до якого за кільця був прив'язаний трос.

— Та це ж місячні сани,— перший здогадався Граматик.— На них, мабуть, перетягали вантажі. А ми на них повеземо робота в провалля.

— На Місяці тертя мале, пил слизький, легко буде.— І Капітан, схопившись за трос, потягнув сани до виходу. До нього підпрігся Граматик.

— Хлопці, постривайте,— раптом збуджено вигукнув з кутка Незнайко, підіймаючи перед собою скриньку,— я тут знайшов...

Опівноч.., калюж.., скільк.., клавіш.., по-вовч.., все-так.., льонар.., зморшк.., снігур.., веселоц.., тільк.., очистивш.., уникаюч.., черепах..

Ключ. Замість крапок постав букви и або і. Спочатку вибери підряд слова з вставленою буквою и, потім — з і. У кожному слові підкресли другу від початку букву. З цих букв складуться два слова, які розкриють тобі, чому зраділи Незнайко, і Капітан, і Граматик.

XXXIV. Сюрприз на кораблі

— Клади на сани,— радісно сказав Капітан.— І поспішаймо, бо скоро кінчиться кисень.

Часу в них залишилося обмаль, гаятися вони не мали права. Але треба було ще навантажити робота на сани, щоб відвезти його до тріщини. А він же тяжкий...

Капітан замкнув склад і заховав ключ до кишені.

— Знаєте, як ми зробимо,— перший обізвався Граматик, коли вони вже простували до робота.— Зачепимо його мотузком за голову й повалимо в місячний пил, а тоді вкотимо на сани. Тут він не розіб'ється, бо падатиме в шість разів повільніше, ніж на Землі. Правда ж, Капітане?

— Правда. І мені здається, що так буде найпростіше.

Хлопці швидко впоралися з роботом. Капітан біля нього на сани поставив також ті дві скриньки, які робот ніс, коли йшов сюди.

— Це, мабуть, якісь важливі деталі до пі-мезонної установки. Їх не можна тут залишати.

Хлопці впряглися в сани: посередині — Капітан, ліворуч від нього — Граматик, праворуч — Незнайко. Сани, справді, легко пішли по місячному пилу. Порадившись, хлопці вирішили тягти свій вантаж між горами Щек і Хорив: тут було менше каміння.

— Ми наче та трійка з картини Перова,— пожартував Граматик.

— Або як бурлаки на картині Репіна,— докинув Капітан.

Коли котрийсь із хлопців оглядався на робота, прив'язаного до саней, то обов'язково зиркав і на Землю. Яка вона далека і як гарно там, на ній! Мабуть,

ніде більше в усьому Всесвіті нема такого ніжного й величного Дніпра, такого лагідного сонця, таких затишних хат у рясних садках, як на Землі, як в Україні. Зараз там літо, бує зелень, наливається садовина, досягає городина.

— Уже б скоріше додому,— мимоволі вирвалося в Граматика.

— У сто разів краще вдома підгортати картоплю чи полоти бур'ян на городі, ніж гуляти по цій пустелі,— підтримав його Незнайко.

— Мусимо вже повертатися,— ніби із сумом промовив Капітан.— Хоч би й хотіли, не можемо тут більше затримуватись: і повітря, і вода, і харчі — усе кінчається. Добре, що тепер маємо вдосталь пального, а то складно було б посадити корабель на Землю.

Незнайко крадькома глянув на Капітана: чи той, коли вони повернуться додому, ще вимагатиме покарання для нього за те, що він недовантажив корабель паливом, а натомість сам заліз на дозатор?

Капітан, ніби вгадуючи Незнайкову думку, повів далі:

— Нам дуже пощастило, що знайшлося пальне. А взагалі, наша експедиція була немарною: встановлено, що з місячних надр виділяється газ, очевидно вуглекислий, і зірвано страхітливий план злочинної Гаррісової банди. Це найважливіше.

— І ще подивися, який камінчик знайшов Незнайко,— додав Граматик.

Незнайко дістав з кишені камінець завбільшки з куряче яйце. Він замиготів на сонці різними барвами.

— Що це? — здивовано запитав Капітан.

— Алмаз,— відповів Граматик.— Коли ми були в Києві в Українському музеї коштовностей, там я бачив такі самі камінці, тільки менші.

— Отже, на Місяці можуть бути й корисні копалини.

Гори, за якими на Обсерваторній долині непорушно застигли роботи, залишилися позаду. Хлопці тягли сани рівниною, тут іти було вже набагато легше.

— І цю рівнину треба назвати,— сказав Граматик.— Називай ти, Незнайку.

Незнайко почервонів від того, що йому довірено таку важливу справу, подумав трохи й сказав несміло:

— Я б назвав її *Келебердянською*.

— Дуже вдало,— підтримав його Граматик.— *Келеберда* — це, мабуть, означає “коло берда”, тобто “коло гори”. А ця рівнина якраз і є біля гір. Отже, хай буде *Келебердянська рівнина*.

— То й назвімо вже тріщину ,— обізвався Капітан.— Я пропоную їй назву *Білий Яр*. Чому *Білий*? Бо з неї виділяється газ, який на морозі випадає білим інеєм.

Ось нарешті й пам'ятне всім місце: тут Капітан і Граматик попадали в провалля, Незнайка схопив циліндроголовий робот, а Друг раптом зник.

— А сюди дуже добре підходить назва *Над Прірвою* — і в прямому, і в переносному значенні,— сказав Граматик.— Тут є прірва, і тут нам загрожувала найбільша небезпека.

Незнайко запропонував зіпхнути робота в провалля, та й усе. Поб'ється? То хай собі б'ється. Подумаєш, велика втрата. Ще панькатися з ним. Тут дихати нічим, руки, ноги мов із вати, а ти думай про якогось робота.

— Цей робот ще стане в пригоді освоювачам Місяця,— не погодився з ним Капітан.— То навіщо його псувати?

Капітан з Граматиком просунули роботіві попід руки капроновий мотузок, підкотили до провалля й почали поволі спускати його.

— Ого, як глибоко! — жахнувся Граматик.— І ми з такої висоти падали.

Мотузка забракло,

— Нічого страшного, як і впаде, уже мало залишилося до дна,— сказав Капітан, вдивляючись у прірву.— Пускай свій кінець... Ось і все. Обросте інеєм і буде лежати, наче камінна брила. Ніхто й не здогадається, що то робот. А ці скриньки з деталями я сам попускаю. Ти сідай біля Незнайка, відпочинеш трохи.

— Я не втомився,— запротестував Граматик.— Незнайко — інша річ, він ледве дихає.

Капітан подивився на манометр на Незнайковому скафандрі.

— Таж у його кисневому балоні зовсім упав тиск,— стурбувався він.— Незнайко не натренований, маса в нього велика, через те й кисню споживає багато. Боюся, що забракне йому повітря, щоб дійти до корабля.

— А ми повеземо його на санях — так менше витратитиме кисню. Тягти його буде неважко, адже він легший від робота разів у п'ять.

— Справді... І ще одне: ми пропоремо слід саньми аж до самого корабля — це повинно збити з пантелику тих, хто шукатиме головного робота.

Незнайко дрімав на камені. Хлопці розбудили його й поклали на сани. Він лише буркнув щось ніби “Я сам піду”, обняв рукою скриньку з пальним і знову задрімав.

Коли з-за обрію з'явилася верхівка їхнього корабля, у хлопців на душі аж посвітлішало, ніби побачили рідну хату після далекої мандрівки. Мимоволі прискорили ходу, але тепер їм стали частіше траплятися камені й доводилося обходити їх.

На одному з таких поворотів сани перехилилися, й Незнайко скотився в місячний пил. Притискуючи скриньку з пальним до себе, він схопився на ноги й гукнув: “Тримайте коней”, а потім повів довкола очима й винувато всміхнувся.

— Та це мені приснилося, що я їду на возі дніпровою кручею.— сказав він.— І раптом коні злякалися, і я падаю з кручі, глибоко так... Ні, я вже сам піду.

Біля корабля Капітан згадав:

— Граматику, ти випадково не захопив із собою ключа від камери з пальним?

— Я залишив його в кабіні.

— Жаль, а то разом поклали б пальне в камеру. Хоч, зрештою... — Капітан замовк, щось обмірковуючи.

— Я сам покладу,— пообіцяв Граматик.— Візьму ключа й вийду ще раз назовні. Мені це робити не вперше... Ходімо в корабель.

— Ні, я трохи поброджу довкола. Ми ж іще не ходили на північ. Все одно втрьох важко буде втиснутися в шлюзову камеру.

Граматик з Незнайком піднялися в корабель.

Капітан пішов на північ. Місцевість нічим не відрізнялася від тої, яку вони вже сходили: так само вгрузали ноги в незайманому місячному пилу, стирчали то тут, то там кострубаті камені, темніли менші й більші серпи тіней від валів навколо круглих западин, а посеред них підіймалися конусоподібні горбики, наче кротовини.

Уже Капітан думав повертатися, коли йому шлях перетнула невелика тріщина завглибшки з метр — наче в Келеберді рів обабіч дороги. На її дні лежав товстий шар пилу, можливо, мільйонорічної давності. Але не це привернуло Капітанову увагу — в очі йому впали дрібні світлі прожилки на нерівній коричневій стінці тріщини. Вони скидалися на корінці якоїсь рослини. Рослини на Місяці?

Попробував відламати викруткою один корінець, але він міцно тримався ґрунту. Тоді дістав кусачки й відтяв від нього шматочок.

У першу мить Капітанові здалося, що на місці перетину корінця виступила прозора тремтлива крапля води. Невже це справді якась рослина? Він доторкнувся до краплі рукавицею, але крапля не впала й не розтеклася по рукавиці. І тільки тоді Капітан зрозумів, що то не вода, то блищала, освітлена сонцем, дзеркальна поверхня якогось металу.

Може, це залізо? Чисте залізо? Тоді наскільки легше буде освоювати Місяць! Не треба буде везти із Землі тисячі тонн цього металу-трудівника. Досить буде спорудити лише перші приміщення, перші заводи, а далі все можна буде брати й виготовляти на Місяці. На Місяці будуватимуть і велетенські ракети, на яких полетять люди в незвідані далі космосу, долаючи опір часу й відкриваючи нові таємничі світи.

Капітан мимоволі оглянувся на свій корабель. Біля вхідного люка стояв Граматик і махав до нього рукою. Треба було повертатися. Капітан відтяв кусачками ще шматочок металу й майже побіг до корабля. Швидше на Землю! Швидше розповісти всім про знахідки в горах Дерфеля — горах вічного дня. І про небезпеку, що загрожувала людям звідси.

Не втерпів Капітан — показав Граматикові краплю металу ще в шлюзовій камері.

— Тільки ж не забудь записати про це в корабельний журнал,— наказав він.

У кабіні Капітан оголосив, що їхня експедиція завершена й вони повертаються на Землю. Зроблено надзвичайно багато. Усі вони варті якнайбільшої нагороди...

— А тому прошу зажмуритися.

Коли Граматик розплющив очі, то не міг стримати свого захвату, усмішка розплилася на його обличчі від вуха до вуха.

— Звідки це? — тільки й спромігся вимовити він.

А Незнайко лише кліпав очима від здивування. І мовчав, зачарований.

Посеред кабіни між Капітановим і Граматиковим кріслами на відкидному столику...

Згори, освітлення, збираючись, степовий, туманиться, крайній, післязавтра, степ, гора, оздоблюємо, вліво, тягач, скріпивши, тихий, блакить, скраю, шукав, тихо, молодість.

Ключ. Вибери підряд слова за частинами мови в такому порядку: 1)

іменники; 2) прикметники; 3) прислівники; 4) дієслова. У кожному слові підкресли другу від початку букву. З цих букв має скластися чотири слова.

Хлопців вивів із зачарованості Капітанів голос:

— Прошу команду зайняти свої стартові місця. Приготуватися до ввімкнення двигунів...

XXXV. Через сім років

Через сім років після цих подій мені довелося побувати в Келеберді.

Було чудове літнє надвечір'я. Сонце вже схилилося до правого берега Дніпра, зтягнутого прозоро-бузковою млою. Але в селі було ще тихо. Тільки з поля долинав гуркіт комбайнів і торохтіння вантажних машин.

Нарешті на вулиці я помітив високого хлопця років чотирнадцяти, що заклопотано поспішав кудись у напрямку до Дніпра, де зеленіли густі верболози.

— Пробач,— зупинив я його.— Скажи, будь ласка, де б я міг побачити учасників відомої експедиції на Місяць — Капітана, Граматика і...

Я запнувся. Мені незручно було називати прізвисько Незнайка. Адже після експедиції на Місяць він, безумовно, взявся за навчання й перестав бути незнайком.

— Ви маєте на увазі Олега Довганя, Василя Галайду й Миколу Удовенка?

— Так, саме їх,— нарешті пригадав я імена цих хлопців.

— Сьогодні ввечері вони збираються в школі. І Оксана Рудик там буде теж. Сьогодні гуртковий день.

Я пішов до школи. Вона була не зачинена. Щоб якось згаяти час, я став розглядати написи на дверях класних кімнат. Ось і “Природознавчий музей”.

У класі попід стінами у вітринах лежало різне насіння: і пшениці, і вівса, і бавовнику (“Наче сонце з променями”,— подумав я), і липи, і сосни, і гінкго, і гевої. Яких тільки насінин тут не було!

Потім почалися черепашки: і морського гребінця, і перлівниці, і мідії, і птерії, і звичайних равликів, і уламки коралів. Далі пішли мінерали: сірка, бурий залізняк, сланець, кварц, малахіт, яшма... Аж очі втомилися читати назви.

А ось і те, чого я мимоволі шукав: “Колекція місячних мінералів, привезена О. Довганем, В. Галайдою і М. Удовенком”. Дивлюся: рудувато-коричневий пил у пробірках, шерехаті камінці різної величини (“Які вони непоказні. Якби трапилися десь на Землі, то й не звернув би на них уваги”); великий, завбільшки з куряче яйце прозорий камінь, а біля нього малий — наче ліщиновий горіх, запечений у коричневу місячну породу,— теж алмаз (“Отже, знайшли не один, а два алмази,— відзначив я про себе,— але другого не відразу помітили”); два дрібні блискучі шматочки металу і під ними напис: “Хімічно чисте залізо” (“На Землі в природі такого не буває”,— пригадалося мені вивчене колись із хімії).

У коридорі почувся гомін. Я вийшов з кімнати й став у дверях. Коридор заповнювали школярі. Серед них я відразу помітив двох юнаків і дівчину: Олег Довгань, Микола Удовенко і Оксана Рудик (це ж вона поклала в корабель пироги з маком і три гілки розквітлого бузку). Біля них ішов шестиногий лискучий пес із лускатим хвостом й опуклими добрими очима.

Грамати́к, то́бто Васи́ль Га́лайда, сто́яв під стіно́ю з яки́мось хлопча́ком, з аку́ратно підри́заною над ло́бом чу́приною, і щось по́яснюва́в йому́. Я прислу́хався.

— Ти пи́шеш: “Ора́нжеве сонце закрива́вило го́ру”. Це нето́чно, бо при́кметник *ора́нжевий* о́значає те са́ме, що й *жо́втога́рчий*. Власне, сло́во *ора́нжевий* по́ходить від францу́зького *orange* — “апе́льсин”. Отже, в тебе ви́йшло, ніби жо́втога́рче, то́бто апе́льсино́вого ко́льору, сонце поси́лає крива́ві, черво́ні про́мені. Та́кого не бу́ває.

Нарешті Грамати́к помі́тив мене́. Піді́йшов і при́вітався.

— Окса́но, Оле́же, Мико́ло, ході́ть сюди́,— гу́кнув він до това́ришів, а поті́м поверну́вся до мене́: — Ну й га́рна ж вода́ в Дні́прі — наче дитя́ча купі́ль. Щойно хо́дили купа́тися.

— А що́ тут сьо́годні у ва́с? — за́питав я.

— Пра́цюють лі́тні гу́ртки,— о́хоче по́яснив Грамати́к.— Я ве́ду лі́тературний гу́рток, Оле́г — фі́зичний, Окса́на — гу́рток лю́бителів а́строно́мії, Мико́ла — а́гроно́мічний. У ньо́го, до ре́чі, найбі́льше учні́в. Учи́телів зара́з нема́, всі́ у відпу́стці, а ми на ка́нікулах, то́ й займа́ємося із шко́лярами. А вдень пра́цювали хто де: Мико́ла на ко́мбайні, Оле́г у ре́монтній ма́йстерні, Окса́на в обсерва́торії — ве́де спо́стереже́ння за го́рами Дерфе́ля...

— А Васи́ль ро́бить найва́жливіше́, бо ві́чне,— втру́тилася в ро́змову Окса́на, яка щойно́ піді́йшла.— Ві́н пи́ше і́сторію Ке́леберди́ з найда́вніх ча́сів.

— Де ж ви вчи́теся? — за́питав я.

— Я в а́грарній а́кадемі́ї на са́дівничо́му фа́культеті,— по́хвали́вся Незна́йко, то́бто Мико́ла Удо́венко. Ві́н помі́тно підтя́гнувся, ста́в пова́жнішим.

— Окса́на в уні́верситеті́ на а́строфі́зично́му фа́культеті́, а я у фі́зико-те́хнічно́му інсти́туті,— по́відомив Ка́пітан.

— Я — в пе́дуні́верситеті́ на фа́культеті́ украї́нської мо́ви й лі́тератури,— сказа́в Грамати́к.

— А хто́ відновив Дру́га? — не переста́вав я за́питувати́.

— Ми вчо́тирьо́х,— сказа́в за всі́х Ка́пітан.

— І назва́ли його́ перши́ми буква́ми на́ших прі́звищ,— до́дала Окса́на.— До́вгань, Ру́дик, Удо́венко (у по́передній назві́ Мико́линого прі́звища́ не бу́ло, то́ді з мо́го взя́ли аж дві́ буква́ви) і Га́лайда.

Шко́лярі́ вже ро́зійшли́ся по́ класа́х. На коридо́рі зали́шилося́ тільки́ нас п’яте́ро і Дру́г.

— І о́станнє́, щоб не затриму́вати ва́с бі́льше: що́ б ви хоті́ли поба́жати́ тим, хто́ чита́тиме про́ ва́с?

Това́риші́ замо́вкли на́ якусь ми́ть.

— Тільки́, Васи́лю, не тре́ба ши́фрува́ти, бу́демо го́ворити відкрити́м текстом,— по́просився Удо́венко.

— Га́разд,— пого́дився Грамати́к.— Ка́піта́не, ти перши́й.

Але́ не всти́г Ка́пітан щось сказа́ти, як о́бізва́вся Дру́г, не ро́зтулюю́чи ро́та:

— Ма́шини по́винні́ служи́ти тільки́ до́брим спра́вам лю́дей.

— Пра́вильно́,— підтри́мав його́ Ка́пітан.— А я́ тим, хто́ чита́тиме про́ нас, ба́жаю́ за́вжди пра́гнути́ яко́мога́ бі́льше зна́ти.

— І вміти мріяти й уявляти,— додав Граматик.
— І мати силу волі завжди доводити до кінця те, що почав,— сказав Незнайко, багатозначно всміхаючись.
— І робити все з любов'ю до людей,— завершила Оксана.

ЗМІСТ

Слово до читача

- I. ТАЄМНИЧА ЗАПИСКА
- II. КОСМІЧНІ ПІРАТИ
- III. ТРЕТІЙ ЗАЙВИЙ
- IV. ВОГНЯНА КУЛЯ
- V. ОПЕРАЦІЯ “УЗВАР”
- VI. НЕВЖЕ АВАРІЯ?
- VII. ЛЮК НЕ ВІДЧИНЯЄТЬСЯ ...
- VIII. НАД МАРІАНСЬКОЮ ЗАПАДИНОЮ ...
- IX. У МОРІ ЯСНОСТІ НЕМА ВОДИ . .
- X. ВИХІД ЗНАЙДЕНО!
- XI. ПОТРІБНО МАТИ СИЛУ ВОЛІ . .
- XII. НАДСВІТЛОВА ШВИДКІСТЬ
- XIII. ПЕЙЗАЖ БЕЗ ЗЕЛЕНІ
- XIV. ЧОРНІ ТІНІ
- XV. ЗВ'ЯЗОК ОБІРВАВСЯ
- XVI. ЧИЇ СЛІДИ?
- XVII. НА МІСЯЦІ ТРАВА НЕ РОСТЕ . .
- XVIII. У ПАСТЦІ
- XIX. КРОВ НА АЛМАЗІ
- XX. В ОРАНЖЕРЕЇ ОРАНЖЕВЕ НЕБО
- XXI. АВАРІЯ
- XXII. НЕРІВНИЙ ДВОБІЙ
- XXIII. ПОРЯТУНОК
- XXIV. ОДИН СЕРЕД ПУСТЕЛІ
- XXV. ПОТЬМАРЕНА РАДІСТЬ ...
- XXVI. ПОГОНЯ
- XXVII. НАРАДА ПЕРЕД УДАРОМ ...
- XXVIII. ТРИВОЖНЕ ЧЕКАННЯ
- XXIX. ХЛОПЦІ ПЛАЧУТЬ . .
- XXX. ГЛИБОКА РОЗВІДКА . .
- XXXI. У РОБОТІВ СВОЇ ЗАКОНИ .
- XXXII. БИТВА З РОБОТАМИ . .
- XXXIII. ОСТАННЯ ОПЕРАЦІЯ . .
- XXXIV. СЮРПРИЗ НА КОРАБЛІ .
- XXXV. ЧЕРЕЗ СІМ РОКІВ... . .

Повість про пригоди школярів на Місяці, політ до якого пов'язаний із знанням граматичних правил рідної мови.

